

ҚАЗТҰТЫНУ ОДАҒЫ ҚАРАҒАНДЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАРАГАНДИНСКИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ КАЗПОТРЕБСОЮЗА
KARAGANDA ECONOMIC UNIVERSITY

ISSN 1998-7862

WWW.KEU.KZ

ҚЭУ ЖАРШЫСЫ ВЕСТНИК КЭУ BULLETIN OF KEU

№1 (52) 2019

www.keu.kz

№1 (52) 2019

ISSN 1998-7862

**ҚЭУ Жаршысы: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция
ЖУРНАЛЫ**

ЖУРНАЛ

**Вестник КЭУ: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция**

JOURNAL

**Bulletin of KEU: Economy, Philosophy, Pedagogics,
Jurisprudence**

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Аймагамбетов Е. Б. [Yerkara Aimagambetov], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан), председатель;

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Таубаев А.А. Таубаев Аяпберген Алданаевич [Taubayev Ayarbergen], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан); заместитель председателя;

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Накипова Г.Н. Накипова Гульмира Николаевна [Nakipova Gulmira], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Мануэль Фернандез-Грела [Manuel Fernandez-Grela], доктор PhD, [экономика], Университет Сантьяго де Компостела, (Испания);

Шеломенцев А. Г. [Andrei Shelomentsev], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Институт экономики Уральского отделения РАН (Россия);

Базилевич В.Д. [Victor Bazilevich], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Киевский национальный университет им.Т.Шевченко (Украина);

Сатубалдин С.С. [Sagyndyk Satubaldin], академик НАН РК, доктор экономических наук, профессор, [экономика] (Казахстан);

Алимбаев А.А. [Abilda Alimbaev], доктор экономических наук, профессор, [экономика], НИИ регионального развития (Казахстан);

Азаров В.А. [Vladimir Azarov], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], Омское региональное отделение Российской академии юридических наук (Россия);

Покрытан П.А. [Paul Pokrytan], доктор экономических наук, профессор, [экономика], МГУ имени М.В.Ломоносова (Россия);

Сихимбаев М.Р. Сихимбаев Муратбай Рыздиқбаевич [Sikhimbayev Muratbay], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Ханов Т.А. [Talgat Khanov], доктор юридических наук, доцент, [юриспруденция], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Шамурзаев Т.Т. [Taalaibek Shamurzaev], доктор юридических наук, доцент, [юриспруденция], Кыргызско-Российский Славянский университет (Кыргызстан);

Бакишев К.А. [Kairat Bakishev], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], НИИ Экономических и правовых исследований Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Муликова С.А. [Saltanat Mulikova], доктор педагогических наук, профессор, [педагогика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Карипбаев Б.И. [Bayzhol Karipbaev], доктор философских наук, профессор, [философия], Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова (Казахстан).

Пунтус Е.А. [Yevgenya Puntus] Эксперт ЦМР НИР, Карагандинский экономический университет, технический редактор (Казахстан)

ҚЭУ Жаршысы
Ғылыми басылым

Вестник КЭУ
Научное издание

Bulletin of KEU
Scientific publication

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры, информации
и общественного согласия Республики Казахстан.

Свидетельство № 3672-Ж от 11 марта 2003 года.

Подписной индекс: 74106

Учредитель: Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Год основания журнала - 2003.

Периодичность издания- 4 номера в год.
Языки публикаций: казахский, русский, английский.

Ответственность за аутентичность и точность приводимых в статьях цитат, имен, названий и иных сведений, а также за соблюдение законодательства о защите интеллектуальной собственности несут авторы публикуемых статей.

© Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 2019

МАЗМҰНЫ

ЭКОНОМИКА

Акнур АБДЫКАРИМОВА, Гульмира ЗАМБИНОВА ҚР ТУРИЗМ САЛАСЫНДАҒЫ КАДРЛЫҚ ӨЛЕУЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ	9
Рымгүл АНСАБАЕВА ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ СОЛТҮСТІК КОРЕЯДАҒЫ МЕДИЦИНАЛЫҚ САҚТАНДЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ АСПЕКТІЛЕРІ	12
Наталья АСМАН АДАМ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУДАҒЫ "РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ" БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ РӨЛІ	15
Акдидар ЖАНАКОВА ТАУ АРАЙНАЛЫМЫН БАСҚАРУДЫҢ ЗАМАНАУИ ӘДІСТЕРІ	18
Мухтарима ЖЕТПИСБАЕВА, Асель БЕЙСЕМБЕКОВА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЖҮЙЕСІН БАСҚАРУ	22
Назгуль ЖУМАТАЕВА ТЕМІРЖОЛ КӨЛІГІ САЛАСЫНДАҒЫ КӘСІПОРЫННЫҢ ІСКЕРЛІК БЕЛСЕҢДІЛІК КӨРСЕТКІШТЕРІН ТАЛДАУ	26
Мади КАЛИЕВ, Нұржан КЕНЖЕБЕКОВ, Елена ПЕТРЕНКО ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КІРІС ТУРИЗМІ САЛАСЫНДАҒЫ ӨЛЕУЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІК ЖӘНЕ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ САПАСЫ	31
Гауһар ҚАЛҚАБАЕВА, Алия АБДРАХМАНОВА ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ СЕКТОРЫНА БАНКТІК НЕСИЕ БЕРУДІҢ АҒЫМДАҒЫ ҮРДІСТЕРІ	36
Ернар ҚЫДЫРБАЙ, Асемгуль МУСАТАЕВА ӨҢІР ДЕГІ (АУМАҚТАҒЫ) ДАМУ БАҒДАРЛАМАЛАРЫН ӨЗІРЛЕУДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ	40
Меруерт МҰҚАТАЙ, Гульмира ЗАМБИНОВА АЙМАҚТЫҢ ӨЛЕУЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНДАҒЫ РЕКРЕАЦИЯ ЖӘНЕ ТУРИЗМ САЛАСЫНЫҢ РЕСУРСТЫҚ ӨЛЕУЕТІН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ	45
Нұргүл НҰРҒАЛИЕВА БУХГАЛТЕРЛІК КӘСІБИ ҰЙЫМДАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ РӨЛІ	49
Еркеназым ОРЫНБАСАРОВА, Саида СЕЙДІГАЗИМОВА ЕҢБЕКТІ ҮНТАЛАНДЫРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ТИІМДІ БАСҚАРУДЫ БАҒАЛАУ	53
Султан РЫМБЕКОВ, ДинараСИХИМБАЕВА ЗИЯТКЕРЛІК ҰҢҒЫМАЛАР	57
Турченко А.А. КОНТРАКТІЛЕР ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ КОНТРАКТІЛІК ОПОРТУНИЗМ АГЕНТТІК ҚАТЫНАСТАР ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ ШЕҢБЕРІНДЕ	61

ФИЛОСОФИЯ

Әсем АРҚАРБАЕВА, Ғалия ЖҰМАСҰЛТАНОВА
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАСТАР САЯСАТЫНЫҢ МАҢЫЗДЫ БАҒЫТЫ РЕТІНДЕГІ
СТУДЕНТТІК ЖАСТАРДЫҢ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ
(академик Е.А.Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің мысалында) 66

Даулен ДУМАН, Ғалия ЖҰМАСҰЛТАНОВА
ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ БІЛІМ АЛУ САЯСАТЫНЫҢ
КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ 71

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Мұрат КАКИМЖАНОВ, Ерасыл МҰРАТ
ПАРАҚОРЛЫҚТЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛМЫС РЕТІНДЕГІ
ПАЙДА БОЛУ ТАРИХЫ 75

Фархия МОМЫШЕВА, Олжас НСАНБАЕВ
МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ МОДЕЛІНІҢ ӨЗГЕРГЕН КЕЗІНДЕГІ
ЭТИКАЛЫҚ РЕТТЕЛУІНІҢ ДАМУЫ 78

Олжас НСАНБАЕВ
МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ САЛАСЫНДАҒЫ КӘСІБИ ЭТИКА 84

Алма НУРПЕИСОВА, Ақмарал АБИЛЬДИНА
АҚПАРАТТЫҚ САЛАДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР
СУБЪЕКТІЛЕРІНІҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ 87

Иван ТОЛСТОВ
ПАЙДА БОЛУ СЕБЕПТЕРІН ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫСҚА 92

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА

Акнур АБДЫКАРИМОВА, Гульмира ЗАМБИНОВА ФОРМИРОВАНИЕ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА СФЕРЕ ТУРИЗМА РК	9
Рымгуль АНСАБАЕВА ГЛАВНЫЕ АСПЕКТЫ МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ В СЕВЕРНОЙ КОРЕЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	12
Наталья АСМАН РОЛЬ ПРОГРАММЫ "РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ" В УПРАВЛЕНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ	15
Акдидар ЖАНАКОВА АКТУАЛЬНЫЕ МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ ТОВАРООБОРОТОМ	18
Мухтарима ЖЕТПИСБАЕВА, Асель БЕЙСЕМБЕКОВА УПРАВЛЕНИЕ СИСТЕМОЙ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	22
Назгуль ЖУМАТАЕВА АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ДЕЛОВОЙ АКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ В СФЕРЕ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА	26
Мади КАЛИЕВ, Нуржан КЕНЖЕБЕКОВ, Елена ПЕТРЕНКО, ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ И КАЧЕСТВА ОБСЛУЖИВАНИЯ В СФЕРЕ ВЪЕЗДНОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	31
Гаухар КАЛКАБАЕВА, Алия АБДРАХМАНОВА СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ БАНКОВСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА	36
Ернар КЫДЫРБАЙ, Асемгуль МУСАТАЕВА МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗРАБОТКИ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ПРОГРАММ РАЗВИТИЯ	40
Меруерт МҰҚАТАЙ, Гульмира ЗАМБИНОВА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА СФЕРЫ РЕКРЕАЦИИ И ТУРИЗМА В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ РЕГИОНА	45
Нургуль НУРГАЛИЕВА ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ БУХГАЛТЕРОВ И ИХ РОЛЬ В НАПРАВЛЕНИИ ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ КОРРУПЦИИ	49
Еркеназым ОРЫНБАСАРОВА, Саида СЕЙДГАЗИМОВА ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДА	53
Султан РЫМБЕКОВ, Динара СИХИМБАЕВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ СКВАЖИНЫ	57
Турченко А.А. ТЕОРИЯ КОНТРАКТОВ И КОНТРАКТНЫЙ ОПОРТУНИЗМ В РАМКАХ КОНЦЕПЦИИ АГЕНТСКИХ ОТНОШЕНИЙ	61

ФИЛОСОФИЯ

Асем АРКАРБАЕВА, Галия ЖУМАСУЛТАНОВА
ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ
КАК ВАЖНЕЙШЕЕ НАПРАВЛЕНИЕ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ КАЗАХСТАНА
(на примере деятельности Карагандинского государственного
университета имени академика Е.А. Букетова) 66

Даулен ДУМАН, Галия ЖУМАСУЛТАНОВА
ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ СОВРЕМЕННОЙ
МОЛОДЕЖИ КАЗАХСТАНА 71

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Мурат КАКИМЖАНОВ, Ерасыл МУРАТ
ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ВЗЯТОЧНИЧЕСТВА
КАК КОРРУПЦИОННОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ 75

Фархия МОМЫШЕВА, Олжас НСАНБАЕВ
РАЗВИТИЕ ЭТИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
СЛУЖБЫ ПРИ ИЗМЕНЕНИИ ЕЕ МОДЕЛИ 78

Олжас НСАНБАЕВ
ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ЭТИКА В СФЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ 84

Алма НУРПЕИСОВА, Акмарал АБИЛЬДИНА
КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СУБЪЕКТОВ УГОЛОВНЫХ
ПРАВОНАРУШЕНИЙ В ИНФОРМАЦИОННОЙ СФЕРЕ 87

Иван ТОЛСТОВ
ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ 92

CONTENTS

ECONOMY

Aknur ABDYKARIMOVA, Gulmira ZAMBINOVA FORMATION OF PERSONNEL POTENTIAL OF THE TOURISM SECTOR OF KAZAKHSTAN	9
Rymgul ANSABAEVA THE MAIN ASPECTS OF MEDICAL INSURANCE OF SOUTH KOREA IN THE MODERN PERIOD	12
Natalya ASMAN THE ROLE OF THE PROGRAMME "RUHANI ZHANGYRU" IN HUMAN RESOURCE MANAGEMENT	15
Akdidar ZHANAKOVA MODERN METHODS OF TRADE MANAGEMENT	18
Mukhtarima ZHETPISBAYEVA, Assel BEYSEMBEKOVA MANAGEMENT OF HEALTH CARE SYSTEM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	22
Nazgul ZHUMATAYEVA ANALYSIS OF INDICATORS OF BUSINESS ACTIVITY OF THE ENTERPRISE IN THE SPHERE OF RAILWAY TRANSPORT	26
Madi KALIYEV, Nurzhan KENZHEBEKOV, Elena PETRENKO PROBLEMS OF SOCIAL AND ECONOMIC EFFICIENCY AND QUALITY OF SERVICE IN THE SPHERE OF INBOUND TOURISM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	31
Gaukhar KALKABAYEVA, Aliya ABDRAKHMANOVA MODERN TRENDS OF BANK CREDITING OF THE ECONOMY INNOVATION SECTOR OF KAZAKHSTAN	36
Ernar KYDYRBAL, Assemgul MUSSATAYEVA METHODOLOGICAL BASES OF DEVELOPMENT OF TERRITORIAL PROGRAMS OF DEVELOPMENT	40
Meruyert MUKATAY, Gulmira ZAMBINOVA THE EFFECTIVENESS OF USE OF THE RECREATION AND TOURISM RESOURCE POTENTIAL SPHERE IN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION	45
Nurgul NURGALIYEVA PROFESSIONAL ORGANIZATIONS OF ACCOUNTANTS AND THEIR ROLE	49
Askenazim ORYNBASAROVA, Saida SEIDGAZIMOVA EVALUATION OF MANAGEMENT EFFICIENCY IN THE INCENTIVE SYSTEM	53
Sultan RYMBEKOV, Dinara SIHIMBAEVA INTELLECTUAL WELLS	57
Sultan RYMBEKOV, Dinara SIHIMBAEVA INTELLECTUAL WELLS	57
Turchenko A.A. CONTRACT THEORY AND CONTRACTUAL OPPORTUNISM WITHIN THE CONCEPT OF AGENCY RELATIONS	61

PHILOSOPHY

- AssemARKARBAYEVA, Galiya ZHUMASULTANOVA**
PATRIOTIC TRAINING OF STUDENT YOUTH AS AN IMPORTANT DIRECTION
OF THE YOUTH POLICY OF KAZAKHSTAN
(on the example of the activities of the Karaganda State University named after academician
E.A. Buketova) 66
- Daulen DUMAN, Galiya ZHUMASULTANOVA**
SOME ISSUES OF EDUCATION POLICY OF YOUNG
PEOPLE IN MODERN KAZAKHSTAN 71

JURISPRUDENCE

- Murat KAKIMZHANOV, Erasyl MURAT**
THE HISTORY OF THE EMERGENCE OF BRIBERY AS CORRUPTION CRIMES 75
- Farkhiya MOMYSHEVA, Olzhas NSANBAEV**
DEVELOPMENT OF AN ETHICAL REGULATION OF PUBLIC SERVICE ON
CHANGING ITS MODEL 78
- Olzhas NSANBAEV**
PROFESSIONAL CONDUCT IN THE SPHERE OF PUBLIC SERVICE 84
- Alma NURPEISOVA, Akmaral ABILDINA**
CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS PERPETRATORS OF CRIMES
IN THE SPHERE OF COMPUTER INFORMATION 87
- Ivan TOLSTOV**
CAUSES OF ORGANIZED CRIME 92

Акнур АБДЫКАРИМОВА, магистрант, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, aknur-akosik@mail.ru +77024484305
Гульмира ЗАМБИНОВА, к.э.н., Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, gulmira_6969@mail.ru +77019331673

ФОРМИРОВАНИЕ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА СФЕРЕ ТУРИЗМА РК

В данной статье рассматривается насколько важна туристическая отрасль, и как подготавливать специалистов в этой области для достижения хороших результатов.

Ключевые слова: туризм, рыночные отношения, индустрия туризма, туристические товары, профессиональная подготовка

Акнур АБДЫКАРИМОВА, магистрант, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, aknur-akosik@mail.ru, +77024484305

Гульмира ЗАМБИНОВА, э.э.к., доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, gulmira_6969@mail.ru +77019331673

ҚР ТУРИЗМ САЛАСЫНДАҒЫ КАДРЛЫҚ ӘЛЕУЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Бұл мақалада туристік сала қаншалықты маңызды және жақсы нәтижелерге қол жеткізу үшін осы салада мамандарды дайындау қарастырылады.

Түйінді сөздер: туризм, нарықтық қатынастар, туризм индустриясы, туристік тауарлар, кәсіби дайындық.

Aknur ABDYKARIMOVA, graduate student, The Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya street, 9, 100009, aknur-akosik@mail.ru, +77024484305

Gulmira ZAMBINOVA, c.e.s., a.p., The Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya street, 9, 100009, gulmira_6969@mail.ru +77019331673

FORMATION OF PERSONNEL POTENTIAL OF THE TOURISM SECTOR OF KAZAKHSTAN

This article discusses how important the tourism industry is, and how to train professionals in this field to achieve good results.

Key words: tourism, market relations, tourism industry, tourist goods, professional training.

Сегодня главным критерием поступательного развития экономики всех стран мира является ее человеческий потенциал. Туризм является важной отраслью экономики страны. В мире существует потребность в туристах. Наше государство не исключение. Как развивающаяся страна, наше государство не пытается игнорировать туристический сектор, поскольку у нее высокий туристический потенциал. Для развития туристического потенциала нам нужны не только работающие, но и высококвалифицированные специалисты, которые будут способствовать развитию индустрии туризма. Наше правительство приняло ряд мер, направленных на обучение и переподготовку. Каждый год на рынок труда приходят новые специалисты, новые идеи и интеллект, новые подходы к выводу нашей страны на новый уровень туризма.

Индустрия туризма является одной из важнейших отраслей экономики во всех странах мира. Туризм - сложный процесс, состоящий из науки, культуры и

образования. При переходе к рыночным отношениям в мире стало ясно, что в секторе туризма не может быть глубоких изменений.

Сегодня индустрия туризма является одним из наиболее эффективных и активно развивающихся секторов международной торговли.

Туризм в современном мире выгоден для развития любой страны. Влияние индустрии туризма на развитие отрасли - значительная сумма денежных средств. Опыт развитых стран предполагает развитие многих отраслей, таких как строительство, транспорт, ресторанный и гостиничный бизнес. Опыт маркетинга в развитых странах показывает, что в последние годы мировая экономика стала не только крупнейшим, но и самым динамичным сектором. С 1988 года по настоящее время его ежегодный рост составлял 15,8%, а в других секторах он составлял 9,8%. В течение последнего десятилетия потребительский сервис поддерживал высокий уровень потребительского спроса, но постепенно становился прибыльным, чтобы негативно влиять на

экономическую ситуацию. По результатам мониторинга развитие высокоэнергетического туризма направляет его по ряду направлений, определяющих глобальное экономическое развитие будущего [1, с.98-102]

Туристические бизнес-агентства предлагают туристические услуги, которые пользуются спросом благодаря услугам туроператоров, которые организуют туристические услуги из всего спектра туристических услуг. Именно поэтому туризм можно назвать ресурсной базой для туроператоров.

Качество туристических продуктов оценивается через качество предоставляемых услуг и культуру обслуживания.

Таким образом, спектр услуг, предоставляемых в сфере туризма, требует универсальности и требований к знаниям специалистов, работающих в области менеджмента на разных уровнях - от аниматора до руководителей отелей и ресторанов. Поэтому, по крайней мере, в последнее десятилетие, туризм нуждается в большом обучении в различных областях развития туристической индустрии.

Требования к профессионалам современного туризма - это, прежде всего, высокий уровень профессионализма и компетентности.

В одном случае это высококвалифицированный специалист, а в другом - специалист с хорошими организаторскими способностями. И всегда в списке первоочередных требований рекомендуется быть готовым к принятию решений, независимости, инициативности, предпринимательству, творческому мышлению и разумному риску.

В то же время специалист по туризму всегда должен быть специалистом, знающим свое дело и профессионалом; иметь навыки стратегического мышления; постоянно расширять свой кругозор; высокий моральный дух; Будь абсолютно лояльным. Кроме того, должны быть глубокие знания и навыки в экскурсиях и техниках; психология, педагогика и способность овладеть ораторскими навыками, а также должен обладать интуицией, то есть способностью постижения истины путем прямого ее усмотрения без обоснования с помощью доказательств. [2, с.43-47]

Туризм в Казахстане развивается с уверенностью. Но, в конце концов, цивилизации нужны достойные специалисты. В нашей стране много учебных заведений для туристического сектора и курсов повышения квалификации. Но соответствует ли уровень образования этих учебных заведений требованиям международной туристической индустрии? Если сравнивать казахстанские и европейские образовательные модели в туризме, то преимущество европейских моделей профессиональной подготовки для индустрии туризма состоит в том, что основная часть образовательного процесса посвящена обучению на промышленных предприятиях, практическим занятиям; формирование готовности студентов к обслуживанию клиентов, учебные заведения тесно связаны с производством, активно развивается мобильность. В Европе есть много гостиниц и отелей, предлагающих туристическое и гостиничное

обучение. То есть студенты смогут там жить и приобретать практические навыки в обстановке, приближенной к реальности. Этот опыт выгоден, тем что является бесспорным доказательством его перехода на казахстанскую модель обучения.

Американский опыт подготовки кадров имеет особое значение, когда на базе учебных заведений создаются специализированные отделы, которые вместе с предприятиями индустрии туризма постоянно набирают потребности рынка труда, нанимают молодежь по специальностям и привлекают студентов. Еще один большой плюс в Соединенных Штатах - это тесные отношения с государственными образовательными организациями; глубокое изучение общетеоретических знаний в области менеджмента; значительное количество курсов повышения квалификации и переподготовки. Анализируя казахстанский и зарубежный опыт подготовки кадров, мы можем предложить подход к модернизации отечественной системы подготовки кадров для туристической отрасли, основными направлениями которой являются:

создание системы мониторинга образовательных услуг в этой сфере рынка труда;

Усиление интеграции образовательных учреждений с промышленными предприятиями;

курсы повышения квалификации и переподготовки, особенно для тех, кто имеет начальное и среднее профессиональное образование;

Модернизация системы переподготовки факультетов путем создания единого учебного центра на базе ведущих вузов индустрии туризма. [3, с.127]

Механизм профессионального обучения для индустрии туризма Казахстана имеет три уровня образования:

Высший уровень - институциональный и управленческий.

Средний уровень управления и технологии.

Начальный или более низкий уровень (технико-исполнительный).

На высшем (институциональном и управленческом) уровнях менеджеры, которые определяют цели, стратегии, тактику отрасли, определяют частное предприятие (тур-менеджер, менеджер отеля, менеджер по маркетингу в туризме и т. д.). Глубокая подготовка специалистов на этом уровне обычно проводится в высших учебных заведениях.

Он направлен на подготовку кадров профессионального, управленческого и технологического профиля для туристической индустрии среднего размера. К особенностям управленческой и технологической отраслей относятся персонал, обеспечивающий технологическую последовательность услуг, регулирующий взаимодействие с другими технологическими подразделениями (турагент, менеджер по бронированию). Подготовка специалистов среднего уровня в Казахстане обеспечивается как в системе высшего образования,

выпускающих бакалавров экономики, так и в специализированных учебных заведениях, дающих среднее образование

В настоящее время у нас в стране действуют также и специализированные колледжи, реализующие подготовку специалистов среднего уровня для отрасли туризма. Однако на практике тех знаний, которыми обладают выпускники данных колледжей, зачастую недостаточно для начала трудовой деятельности в туристских фирмах, гостиницах, ресторанах и т.д. [4, с.23-28]

А последний простой или низкоуровневый (технологически-исполнительный) осуществляет обучение персонала, выполняющего конкретные задачи и удовлетворяющего личные потребности туристов или выполняющего свою деятельность. Обучение такого персонала проводят многие профессионалы - повара, спортивные инструкторы, различные центры подготовки официантов, школы и курсы.

В последние годы в Казахстане активно действуют верховая езда и дикий туризм (горы Хантенгри и Заилийский Алатау), о чем свидетельствует опыт развития туризма. К основным барьерам относятся: цены на услуги, в том числе загородные авиабилеты, низкий уровень обслуживания и многое другое. Количество других видов туризма существенно не развито. Разрабатываются различные проекты для преодоления этой тенденции в сфере туризма, направленные на всестороннее развитие внутреннего туризма и существенное повышение уровня отрасли.

Многие эксперты привлекли много иностранных туристов и местных жителей, но многие ограничения препятствуют развитию промышленности страны. В Министерстве индустрии и новых технологий создан комитет индустрии туризма, который регулярно обсуждает вопросы развития туризма. Для преодоления препятствий в стране Совет по туризму при Правительстве Республики Казахстан возобновил свою работу. Члены этой организации считают, что развитие этой отрасли является сложным процессом, который требует значительных затрат. В настоящее время правительство развивает кластерные зоны.

Первый кластерный центр включает в себя достопримечательности Астаны и ее окрестностей: Бурабай, Коргалжын, Каркаралы, Зеренда, Кокшетау и Баянаул ориентированы на городской и природный туризм. Зона экологического туризма расположена в Восточно-Казахстанской области, где планируется освоение Катон-Карагайской и Западно-Алтайской гор. Алматы и Алматинская область обеспечивают развитие горнолыжного и городского туризма. Планируется создание культурного туризма на территории Южно-Казахстанской, Кызылординской и Жамбылской областей. Западный Казахстан - это пляжный туризм с Кендерли и центр приключенческого туризма.

Многие известные международные консалтинговые и исследовательские компании внимательно изучали и критиковали казахстанские проекты. Основными причинами являются высокие цены на туристические продукты, низкое качество услуг, низкая конкурентоспособность отечественных продуктов, низкий уровень осведомленности о нашей стране, низкая инфраструктура и многие другие.

В связи с изменениями в мировой экономике, которые не будут подрывать некоторые изменения в Казахстане, дальнейшее развитие существующих форм внутреннего туризма, направленных на обслуживание небольших групп населения, будет продолжено. Развитие и улучшение всех видов туристических направлений в Казахстане маловероятно.

Концепция развития туристической индустрии в Республике Казахстан до 2020 года предназначена для реализации крупных туристических программ и последующего управления промышленными объектами и туристическими ресурсами. Существует большая потребность в специалистах в области туризма, особенно в менеджерах. В связи с этим предлагается рассмотреть идею сотрудничества с Назарбаев Университетом.

Кроме того, в 2015 году были даны рекомендации по внедрению системы менеджмента качества и внутренних систем управления, в том числе туристических тренингов и учебных курсов для туроператоров и управляющих жилыми объектами с участием Австрии. Во время визита Главы государства в Австрийскую Республику WIFI INTERNATIONAL подписал Меморандум о взаимопонимании. Для предоставления информации о туристических потоках предлагается ввести пилотные "визитные центры" в Астане и Алматы [5, с.18-22].

Список литературы:

1. Полевая М.В. Анализ современного состояния подготовки кадров для индустрии туризма\под ред. М.В. Полевая. - Москва:2010. - 98-102с.
2. Полевая М.В. Качественный персонал - не роскошь. Проблемы подготовки специалистов для столичной индустрии туризма\под ред. М. В. Полевая. - 43-47с.
3. Полевая М.В. Особенности подготовки кадров для индустрии туризма: отечественный и зарубежный опыт: монография\под ред. М.В. Полевая.2009. 127с.
4. Никитинский Е.С. Стратегия подготовки туристских кадров в Республике Казахстан до 2030 года\ Мир путешествий. - 2015. №2(5). - С.23-28.
5. Никитинский Е.С. Туризм в Казахстане - приоритетная отрасль экономики страны\под ред. Е.С. Никитинский. - Алматы: 2016. -18-22с.

Rymgul ANSABAEVA, *master, Senior Lecturer. Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 10009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str.9, ansabaeva68@mail.ru*

THE MAIN ASPECTS OF MEDICAL INSURANCE OF SOUTH KOREA IN THE MODERN PERIOD

The article examines the questions of medical insurance of South Korea. Particular attention is paid to the main criteria for insurance and global competitiveness index.

Keywords: foreign companies, insurance, national program.

Рымгүл АНСАБАЕВА, *магистр, аға оқытушы, Қазтұтынуодағы қараганды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Караганда қаласы, Академическая көшесі 9. ansabaeva68@mail.ru*

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ СОЛТҮСТІК КОРЕЯДАҒЫ МЕДИЦИНАЛЫҚ САҚТАНДЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ АСПЕКТІЛЕРІ

Берілген мақала Солтүстік Кореядағы медициналық сақтандырудың негізгі сұрақтарын қарастырады. Негізгі назарға медициналық сақтандырудың негізгі ерекшеліктеріне және әлемдік бәсекеқабілеттіліктің индексі алынған.

Түйінді сөздер: шетел компаниялары, сақтандыру, ұлттық бағдарлама.

Рымгуль АНСАБАЕВА, *магистр, ст. преподаватель, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9. ansabaeva68@mail.ru*

ГЛАВНЫЕ АСПЕКТЫ МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ В СЕВЕРНОЙ КОРЕЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Данная статья рассматривает вопросы медицинского страхования в Северной Корее. Особое внимание уделяется основным критериям медицинского страхования, так же рассмотрены индекс глобальной конкурентоспособности.

Ключевые слова: иностранные компании, страхование, национальная программа

South Korea is one of the ten countries of international medical tourism. Since hospitals and clinics are fully equipped with advanced technologies, as well as awarded quality certificates, Korea is undoubtedly a leader in the field of medical tourism: modern modern medical equipment and extensive experience. Now South Korea is one of the largest economies in the world. It is noteworthy that Korea manages to combine advanced technology and its culture, preserving traditions and customs. The country honors history, and at the same time the country is moving forward, developing in step with the times and is on a par with the advanced Western powers.

Also, South Korea is one of the fastest growing countries in the world, and the quality of life of Koreans as a whole is increasingly improving, including through the level of health care.

South Korea's health care system consists of three areas: the National Health Insurance Program, The Medical Aid Program and Long-term Care Program. All people in South Korea are eligible for insurance under the National health insurance program. Until 1977, Korea had only voluntary health insurance. In addition, in 1977, President Chung-Hee passed a law that provided for compulsory health insurance. Thus, Korea has gradually achieved universal health coverage insurance by 2000. The NHI program of Korea covers the whole population as a compulsory social

insurance system. Its main sources of finance are contributions from the insured and government subsidy. The benefit package consists of benefits in-kind and benefits in-cash on the whole. When people get health care services through the NHI program, co-payments are applied according to types of health care institutions. The application of the Program to Foreigners working in Korea is governed by the same laws that govern Korean workers: there is no difference in the eyes of the Law between Koreans and Foreigners on the issue of the National Health Insurance Program [1].

The national health insurance scheme covers 97 per cent of the total population. Insured persons are divided into 2 groups: employees and self-employed [2]. The remaining 3 % of the total population is covered by the health care Program. This program, designed for patients who cannot afford health care, covers patients with rare, intractable and chronic diseases, as well as children under the age of 18. The health care program is financed by the Central and local authorities.

Another feature of Korea's health care system is that all health facilities (even private) are considered non-profit. This means that income derived from the provision of medical services is not taxed. This is a very high motivation in providing affordable and quality medical services. All medical facilities are exempt from taxes. In this case, the

profit can only be used for reinvestments. Therefore, medical institutions spend all their profits on equipping clinics with modern expensive equipment for laboratory research and scientific development, which are incredibly expensive. Even a small clinic can be equipped with, for example, surgical robots, as there are opportunities for this. Accordingly, the state determines the prices for all types of medical services. In addition, Koreans are very ambitious and have a highly developed competitive spirit, which creates a favorable competitive environment. Therefore, South Korean doctors actively monitor all events and quickly introduce new technologies in health care.

However, at the beginning of the introduction of health insurance Korea faced some difficulties. There has been a constant political and institutional struggle to integrate health insurance societies into the national system and to decentralize them. Those who were in favor of decentralization argued that the merger would result in the transfer of insurance premiums from industrial employers and workers to the self-employed. Nevertheless, those who were for centralization emphasized the solidarity of all workers and social classes.

If you are a documented foreign resident (not a tourist or undocumented worker) you can enroll in the Korean National Health Insurance plan. A law passed a few years ago requires that all foreign workers be enrolled in the NHI system, although there are some exceptions. If the company is providing international medical coverage, it does not need to re-insure its foreign staff. Some local companies are also exempted because of their size, etc. However, anyone wishing to enroll in the NIHS system, can do so - the cost is much lower than medical insurance plans in many Western countries. The rates are adjusted each spring to reflect any changes in salary, bonuses, etc. since they are based on a percentage of earnings. This adjustment will be reflected in the April contribution. The April increase (should there be one) is not part of the annual contribution rise; it is a reflection of a rise in the contributor's income. The increase also occurs if the employer declared a lower salary over the past year than what was actually paid and is based on each employee's year-end tax settlement (end March). Should the salary be lower than what was declared, the contributor's rate will decrease in April.

Korea implements a health insurance system whereby a person pays a certain amount of a monthly fee in accordance with his / her income and assets. Becoming a subject of health insurance, you can use medical services for childbirth or illness at low rates, and receive regular

medical check-ups. All citizens of the Republic of Korea, with the exception of those receiving a medical pension, must be insured.

Insurance subjects are divided into insured workers and insured by place of residence. All persons working in firms, employees of state enterprises and educational institutions are subject to medical insurance. Since the main source of income in the family comes from the person employed in the industry, following the conditions stipulated in the current legislation on health insurance, family members claiming it can be entered into his insurance policy as dependent subjects. The rest belong to the category of insurance of subjects at the place of residence. For subscribers working in companies, the company pays 50% of the health insurance premium (only applies to salary), and the remaining 50% is paid on their own. If there is a separate source of income in excess of 72 million won, 50% of the insurance rate is paid on its own [2].

The National Medical Insurance Corporation pays part of the medical expenses of the insured, so that medical expenses at a hospital, clinic or clinic of Oriental medicine are much less than for uninsured people. The rest of the expenses are paid by the policyholder himself. In addition, it is provided with benefits during a medical examination. The type of physical examination varies depending on age and is usually held once every two years.

Thus, the national health insurance program in Korea has three sources of funding: contributions, government subsidies and excise taxes on tobacco products. Employees contribute 5 % of their salary. The employee and the employer pay 50% of this equal amounts. The government provides 14 % of the annual planned program budget. Moreover, the additional fee for tobacco products is 6 % of the total program budget. It should be noted that compulsory insurance covers from 50 to 80 % of the cost of treatment, the rest of the amount is paid by the patient. At the present stage of economic development, the competitiveness of the country is estimated according to the Global competitiveness index (GCI). The GCI is a study conducted by the world economic forum (hereinafter-WEF) that assesses countries in terms of economic competitiveness. It is well known that countries with high national competitiveness, as a rule, they provide a higher level of well-being of their citizens and, accordingly, social security. This indicator helps countries to make economic policy decisions, develop strategies for further economic development, and improve the competitiveness of the national economy[3].

In the ranking of the GIC for 2016-2017, South Korea took 26th place (table 1).

Rank	Country	GCI 2016-2017
1	Switzerland	5.81
2	Singapore	5.72
3	US	5.70
4	Netherlands	5.57
5	Germany	5.57
6	Sweden	5.53
7	United Kingdom	5.49
8	Japan	5.48
9	Hong Kong	5.48
10	Finland	5.44
26	South Korea	5.03

Note. Source: Global Competitiveness Report 2012-2016, World Economic Forum.

In addition, one of the main points of ensuring a high quality of life in South Korea are scheduled medical examinations. For example, the first health insurance Law, which came into force in 1963, called on all companies to provide health insurance programs. As a result, every able-bodied citizen is legally obliged to undergo a scheduled medical examination once a year. It includes general tests, colonoscopy and gastroscopy, ECG, ultrasound of all organs, gynecologist, ophthalmologist, etc. Experts will determine the body mass index and give recommendations for a healthy diet and lifestyle. In General, everything is the same as in Kazakhstan. The difference is as follows. Patients in South Korea strictly adhere to the requirements of the law. Experts say that these annual studies can identify many diseases at the earliest stages and successfully cope with them. South Korea ranks first in the treatment of cancer, but only because patients are diagnosed and treated on time, in the early stages. Undoubtedly, Korea surpasses Kazakhstan in many indicators of economic development, including the development of health care. However, it should be borne in mind that in Korea, compulsory health insurance with universal insurance has existed for 40 years, and the law on health insurance was adopted more than 50 years ago. Kazakhstan is currently introducing compulsory social insurance. In

addition, the government wants to reach universal coverage. Of course, risks are not excluded, such as moral hazard, both in the patient and in health care providers, which is so common in insurance models in many countries. There are also risks of a shortfall in financial income or hiding true income. However, as Korea's experience shows, the main thing is to respond to changes in the system in a timely manner, monitor the movement of financial revenues and regularly monitor the provision of medical services. Moreover, in the near future, Kazakhstan will achieve the same high rates in health care as in Korea.

List of used materials:

1. Hee-Chung Kang. Korean Healthcare Quality Report ?- Developing National Healthcare Quality Report, Korea Institute for Health and Social Affairs, 2015.
2. Soonman Kwon, Tae-jin Lee, Chang-yup Kim. Republic of Korea: Health System Review // Health Systems in Transition, Vol. 5 No. 4, 2015; World Health Organization, 2015 (on behalf of the Asia Pacific Observatory on Health Systems and Policies).
3. Sang-Hyop Lee, Andrew Manson, Kwang Eon Sul. Social Policy at a Crossroads: Trends in Advanced Countries and Implications for Korea. Korea Development Institute, 2018.

Наталья АСМАН, магистрант, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая 9, n_asman@bk.ru, +77005105005

РОЛЬ ПРОГРАММЫ "РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ" В УПРАВЛЕНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ

Данная статья рассматривает роль и значение управления человеческими ресурсами, место человека в производственном процессе.

Ключевые слова: управление человеческими ресурсами, системная характеристика, консолидация институтов гражданского общества, молодежная политика, повышения эффективности экономики.

Наталья АСМАН, магистрант, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, n_asman@bk.ru, +77005105005

АДАМ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУДАҒЫ "РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ" БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ РӨЛІ

Аталмыш мақала адам ресурстарын басқарудың рөлі мен маңызын, өндірістік үдерістегі адам орнын қарастырады.

Түйінді сөздер: адам ресурстарын басқару, жүйелі мінездеме, азаматтық қоғам институттарын шоғырландыру, жастар саясаты, экономиканың тиімділігін арттыру.

Natalya ASMAN, master student, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 10009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, n_asman@bk.ru, +77005105005

THE ROLE OF THE PROGRAMME "RUHANI ZHANGYRU" IN HUMAN RESOURCE MANAGEMENT

This article examines the role and importance of human resource management, the place of man in the production process.

Keywords: human resources management, system characteristics, consolidation of civil society institutions, youth policy, economic efficiency.

В Послании первого Президента Казахстана Н.А. Назарбаева "Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни" определено, "человеческий капитал - основа модернизации" [1].

В условиях модернизации экономики улучшение использования человеческих ресурсов принято рассматривать как главный резерв повышения эффективности производственно-хозяйственной деятельности организации.

В настоящее время отечественные предприятия и организации сами формируют человеческие ресурсы и распоряжаются ими. В этой связи особую актуальность приобретают вопросы кадрового менеджмента.

Все это объективно обуславливает возрастание роли человеческого фактора в управлении и формирование целого ряда новых направлений в менеджменте, таких как управление человеческими ресурсами, организационное поведение, мотивация трудовой деятельности и др [2, с 23].

Управление человеческими ресурсами (УЧР, или HRM - от англ. human resources management) представляет собой стратегический и логически последовательный подход к управлению наиболее ценным активом предприятия: работающими там людьми, которые коллективно и индивидуально вносят вклад в решение задач предприятия [3, с 45].

Системная характеристика человеческих ресурсов региона может быть дана с позиций трудового потенциала и человеческого капитала.

Человеческие ресурсы региона являются одним из главных факторов конкурентоспособности территории, от которого зависит способность создавать специфические конкурентные преимущества, успешно реализовывать их на мировом и внутреннем рынках для повышения уровня и качества жизни населения.

Данные границы подвижны с точки зрения, как уровня развитости трудового потенциала, так и воздействующих на него факторов.

Понятие "трудовой потенциал" шире понятия "трудовые ресурсы", что также имеет принципиальное значение. Что касается содержания, то для категории трудового потенциала наиболее важным представляется ее соответствие объективным требованиям, которые свойственны данному этапу развития страны.

Естественную основу трудового потенциала составляют население и трудовые ресурсы. На этом положении основывается отождествление трудового потенциала с трудовыми ресурсами. В действительности понятие "трудовой потенциал" представляет собой экономическую категорию, и поэтому объяснение его содержания, основных черт

и закономерностей развития следует искать в экономических отношениях.

Большой практический интерес представляет рассмотрение трудового потенциала региона с точки зрения повышения эффективности экономики.

Трудовой потенциал с позиций системности характеризуется определенной целостностью, набором соответствующих компонентов, иерархичностью структуры и другими признаками, свойственными системным объектам.

Повышение эффективности использования трудового потенциала непосредственно связано с влиянием условий социально-экономической среды на формирование личностных характеристик работающих, наиболее соответствующих современному уровню развития производства и экономики [4, с 9].

Для повышения реального уровня жизни народа недостаточно только повышать его денежные доходы, важно также обеспечить его разнообразными товарами широкого потребления.

Если прежде все государственные реформы в стране были направлены на конкретные сферы, принцип работы которых людям более или менее понятен - политика, экономика, то в настоящее время внедряется ряд программ общественного развития, нацеленных на воспитание молодежи, ведь основными трудовыми ресурсами является именно молодежь.

Выступая на XXV сессии Ассамблеи народа Казахстана, Елбасы Нурсултан Абишевич Назарбаев поделился своим видением облика современного казахстанца.

Во-первых, это созидательная личность, конкурентоспособная в глобальном мире.

Во-вторых, прагматик и реалист, ориентированный на конкретные цели.

В-третьих, человек, укрепивший национальную идентичность и отказавшийся от всего, что сдерживает развитие.

В-четвертых, казахстанец будущего всегда на пике глобальных знаний, культ образования для него имеет первостепенное значение.

В-пятых, это сознательный гражданин, который четко понимает, что эволюционное развитие дает нам шанс выжить и процветать.

В-шестых, это человек, обладающий открытым сознанием, полиязычный интеллект, готовый к переменам, чтобы воспринять все лучшее, что дают знания [5, с 3].

Именно в этом состоит основной смысл принятой в 2017 г. государственной программы "Рухани Жаңғыру", которая нацеливает нас на формирование и развитие в себе именно таких качеств [6].

Программа "Рухани жаңғыру", инициированная Главой государства - это действительно масштабный проект национального уровня. Она уникальна тем, что затрагивает все сферы жизнедеятельности общества. Ее смело можно назвать, своего рода, идеологической платформой развития казахстанского общества на современном этапе и в долгосрочной перспективе [7, с 71].

Рухани жаңғыру" - это действительно важная инициатива, которая имеет фундаментальное значение для того, чтобы Казахстан постепенно завершил свою модернизацию и влился в единое мировое сообщество [8, с 1].

В Триаде преобразований модернизация общественного сознания составляет ее сердцевину. От выполнения программы "Рухани жаңғыру" во многом зависит общий успех страны. Программа реализуется Ассамблеей народа Казахстана.

Одним из важных элементов реализации программы "Рухани жаңғыру" является медиация, а развитие института медиации является на сегодня одним из важных маркеров модернизации общественного сознания.

Медиация (от англ. mediation - посредничество) по своей сути означает содействие третьей незаинтересованной стороны участникам конфликта в поиске взаимоприемлемого решения. Желание урегулировать спор, устранить недопонимание, препятствующее дальнейшему развитию, есть не что иное, как проявление открытости сознания. Готовность граждан к компромиссу в ходе решения любого конфликта становится показателем гражданской зрелости и ответственности, повышает уровень развития правовой культуры общества, обеспечивает общественную стабильность и устойчивость всей социальной структуры Казахстана.

Если говорить о социальной роли медиации, то нельзя не признать, что сама ассамблея изначально выполняла и выполняет медиативные функции в сфере межэтнических отношений, примиряя "различные полюса национального сознания", выстраивая гармоничные отношения между этносами Казахстана, обеспечивая их интеграцию в единый народ. В данном контексте медиация, будучи механизмом для обоюдного разрешения споров и противоречий, выступает также и механизмом укрепления нашего единства.

Сегодня в стране действуют 80 различных неправительственных общественных центров медиации. Ассамблея народа Казахстана проводит большую работу по популяризации института медиации среди населения. Так, за 6 месяцев текущего года проведено более 800 различных обучающих, квалификационных тренингов и семинаров.

При региональных домах дружбы действуют 17 кабинетов медиации, в областях создано 13 советов медиации. На уровне районов, сел и аулов также работают 3 169 общественных (непрофессиональных) медиаторов. В пределах своей компетенции на безвозмездной основе они ведут работу по предупреждению конфликтов, а в случае их возникновения помогают сторонам разрешить спор в досудебном порядке [10, с 159].

Хочется обратить внимание на то, что проект адресован, в первую очередь, молодежи. И это вовсе не случайно. Так как именно молодежь будет определять ход развития страны.

Именно поэтому, в рамках программы "Рухани Жаңғыру, в стране родилось новое республиканское

молодежное движение Ассамблеи народа Казахстана "Жаңғыру жолы".

Региональное молодежное движение "Жаңғыру жолы" - члены областной информационно-пропагандистской группы. На встречах с молодежью области в рамках реализации программы "Рухани жаңғыру" они пропагандируют направление общественного сознания народа Казахстана на дальнейшее совершенствование казахстанской модели общественного согласия и общенационального единства.

По мнению заместителя председателя Ассамблеи народа Казахстана, заведующего секретариатом АНК Администрации Президента РК Леонида Прокопенко, формат республиканского движения позволяет наиболее гибко сочетать юридическую самостоятельность молодежных организаций и их консолидацию на основе единства целей и задач. "Почему "Жаңғыру жолы"? Потому что модернизация экономическая, социальная, политическая, духовная складывается из тысяч и тысяч векторов развития, инновационных сюжетов и социальных акций" [11, с 346].

Основной задачей движения является консолидация институтов гражданского общества, политических и неправительственных организаций, иных объединений в целях реализации государственной молодежной политики, укрепления и развития казахстанской идентичности, общественного согласия и общенационального единства, а также выработка единых подходов для достижения цели и задач молодежных объединений Ассамблеи народа Казахстана в реализации общегосударственных задач [12, с 832].

Молодежным движением "Жаңғыру жолы" была сформирована дорожная карта развития на 2019 год с учетом тех задач, которые поставил Президент. Дорожная карта реализуется и по сей день.

На сегодняшний день создано множество программ для поддержки молодежи, реализовано

множество проектов в рамках "Рухани жаңғыру". Работа стремительно растет, благосостояние граждан растет.

В целом по итогам нескольких лет реализации по всем направлениям программы модернизации общественного сознания достигнуты конкретные результаты и есть четкие планы на будущее.

Список литературы:

1. Послание первого Президента РК от 5 октября 2018 года. Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-5-oktyabrya-2018-g;
2. М.М. Максимцов, А.В. Игнатъева Менеджмент: Банки и биржи / под ред. А.В. Игнатъевой - журнал для вузов, 1998 - 23 с.;
3. Интернет ресурс : <https://e-history.kz/ru/publications/view/4012> / 45 с.
4. Анна Хромина газета "Казахстанская правда" / под ред. Барышевой - от 6 Августа 2018 -9 с.;
5. Газета "Казахстанская правда" / Марина Пархоменко/от 16 марта 2018- 5 с.;
6. Интернет ресурс: <https://e-history.kz/ru/publications/view/4012>;
7. Программа развития Карагандинской области на 2016-2020 годы №263 от 12 декабря 2018 года - 71 с.;
8. Александрова Ю.Н. Модифицированный метод решения задач распределения трудовых ресурсов на предприятиях, в компаниях, фирмах/ Интернет-журнал "Науковедение", Вып. 1, 2014 с1.;
10. Симонин П.В. Управление трудовыми ресурсами: Учеб. пособие./ - М.: ИНФРА-М, 2011. - 159 с.;
11. Прудников В.М. Экономика предприятия/ 2-е изд. - М.: ИНФРА-М, 2014. - 346 с.;
12. С.К. Мордовина Практика управления человеческими ресурсами / 8 -е издание / Пер . с англ. под ред. - СПб.: Питер, 2004. - 832 с.

Акдидар ЖАНАКОВА, 2 курс магистранты, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 1000009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, akdi_94@mail.ru, +77051462122

ТАУАРАЙНАЛЫМЫН БАСҚАРУДЫҢ ЗАМАНАУИ ӘДІСТЕРІ

Тауарайналымы екіжақты рөл атқарады. Ол кәсіпорын қызметінің көлемін негізгі көрсеткіш, сондай-ақ оның ресурстарын қалыптастырудың айқын көрсеткіші болып табылады. Тауар айналымын басқарудың басты мақсаты - сауда кәсіпорындардың дамуының жоғарғы деңгейін қамтамасыз ету және тұтынушылардың сұранысын қанағаттандыру. Есептелетін тауарайналым көрсеткіші сауда кәсіпорынының осы жылға жоспарланған табысына қатысты анықталады.

Түйінді сөздер: тауарайналым, басқару, сауда, есеп, болжау, жоспарлау.

Акдидар ЖАНАКОВА, магистрант 2 курса, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 1000009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая 9, akdi_94@mail.ru, +77051462122

АКТУАЛЬНЫЕ МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ ТОВАРООБОРОТОМ

Товарооборот играет неоднозначную роль. Он является основным оценочным показателем объема деятельности предприятия, также определяющим показателем формирования его ресурсов. Основной целью управления товарооборотом является обеспечение высоких темпов развития торгового предприятия и удовлетворения спроса обслуживаемых контингентов покупателей. Рассчитываемый объем товарооборота может быть уточнен после определения необходимой торговому предприятию на планируемый год суммы прибыли.

Ключевые слова: товарооборот, управление, торговля, учет, прогнозирование, планирование.

Akdidar ZHANAKOVA, master student, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 1000009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, akdi_94@mail.ru, +77051462122

MODERN METHODS OF TRADE MANAGEMENT

Abstract: trade plays an ambiguous role. It is a major indicator of the estimated volume of the enterprise, as a defining indicator of formation of its resources. The main objective is to ensure management turnover high rates of development of commercial enterprise and meet the demand of customers served by contingents. Calculate the volume of trade turnover can be specified after the determination of the necessary commercial enterprise in the planned year the amount of profit.

Keywords: commodity circulation, management, trading, accounting, forecasting, planning.

Басқару - тікелей систематикалық бағыттағы процесс, ол басқару субъектісінің басқару объектісіне мақсатты, жүйелі және үздіксіз басқарудың ортақ функциялары көмегімен тұйық және шексіз қайталанатын әсер ету үдерісі.

Экономикалық санат ретінде тауарайналымы бір мезгілде екі белгілердің болуымен сипатталады: тауар сату объектісі ретінде және, сату - өндірушіден тұтынушыға дейін тауардың қозғалысы ретінде.

Тауарайналымның болжамы болып жеке тауар топтарының сату сомасы есептелінеді. Мұндай есептеудің негізі болып қазіргі әлеуметтік-экономикалық өзгерістерді терең зерттеу, өткен жылдардағы тауар айналымын талдау, халық шаруашылығының барлық салаларының даму перспективаларын мұқият қарастыру және халықтың әртүрлі тауарларға сұраныстың өзгеруіне негізделген маркетингтік зерттеулер табылады. [1, 158 б.]

Бұл жерде көптеген факторлардың күрделі әсері ескеріледі, олардың ішіндегі негізгілерін айта кетсек:

1. Тауарларды тұтыну мен сатудың ағымдағы деңгейі және халықтың тұтынушылық қорларына тәуелділігі. Осы деректерді талдау халықтың жекелеген өнім топтарына деген сұранысының үрдісін көрсетеді. Халықтың сұранысы толығымен қанағаттандырылған тауарлар үшін белгілі бір деңгейде нақты сату тиімді сұранымның мөлшерін сипаттайды. Халықтың материалдық әл-ауқатының өсуі әсерінен сауда құрылымында болған өзгерістер ескеріледі. Осылайша, ет сату көлемінің артуымен нанның тұтынушылығы төмендейді; қантты сатуды есептеу кезінде кондитерлік өнімдерді сату көлемінің артуы есепке алынады. Белгілі бір тауарларды тұтыну деңгейі және олар үшін халықтың қажеттіліктерін қанағаттандыру дәрежесі қаншалықты жоғары болса, тұтынушылық қорлардың айтарлықтай ұлғаюымен бұл тауарлардың сатылымы болашақта өзгереді. Сатылымда аз тауарларға деген сұранысты бағалау үшін қанағаттандырылмаған сұраныстың шамаланған мөлшерін анықтау қажет.

2. Жеке тауар өндірісінің деңгейі, тиісінше, тауар қорының көлемі мен құрылымының өзгеруі.

3. Тауар мен шикізат емес тұтынудың қатынасы. Азық-түлік тауарларының тауарайналымының көлемі жеке қосалқы шаруашылық өнімдерінің көлемі, ет, сүт, картоп және көкөніс сияқты өнімдерге деген қажеттіліктің қанағаттануының басқа көздеріне әсер етеді. Бұл жерде қосалқы шаруашылықтарды дамытудың анықталған үрдістері ескеріледі.

4. Тұтынудың нақты деңгейімен салыстырғанда азық-түлік және азық-түлік емес тауарларды тұтыну нормалары.

5. Халықтың өмір сүру жағдайындағы өзгерістер.

Тұрғын үй құрылысының кеңеюіне байланысты жиһазға деген сұраныс шапшаң өсіп келеді, және жеке құрылысшылардың әр түрлі құрылыс материалдарын сатуы да көбеюде. Бөлшек тауарайналымын болжау және жоспарлау әдістері тауарлардың жекелеген топтарының сипаттамаларына байланысты өзгереді. Әрбір өнім тобына сатудың көлемін есептеу үшін сараланған әдістер пайдаланылады, оған шешуші әсер ететін экономикалық факторлар да ескеріледі. [2, 18-28 б.]

Осыған сәйкес тауарлардың мынадай топтары бөлінуі мүмкін:

- тұтынудың шикізаттық емес көздерімен қанағаттандырылатын тамақ өнімдері (ет, картоп және т.б.);

- саудадағы сатып алу арқылы қажеттілікті қанағаттандыратын барлық азық-түлік өнімдері (шұжық, тұз, шай және т.б. өнімдер);

- азық-түлік емес тауарлар;

- халықтың осы тауарлармен қамтамасыз етілу дәрежесіне байланысты (тігін машиналары, радиоқабылдағыштар, сағаттар, велосипедтер және т.б.) ұзақ мерзімді тауарларды есепке алу қажет, сондықтан әрбір 100 отбасына шаққандағы ұзақ мерзімді тауарлармен қамтамасыздандырылғандығы ескерілуге тиіс.

Сауда құрылымын болжау және жоспарлау әдістері негізінен бөлшек сауда кәсіпорындарында есеп айырысу үшін болатын экономикалық ақпараттың мазмұны мен көлеміне байланысты.

Кәсіпорынның бөлшек сауда айналымының жалпы көлемін жоспарлау кезінде мынадай әдістер пайдаланылуы мүмкін:

- тәжірибелі-статистикалық;

- экономикалық-статистикалық;

- экономикалық және математикалық модельдеу;

- сауда кәсіпорынның шаруашылық қызметінің негізгі көрсеткіштерін жан-жақты байланыстыру.

Алайда, қандай да бір әдістерді пайдаланған кезде, сауда жоспарын дайындау есепті кезеңнің нақты айналымы туралы мәліметтер жоқ кезде басталады. Сондықтан, жоспарлау кезінде біз ең алдымен күтілетін айналымды айқындаймыз, ол арқылы ең нақты ықтимал нақты мәнді түсіну керек. Сондықтан, жоспарлау кезінде біз ең алдымен күтілетін айналымды айқындаймыз, ол арқылы ең ықтимал нақты көлемді анықтау керек. [3, 5-34 б.]

Жоспарлау тәжірибесі ресурстардың әртүрлі әдіснамалық тәсілдерін қолдана алады - егер іске асыру жоспарының негізі шикізат ресурстарының, материалдардың, тауарлардың, жабдықтардың, еңбек ресурстары ресурстарының болуы. нарықтың әлеуетіне негізделген мақсат - бұл кәсіпорынның номенклатурасына қажетті сұраныс. Егер бірінші әдіснамалық көзқарас жоспарлау принципі бойынша қаншалықты мүмкін болатын болса, онда екіншісі қанша қажет.

Тауар айналымды жоспарлаудың маңызды шарты коммерциялық кәсіпорындардың материалдық-техникалық базасындағы (филиалдардың, шатырлардың, дүңгіршектердің, басқа да құрылымдық бөлімшелердің ашылуы немесе жабылуы) өзгерістер тұрғысынан оның көлемінің салыстырмалы болуын қамтамасыз ету болып табылады.

Эксперименттік статистикалық әдіс есептік жылдағы сауда-саттықтың салыстырмалы көлемін, жоспарланған жыл алдындағы 3-5 жылдағы саудадағы орташа жылдық айырбас бағасына негізделі отырып, келесі жылы коммерциялық кәсіпорынның жоспарланған сауда көлемін анықтауға мүмкіндік береді. Коммерциялық кәсіпорынның тауар айналымын есептеудің әдістерінің бірі - бұл жоспарланған жыл алдындағы жылдардың санына сауданың өсуі туралы деректерді тегістеуге негізделген экономикалық және статистикалық әдіс. Коммерциялық кәсіпорынның тауар айналымын жоспарлау кезінде әр түрлі экономикалық және математикалық модельдер пайдаланылуы мүмкін. Айналым кумулятивтік әсердің нәтижесінде қалыптасатын ұзақ және қысқа мерзімді факторлардың жиынтығы. Тауар айналымының даму шарттарының өзгерісі уақыттың айналымы өзгеруіне әкеледі. [4, 39-43 б.]

Алайда ұзақ мерзімді факторлардың нәтижесінде тауар айналымын дамыту белгілі бір дәрежеде инерциалды болып табылады, ол, біріншіден, өзара қарым-қатынастың инерциясы, яғни тауар айналымын қалыптастыру тетігін сақтау; екіншіден, бұл үдерістің жеке аспектілерін дамытуда инерция ретінде, яғни айналымның өзгеру қарқынын және бағытын сақтау ретінде көрінеді. [5, 66-68 б.]

Инерцияның болуы өткен кезеңді талдау негізінде болашақ тауарайналымын дамытуға, өткен кезеңнің үлгілерін анықтауға мүмкіндік береді, яғни тренд үрдісі ретінде сипатталуы мүмкін сауда үрдісі. Бұл жағдайда уақыт өте келе барлық негізгі факторлардың ықпалын білдіруге болады, ал олардың ықпал ету механизмі анық қарастырылмайды. Тауар айналымын дамытудың негізгі үрдістерін анықтау үшін аналитикалық түзету әдісі (тренд әдісі) қолданылады. Айналымның есептелген көлемі сауда кәсіпорнының жоспарланған жыл үшін пайда мөлшерін анықтағаннан кейін көрсетілуі мүмкін. Мұндай түсініктеме коммерциялық кәсіпорынның экономикалық қызметінің негізгі көрсеткіштерін: пайда, тарату шығындарын, жалпы кірісті, айналымды жан-жақты байланыстыру арқылы жүзеге асырылады.

Тұтыну нарығының циклдық дамуына және тұрақты құбылмалылығына байланысты сауданы басқарудың тиімді саясатын қалыптастыру және оның көлемін және құрылымын дамыту мүмкіндігін анықтау мақсатында оның конъюнктурасын белгілі бір түрлер мен сегменттер тұрғысынан жүйелі түрде зерттеу қажет.

Сауда кәсіпорындарын басқару процесінде тұтыну нарығының конъюнктурасын зерттеу келесі үш кезеңді қамтиды [6, 37-42 б.]:

1. Нарықтық қызметті тұрақты түрде бақылау оның жеке элементтерін сипаттайтын индикаторлардың мақсатты жүйесін қалыптастыруды талап етеді. Аталған көрсеткіштердің арасында тауарлардың жекелеген топтары тұрғысынан аймақтағы бөлшек сауда айналымының көлеміне ерекше назар аудару қажет (бұл көрсеткіш статистикамен ерекшеленеді); бағаның орташа деңгейінің динамикасы және бақыланатын тауарларға баға диапазонының мөлшері; осы өнімнің аймақтағы сату нүктелерінің санын және кейбіреулерін өзгерту.

2. Тұтыну нарығының ағымдағы конъюнктурасын бағалау талдау барысында жүзеге асырылады, оның басты мақсаты бұрынғы кезеңмен салыстырғанда бақылау кезінде байқалатын нақты өзгерістердің ерекшеліктерін анықтау болып табылады.

3. Тұтыну нарығының конъюнктурасын болжау. Мемлекеттің экономикалық дамуының тұрақсыздығы, сенімді ақпарат болмауы және бірқатар басқа да себептер бойынша жағдайды болжау қазіргі уақытта қысқа мерзімді және орта мерзімді перспективада шектеліп отыр, бұл тауарлық жоспарлау мақсаттары үшін жеткілікті. Бұл болжам әдетте екі негізгі әдіспен жүзеге асырылады: фактор мен үрдіс. Нарықтық болжаудың факторлық әдісі белгілі бір өнім нарығында сұранысқа, ұсынысқа, бағаға және нарықтағы бәсекелестікті қозғайтын жеке факторларды зерттеуге және алдағы кезеңде осы факторлардың ықтимал өзгеруін анықтауға негізделген. Конъюнктураны болжаудың үрдістік әдісі алдағы кезеңдегі конъюнктураның трендтерін бұрын жүргізілген баға үрдісінде анықталған үрдістердің таралуына негізделген.

Тауарларды сату көлемін және құрылымын жоспарлау сауда-саттықты экономикалық басқарудың ең маңызды кезеңі болып табылады. Бұл көрсеткіш кәсіпорынның экономикалық және қаржылық даму жоспарларында жоғары көрсеткіштерге байланысты.

Сауда кәсіпорындарында тауар өткізу көлемін және құрылымын жоспарлау процесі жеке кезеңдерде жүзеге асырылады, олардың негізгі бөлігі төменде келтірілген [7, 42-60 б.].

1. Кәсіпорындағы тауарайналымын дамытудың басым міндеттерін таңдау. Тауарларды сату көлемін және құрылымын жоспарлау кезінде, осы сауда кәсіпорнында тауар айналымын дамыту үшін әртүрлі мақсаттарға қол жеткізуге болады. Негізгі мақсаттар:

- тұтыну нарығының осы сегментінің мүмкіндіктерін және оның конъюнктурасындағы алдағы өзгерістерді ескере отырып, сауданың көрсеткіштеріне қол жеткізу;

- кәсіпорынның қолданыстағы ресурстық әлеуетін пайдаланудың барынша тиімділігін қамтамасыз ететін саудалық көрсеткіштерге қол жеткізу;

- жоспарлау кезеңінде оның дамуының стратегиялық мақсаттарын жүзеге асыру үшін жеткілікті мөлшерде пайда көлемін (пайданың мақсатты мөлшерін) қалыптастыруды қамтамасыз ететін сауданың көрсеткіштеріне қол жеткізу.

2. Алдын ала жоспарлау кезеңінде тауарларды өткізу көлемін және құрылымын талдау. Осындай талдаудың мақсаттары мен оның тереңдігі жоспарланған кезеңде кәсіпорынның дамуы үшін қабылданған басым мақсаттарға сәйкес болуы керек. Осыған байланысты, талдау үдерісінде жоспарлау кезеңінде тауарларды сатуды дамытуды сипаттайтын жалпы көрсеткіштер, сондай-ақ осы дамудың нақты көрсеткіштері қарастырылған бір немесе басқа басымдықты мақсатпен тікелей байланысты болып саналады.

3. Тауарларды сатудың жоспарланған көлемін анықтау. Коммерциялық кәсіпорындарда тауар өткізудің жоспарланған көлемі сауда-саттықты дамыту үшін қабылданған басымдықты мақсатпен анықтайтын әр түрлі әдістермен есептеледі. Барлық есептеулер жоспарлау кезеңінің басында қолданыстағы салыстырмалы бағамен жүзеге асырылады.

Тұтыну нарығының мүмкіндіктерін пайдалану негізінде тауар айналымын дамытуды мақсатты түрде белгілеу кезінде жоспарлы есептеулер сауда кәсіпорындары сататын тауарларға қанағаттанбаған сұраныс көлемін зерттеуден және халықтың кірісінің өсуіне байланысты тауарларды сату көлемінің өсуіне тәуелділіктің деректеріне негізделген. Кәсіпорынның ресурстық әлеуетін пайдалану тиімділігін арттыруға бағытталған тауар айналымын дамытуды мақсатты түрде орнатумен жоспарланған есептеулер осы кәсіпорынның және осы аймақтағы ұқсас кәсіпорындардың ресурстарының жекелеген түрлерін пайдалану тиімділігінің қол жеткізілген нәтижелерін салыстыру негізінде жүргізіледі.

Тиісті тауарлық айналымды дамытудың белгіленген мөлшеріне қол жеткізу үшін жоспарланған есеп айырысу табыстың мақсатты мөлшеріне және бірқатар басқа қаржылық көрсеткіштерге негізделеді.

4. Тауарларды сатудың жоспарланған құрылымын анықтау. Тауарларды сатудың жоспарланған құрылымын есептеу түрлі әдістермен жүзеге асырылуы мүмкін:

- сауда көлемінен тауарлардың жекелеген топтарын іске асырудың икемділігі коэффициенттері негізінде;

- халықтың табысынан тауарлардың жекелеген топтарын іске асырудың икемділігі коэффициенттері негізінде;

- 1 ш.м. үшін тауар айналымы негізінде; шаршы метрлік сауда алаңы.

5. Тауарларды сату жоспарының қарқындылығын бағалау: тауардың сатылу жоспары стресстік болып саналады, бұл кәсіпорынның ресурстық әлеуетін пайдалану тиімділігін жеткілікті деңгейде қамтамасыз етеді. Тауарларды сату жоспарының қарқындылығын

бағалау үшін негіз 1 шаршы жоспарланған айналымды салыстыру болып табылады. осы сауда кәсіпорнында сату аймағының 1 қызметкері және аймақтағы ең жақсы сауда кәсіпорындары ұқсас көрсеткіштермен бұрын анықталған.

6. Тауарларды сату жоспарын іске асыру жөніндегі шараларды әзірлеу. Бұл даму ұйымдық, экономикалық және қаржылық сипаттағы қызметті қамтиды.

Сауда кәсіпорнында түгендеу мен түгендеу үрдісі жеке кезеңдерден тұрады:

- түгендеудің мақсаттарын анықтау;
- алдын ала жоспарлау кезеңінде босалқылардың мөлшерін, құрамын және айналымын талдау;
- түгендеудің стандарттарын әзірлеу;
- түгендеудің жоспарланған көлемін анықтау;
- өндірілген түгендеу жоспарының тиімділігін бағалау;
- кәсіпорындағы тауарлық-материалдық құндылықтарды үнемі қадағалауды қамтамасыз ету.

Тауарды сатуға арналған жоспарды жүзеге асырудың және тауарлық-материалдық құндылықтардың қажетті көлемін қалыптастырудың маңызды шарты сауда кәсіпорнында тауарларды алуды қамтамасыз ету болып табылады. Осы жоспарға сәйкес тауарларды алуды жоспарлаудың және тауарды сатып алуды ұйымдастырудың басты мақсаты - тауардың қажетті көлемде және ассортиментінде сауда кәсіпорнына үздіксіз жеткізілуін қамтамасыз ету.

Тауарды қабылдауды жоспарлау процесі коммерциялық кәсіпорында келесі негізгі кезеңдерде жүзеге асырылады [8, 15-20 б.]:

- Алдын ала жоспарлау кезеңінде компанияға тауарларды қабылдауды талдау;
- Кәсіпорынға тауарларды қабылдаудың жоспарланған көлемі мен құрылымын анықтау;

- Қажетті тауарларды сатып алудың жоспарланған көлемі мен көздерін анықтау;

- Кәсіпорынға тауарларды қабылдау топтарының ырығағын және оңтайлылығын қамтамасыз ету.

Сауда кәсіпорындарының тауар айналымын жоспарлаудың соңғы кезеңі барлық жоспарланған көрсеткіштердің - сату көлемінің, жоспарлау кезеңінің басындағы және аяғындағы акциялардың, тауарларды алу көлемінің теңгерімдеуі болып табылады. Бұл жоспарланған көрсеткіштердің баланстық байланысы өнімнің әрбір тобына және тұтастай алғанда кәсіпорынға олардың қарым-қатынастарын тексеруге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Керимов В.Э., Аболенский Д.С., Селиванов П.В. / Под ред. проф. Керимова В.Э. Бюджетирование и внутрихозяйственный контроль в торговле. - М.: Эксмо, 2006. - 224 с.
2. Ахмедов А.Э., Смольянинова И.В., Шаталов М.А. Корпоративные финансы. Воронеж, 2015. - 180 с.
3. Жулина Е.Г. Анализ финансовой отчетности: учебное пособие.- М.: Дашков и Ко, 2013.
4. Кабанов В.Н. Модель линии безубыточности при исследовании добавленной стоимости // Синергия. 2016. № 1. С. 39-43.
5. Легкий Н.М. Управление логистическими потоками на производстве // Успехи современной науки. 2016. Т. 3. № 4. С. 66-68.
6. Парамонова Т.Н., Красюк И.Н. Конкурентоспособность предприятия розничной торговли. - М.: КНОРУС, 2018.
7. Пациорковский В.В. Рынок потребительских услуг. - М.: ИСЭПН РАН, 2016.
8. Протасов В.Ф. Анализ деятельности предприятия. - М.: ИНФРА-М, 2015.

Мухтарима ЖЕТПИСБАЕВА, кандидат экономических наук, профессор, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, rimakeu@mail.ru, 87012710792

Асель БЕЙСЕМБЕКОВА, магистрант специальности "Государственное и местное управление", Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, assel_35@mail.ru, 87081062123

УПРАВЛЕНИЕ СИСТЕМОЙ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье раскрываются основные проблемы управления системой здравоохранения в Республике Казахстан. Проблемы даны с позиции управления субъектами и финансирования субъектов системы. Раскрыты позитивные тенденции в системе здравоохранения. Раскрыты требуемые меры для совершенствования системы управления здравоохранением. Предложено дальнейшее дерегулирование системы отношений в здравоохранении.

Ключевые слова: система здравоохранения, управление, финансирование, дерегулирование, дефицит, медицинское страхование.

Мухтарима ЖЕТПИСБАЕВА, экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көшесі, 9, rimakeu@mail.ru, 87012710792

Асель БЕЙСЕМБЕКОВА, "Мемлекеттік және жергілікті басқару" мамандығының магистранты, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көшесі, 9, assel_35@mail.ru, 87081062123

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЖҮЙЕСІН БАСҚАРУ

Мақалада Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау жүйесін басқаруының негізгі мәселелері қарастырылады. Жүйенің қаржыландыру субъектілері мен басқару субъектілерінің тұрғысынан көрсетілген. Денсаулық сақтау жүйесіндегі позитивті тенденциялар айқындалған. Денсаулық сақтау жүйесін басқарудың жетілдіру амалдары келтірілген.

Түйінді сөздер: денсаулық сақтау жүйесі, басқару, қаржыландыру, медициналық сақтандыру.

Mukhtarima ZHETPISBAYEVA, candidate of Economic Sciences, Professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, st. Akademicheskaya, 9, rimakeu@mail.ru, 87012710792

Assel BEYSEMBEKOVA, undergraduate of specialty "Public and Local Administration", Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, st. Academic, assel_35@mail.ru, 87081062123

MANAGEMENT OF HEALTH CARE SYSTEM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article reveals the main problems of managing the health care system in the Republic of Kazakhstan. The problems are given from the point of view of managing the subjects and financing the subjects of the system. Revealed positive trends in the health care system. Disclosed required measures to improve the health management system. Proposed further deregulation of the system of relations in health care.

Key words: health care system, management, financing, deregulation, deficit, medical insurance.

Согласно государственной программе развития здравоохранения Республики Казахстан "Денсаулық" на 2016-2020 годы основной целью деятельности субъектов системы здравоохранения является формирование устойчивой системы охраны здоровья граждан, как основы социального благополучия и экономического процветания государства. При этом ставятся четыре ключевые задачи, суть которых заключается в необходимости: 1. обеспечения санитарного благополучия, профилактики факторов

риска, пропаганды здорового питания и стимулирования здорового образа жизни;

2. достижения доступности, полноты и качества медицинских услуг;

3. повышения эффективности и финансовой устойчивости системы здравоохранения;

4. перехода к новой модели финансирования системы здравоохранения на основе внедрения обязательного социального медицинского страхования. Выполнение заявленных задач и поставленной цели

напрямую зависит от того, каким образом государственные органы, ответственные за развитие системы здравоохранения, будут принимать решения относительно изменения базовых экономических подходов в реализации требуемых мероприятий. Для функционирующей системы здравоохранения характерны следующие черты:

А) в процессе финансирования

1) основным источником финансирования здравоохранения являются налоговые поступления в бюджет,

2) структурами, аккумулирующими финансовые ресурсы здравоохранения, выступают бюджеты различного уровня,

3) преобладает структурный принцип финансирования медицинской помощи на основе возмещения расходов учреждений, а не оплаты отдельных оказанных медицинских услуг;

Б) в части управления

1) организации, оказывающие медицинские услуги, имеют, как правило, статус некоммерческих организаций и выполняют государственный социальный заказ, напрямую подчиняясь государственным финансовым правилам,

2) в основе планирования распределения и использования ресурсов лежит принцип жесткой экономии и целевого использования полученных бюджетных ресурсов,

3) взаимоотношения с государственными регулирующими органами основаны на жестком регламентированном планировании и нормировании и централизованном управлении системой здравоохранения,

4) применяется тарифный способ оплаты труда персонала медицинских организаций с централизованно установленными надбавками и доплатами стимулирующего характера,

5) правила найма работников и оплаты их труда диктуются государством,

6) присутствует жесткий многоэтапный административный контроль качества и объемов предоставляемых медицинских услуг.

Функционирование такой системы здравоохранения, основанной на главенстве государственно-бюджетного аппарата, имеет ряд положительных сторон. К ним можно отнести:

- сравнительно высокую степень социальной защищенности граждан путем установления гарантий предоставления бесплатной медицинской помощи;

- проведение строгого государственного контроля над условиями предоставления медицинских услуг;

- высокую эффективность при воздействии на заболеваемость особо опасными инфекционными заболеваниями, а также в условиях чрезвычайных ситуаций.

В то же время нельзя не отметить, что сама по себе такая система имеет крайне низкую эффективность, поскольку оценка результативности деятельности медицинских учреждений осуществляется с позиции ограниченного круга критериев. В частности, в рамках данной системы, до сих пор сохраняющейся в Казахстане, можно выделить следующие системные недостатки:

А) в финансовом обеспечении

- постоянный дефицит финансовых ресурсов системы здравоохранения, обусловленный нестабильным состоянием бюджетов в периоды экономического спада и неэффективным распределением материальных и специальных ресурсов,

- нехватка финансовых ресурсов для капитальных вложений, деградация условий оказания медицинской помощи в периоды кризисов и дефицита финансирования,

- не достаточный объем финансируемой государством гарантированной бесплатной медицинской помощи,

- приоритет дорогостоящих стационарных видов оказания медицинских услуг,

- существенное различие в уровне развития сельского и городского здравоохранения,

- отвлечение значительных финансовых ресурсов на содержание учреждений, слабо оснащенных, не имеющих высоко-квалифицированных кадров и не оказывающих в надлежащих объемах медицинскую помощь,

- существенное различие в уровне развития государственных и частных медицинских организаций;

Б) в процессе управления

- ограниченность материальных стимулов в деятельности медицинских работников и учреждений,

- общий низкий уровень оплаты труда работников медицинских учреждений,

- слабая зависимость оплаты труда медицинских работников и финансирования медицинских учреждений от объемов и качества выполняемой работы,

- формирование ярко выраженных различий между государственными и частными учреждениями в части методов управления и стимулирования персонала;

В) в потребительском выборе

- часто встречающееся отсутствие возможности выбора врача и медицинского учреждения пациентом,

- существование списков больных (очереди) для оказания отдельных (дефицитных) видов медицинской помощи,

- неравенство для отдельных социальных, географических и профессиональных групп в уровне и качестве оказания медицинской помощи (наличие специальных учреждений, ведомственных лечебных учреждений и т.д.),

- слабое внедрение новых методов диагностики, лечения и профилактики заболеваний,

- недостаточные условия для творческого созидания, адаптации общих моделей организации помощи к местным условиям и потребностям,

- монополизм, незащищенность потребителя от некачественных медицинских услуг,

- наличие принципиально неустранимой коррупционной составляющей.

В то же время параллельное существование государственно-бюджетной и платной систем здравоохранения порождает целый ряд проблем. В частности, если государственная система здравоохранения не может обеспечить достаточный уровень и качество услуг для части населения, то

они вынуждены обращаться в частные медицинские организации, где могут найти: широкий диапазон медицинских учреждений с точки зрения уровня качества и стоимости медицинских услуг, обеспечивающих удовлетворение разнообразных индивидуальных потребностей; отсутствие очереди на медицинское обслуживание; особый акцент на внимании, уделяемом качеству услуг.

При этом, частное здравоохранение характеризуется значительным количеством недостатков, к числу которых можно отнести:

- высокую стоимость медицинских услуг и, как следствие, недоступность медицинской помощи для широких слоев населения;
- недостаточное внимание к помощи на дому и профилактике, приоритет отдается лечению "легких" заболеваний;
- выполнение дорогостоящих процедур и вмешательств без достаточных медицинских показаний;
- недостаточность государственного регулирования и контроля над качеством медицинских услуг и процедур, применение медицинских технологий, не всегда безопасных для здоровья пациентов;
- риск "залечивания" пациентов с целью получения как можно большего дохода.

Именно поэтому в Республике Казахстан главной задачей является кардинальная смена системы финансирования здравоохранения и, как следствие, изменение парадигмы управления. Грядущее внедрение системы медицинского страхования призвано обеспечить реализацию целого ряда задач, решение которых невозможно ни в рамках действующей государственно-бюджетной системы, ни в рамках системы частной медицины.

Для систем регулируемого страхования здоровья характерны следующие основные признаки:

- наличие нескольких основных источников финансирования (средства бюджетов, обязательные платежи по страхованию, осуществляемые как работодателями, так и самими работниками);
- наличие децентрализованной системы финансирования, основанной на независимых специализированных организациях (фондах, страховых компаниях);
- контроль качества медицинской помощи и объемов расходов при оказании медицинских услуг не только со стороны государственных контролирующих органов, но также и со стороны финансирующих организаций;
- многообразие форм собственности и хозяйствования у медицинских учреждений и частных лиц, оказывающих услуги застрахованным лицам;
- регулируемое гибкое ценообразование на медицинские услуги, многообразие форм и способов оплаты медицинской помощи. Система, основанная на медицинском страховании, является одной из наиболее совершенных систем охраны здоровья населения, объединяющей в себе положительные черты как государственного, так и частного здравоохранения. Наиболее важные

положительные черты такой системы представлены следующими:

- наличие гарантий бесплатной помощи при высокой степени охвата населения медицинским страхованием (в случае Казахстана предполагается полный охват населения и, следовательно, максимальный доступ населения к широкому спектру медицинских услуг);
- свободный выбор фондов медицинского страхования (страховых организаций) населением и работодателями и, соответственно, широта выбора медицинских организаций и врачей;
- разделение функций финансирования и оказания медицинских услуг, обеспечение высокого, гарантированного государством уровня качества оказания медицинской помощи;
- выведение из функций государства целого ряда функций, к которым можно отнести формирование бюджета на медицинские услуги для населения страны, формирование требований к протоколам лечения по всем заболеваниям, медицинские услуги по которым оплачиваются из страховых компаний, формирование требований к проектированию и строительству медицинских учреждений и т.д.

Другой важной составляющей частью государственной политики в области совершенствования системы здравоохранения является политика дерегулирования. В рамках проводимой Республикой Казахстан политики дальнейшей либерализации условий для ведения бизнеса в отечественную хозяйственную практику имплементируются различные меры по снижению давления государства на бизнес, к числу которых можно отнести сокращение налогового бремени, упрощение процедур регистрации, лицензирования и контроля, сокращение количества проверок и т.п.

Министерством здравоохранения Республики Казахстан в целях стимулирования развития частного предпринимательства в сфере оказания услуг медицинского характера проводится соответствующая работа в части уменьшения для них количества административных барьеров, направленных на облегчение условия функционирования частных медицинских фирм в рамках действующего нормативно-правового поля. В качестве примера можно привести строительные нормы и правила РК от 3.02-08-2010 "Лечебно-профилактические учреждения" по выявлению барьеров для развития бизнеса, привлечения инвестиций, приведения в соответствие с международными стандартами.

В рамках данной политики Министерство здравоохранения осуществляет следующую работу:

1. Проводит анализ деятельности и функционала отечественных и зарубежных регулирующих органов в части контроля над соблюдением строительных норм и правил в сфере здравоохранения (вопросы государственной политики в данной области, перечень основных нормативных документов, регулирующих деятельность в данной сфере).
2. Оценивает область охвата строительных норм и правил в сфере здравоохранения применительно к проектированию и строительству медицинских организаций (перечень вопросов, рассматриваемых

различными нормативными документами, в области строительства в сфере здравоохранения).

3. Анализирует структуру и содержание строительных нормативно-правовых актов, их направленность на регулирование конкретных действий (анализ содержания нормативно-правовых документов в области строительства в сфере здравоохранения на предмет детализации планирования, круга вопросов, подлежащих или подлежащих обязательному проектированию и т.п.)

На основе анализа и сопоставления действующей отечественной и лучшей зарубежной практики Министерство здравоохранения РК ставит целью выявление особенностей проектирования, строительства и оборудования лечебных учреждений, а также изменения государственных подходов к финансированию этих процессов.

Проект "Дерегулирование, снижение барьеров для бизнеса и развитие частного сектора в здравоохранении" направлен на сокращение административных барьеров с целью улучшения условий для бизнеса, создание условий для развития системы саморегулирования здравоохранения, передача части государственных функций в неправительственный сектор. Задачами проекта являются:

- сокращение административных барьеров с целью улучшения ведения бизнеса;
- передача части государственных функций в неправительственный сектор и конкурентную среду;
- пересмотр контрольно-надзорных функций министерства - снижение давления на бизнес путем создания условий для сокращения проверок, вмешательства со стороны должностных лиц в деятельность субъектов;
- совершенствование нормативно-правовой базы в сфере здравоохранения в интересах ускоренного развития рынка медицинских услуг;
- сокращение количества проверок в сфере санитарно-эпидемиологического благополучия населения, пересмотр и совершенствование норм санитарных и строительных правил и норм в целях исключения требований, являющихся барьером для бизнеса;
- развитие и функционирование профессиональных медицинских ассоциаций в условиях саморегулирования в соответствии с международными стандартами.

В целях развития отрасли здравоохранения по направлениям лекарственного обеспечения, дерегулирования и развития государственно-частного партнерства, оказания медицинских услуг в рамках ОСМС и ГОБМП в Республике Казахстан приказом Министра здравоохранения РК от 9 февраля 2018 года № 54 создан Бизнес-совет МЗ РК. В его состав вошли руководители крупных медицинских сообществ и НПО в сфере здравоохранения. Бизнес-совет - это устойчивая площадка для обмена мнениями всех заинтересованных сторон, предложения которых становятся основой для выработки мер по осуществлению дерегулирования в сфере здравоохранения. Первыми результатами

работы в части дерегулирования здравоохранения в Казахстане стали следующие предложения:

- необходимость улучшения корпоративного управления и менеджмента в организациях здравоохранения, в том числе в государственных;
- необходимость обеспечения равного доступа при размещении гарантированного объема бесплатной медицинской помощи в Фонде социального и медицинского страхования, пересмотр методики планирования объемов медицинской помощи;
- необходимость изменения подходов к контролю над целевым использованием средств (вопросы использования прибыли и экономии по итогам деятельности медицинских организаций);
- требования к развитию добровольного медицинского страхования для целей достижения всеобщего доступа к услугам здравоохранения (universal health coverage) с учетом внедрения системы обязательного медицинского страхования;
- необходимость упрощения требований к регламентации площадей и функционала помещений медицинских организаций на основе международной практики;
- требование к сокращению отчетности медицинских организаций и переходу на электронный документооборот;
- изменение методологии тарифообразования на медицинские услуги, пересмотр системы тарификации.

В целом, можно сделать вывод о том, что два рассмотренных направления деятельности регулирующих органов в системе здравоохранения, будучи реализованными, приведут к кардинальным изменениям в системе управления сферой оказания медицинских услуг и полностью трансформируют сложившуюся модель здравоохранения в Казахстане.

Список литературы:

- 1 Аубакирова А.Т. Бюджетное финансирование здравоохранения в Республике Казахстан: проблемы и пути повышения эффективности. Автореферат ... к.э.н. - Караганда, КЭУ Казпотребсоюза, 2009. - 24с.
- 2 Биртанов Е.А. Организационно-методические и финансово-экономические основы инновационно-инвестиционной стратегии развития системы здравоохранения Республики Казахстан. Автореферат ... д.мед.н. - Алматы: АГИУВ МЗ РК, 2010. - 56с.
- 3 Дергулирование, снижение барьеров для бизнеса и развитие частного сектора в здравоохранении. - Режим доступа: rcrz.kz/index.php/ru/2017-03-12-10-51-14/deregulirovanie-snizhenie-barerov-dlya-medrabotnikov
- 4 Мамырбекова С.А. Применение современных финансовых инструментов для улучшения деятельности амбулаторно - поликлинических организаций здравоохранения. Диссертация PhD общ. здравоохранение. - Алматы: ВШОЗ МЗ РК, 2014. - 196 с.
- 5 Программа развития здравоохранения Республики Казахстан "Денсаулық" на 2016-2020 годы. - Режим доступа: enbek.gov.kz/ru/node/332663
- 6 Шаяхметова К.О., Сыздыкова К.Ш., Рахимжанова Г.Б. Проблемы развития здравоохранения Казахстана на современном этапе // ҚазҰУ хабаршысы. Серия экономика. - 2017 - №5 (181). - С. 79-87

Nazgul ZHUMATAYEVA, master's degree in "accounting and audit", Karaganda Economic University of Kazpotrebsouyz, 10009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str.9, nazkrkz@mail.ru, +77072233028

ANALYSIS OF INDICATORS OF BUSINESS ACTIVITY OF THE ENTERPRISE IN THE SPHERE OF RAILWAY TRANSPORT

The article discusses the indicators of business activity of an enterprise through the assessment of profitability and capital turnover by the example of an enterprise. The assessment of the turnover of payables and receivables of Kaztemirtrans JSC was carried out. Analyzed the effectiveness of the use of working capital of the organization. According to the results of the analysis, conclusions and recommendations were made on how to improve the efficiency of the use of funds of the organization.

Keywords: payables and receivables turnover ratio, business activity, capital turnover, solvency.

Назгуль ЖУМАТАЕВА, "есеп және аудит" магистранты, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, nazkrkz@mail.ru, +77072233028

ТЕМІРЖОЛ КӨЛІГІ САЛАСЫНДАҒЫ КӘСІПОРЫННЫҢ ІСКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІК КӨРСЕТКІШТЕРІН ТАЛДАУ

Мақалада кәсіпорын мысалында капиталдың рентабельділігі мен айналымдылығын бағалау арқылы кәсіпорынның іскерлік белсенділік көрсеткіштері қарастырылады. "Қазтеміртранс" АҚ-ның кредиторлық және дебиторлық қарыздарының айналымдылығын бағалау жүргізілген. Ұйымның айналым қаражатын пайдалану тиімділігі талданған. Талдау нәтижелері бойынша ұйым қаражатын пайдалану тиімділігін жақсарту бойынша қорытындылар мен ұсыныстар жасалынды.

Түйінді сөздер: кредиторлық және дебиторлық берешектің айналым коэффициенті, іскерлік белсенділік, капиталдың айналымдылығы, төлем қабілеттілігі.

Назгуль ЖУМАТАЕВА, магистрант по специальности "учет и аудит", Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая 9, nazkrkz@mail.ru, +77072233028

АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ДЕЛОВОЙ АКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ В СФЕРЕ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА

В статье рассматриваются показатели деловой активности предприятия через оценку рентабельности и оборачиваемости капитала на примере предприятия. Проведена оценка оборачиваемости кредиторской и дебиторской задолженности АО "Казтеміртранс". Проанализирована эффективность использования оборотных средств организации. По результатам анализа сделаны выводы и рекомендации по улучшению эффективности использования средств организации.

Ключевые слова: коэффициент оборачиваемости кредиторской и дебиторской задолженности, деловая активность, оборачиваемость капитала, платежеспособность.

Transport in Kazakhstan is of paramount importance. The vast territory of the country, 2.7 million km², low population density, disunity of the centers of industry and agriculture, as well as remoteness from world markets, makes the possession of a developed transport system vital for Kazakhstan.

The value of rail transport in Kazakhstan is very high. Kazakhstan railways provide 68% of the total freight turnover and over 57% of the country's passenger traffic. The length of railways in Kazakhstan exceeds 15 thousand km. Through 15 junction points (11 with Russia, 2 with Uzbekistan, 1 with Kyrgyzstan, 1 with China) connect the railway system of Kazakhstan with neighboring states.

The rail systems of Russia and Kazakhstan are extremely interdependent. As part of the transport development strategy in Kazakhstan in 2016, 1,600 km of new ones were built and 2,700 km of existing railway sections were electrified.

The joint-stock company Kaztemirtrans is the largest freight car fleet operator in the Republic of Kazakhstan. Created on October 21, 2003 as part of railway transport reform in Kazakhstan, it is a 100% subsidiary of the National Company Kazakhstan Temir Zholy JSC.

The organizational structure of "Kaztemirtrans" JSC consists of the central office, 2 specialized and 13 regional branches operating in practically all regions of the Republic of Kazakhstan, as well as 4 car-repair depots.

"Kaztemirtrans" JSC being a large owner of the inventory of freight cars of the Republic of Kazakhstan (about 63000 units), "Kaztemirtrans" JSC carries out more than 56% of freight traffic from the total rail traffic on the territory of Kazakhstan.

The inventory fleet of Kaztemirtrans JSC is represented by freight cars of all types and kinds. The company's activities include such areas as providing rolling stock to JSC NC "Kazakhstan Temir Zholy", repairing, upgrading and updating freight wagons, organizing freight transportation on individual routes, providing freight forwarding services, including transit traffic, providing freight wagons for rent [3].

Kaztemirtrans JSC in the framework of the implementation of state programs for the Republic of Kazakhstan to join the 50 competitive countries and join the World Trade Organization (WTO), the financial statements of Kaztemirtrans JSC are aligned with international financial reporting standards (IFRS). The company introduces modern management systems. So, in 2005, Kaztemirtrans JSC introduced a Quality Management System based on the international standards ISO 9001: 2000.

In May 2008, the joint-stock company was presented with international certificates of the Environmental Management System of the international standard ISO 14001: 2004 and the Management System of Occupational Safety and Health of the international standard OHSAS 18001: 2007.

The rating agency Standard & Poor's in May 2008, JSC Kaztemirtrans confirmed the international credit rating of BB + (international scale / Stable).

In order to integrate into the global transport markets, expand the international partnership, develop the transport potential of Kaztemirtrans JSC, representative offices have been established in the city of Urumqi (PRC) and in Moscow (the Russian Federation). In connection with the increase in freight traffic to China, an agent office was opened at Dostyk station.

The company's projects include the development of new strategically important routes, an increase in freight traffic, the renewal of a rolling stock fleet, the introduction of innovative technologies aimed at improving the quality of services provided by both large shippers and small and medium-sized businesses.

The company is a full member of the Association of National Freight Forwarders of the Republic of Kazakhstan, as well as an individual member of the International Federation of Freight Forwarders Associations (FIATA).

In accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan "On Accounting and Financial Reporting" dated February 28, 2007 No. 234-III, the financial statements of Kaztemirtrans JSC are prepared in accordance with international standards and represent information about financial position, performance results and changes in financial position. the company.

Financial statements of Kaztemirtrans JSC include:

- 1) a statement of financial position;
- 2) a statement of profit and loss and other comprehensive income;
- 3) cash flow statement;
- 4) statement of changes in equity;

5) accounting policy information and explanatory note.

The procedure and methods of accounting for the preparation of financial statements and additional requirements for it in the company are established in accordance with international standards and the requirements of the legislation of the Republic of Kazakhstan on accounting and financial reporting. The audit of the annual financial statements of Kaztemirtrans JSC for 2016-2017 was conducted by an independent auditor of Deloitte LLP in accordance with international financial reporting standards.

Independent Auditors' Report of Deloitte LLP contains an opinion that the financial statements of Kaztemirtrans JSC and its subsidiaries for the year ended December 31, 2017 are reliable in all material aspects in accordance with international financial reporting standards. In the audit report of Deloitte LLP, no reservations and negative opinions were made.

The net loss of JSC "Kaztemirtrans" and its subsidiaries for 2017 was at the level of 16,322,682 thousand tenge, for comparison, the net loss for the last year amounted to 14,987,509 thousand tenge.

Consolidated and unconsolidated financial statements of Kaztemirtrans JSC for 2017 are posted in the Financial Reporting Depository for public interest organizations in accordance with the Rules for the submission of financial statements to the depository, approved by Resolution of the Board of the National Bank of the Republic of Kazakhstan No. 26 dated January 28, 2017.

The main reason for the development of the theory and practice of assessing the business activity of business entities at the end of the twentieth century was the need for a flexible and continuous response to the goods market, its demand, the introduction of new competitive ideas into the work based on a comprehensive study of the effectiveness of using the financial resources of commercial organizations .

The restructuring of the economic mechanism, its focus on market relations, caused a revision of the traditional understanding of many important economic categories and filling them with a completely different content and practical essence.

The emergence and development of the term "business activity" is dialectically predetermined and practically justified, since it generally reflects the essence of changes in the economy, when there was an urgent need to compare the size of the resources invested with the intermediate and final results of their use, directly affecting the financial condition of a business entity by him.

At present, the most complete and consistent study of the economic activity of an organization's economic activity is given in the theory of complex economic analysis. All sections of the current, perspective and operational analysis are devoted to the question of analyzing the business activity of a company.

The economic analysis of the business activity of an organization is accompanied by the execution of a large volume of various calculations. In addition, in the process of analysis, various types of estimates, groupings, comparisons and sorts of source data are

performed; finding the minimum or maximum values of indicators and a number of other operations. Results of analysis for convenience of perception often require a graphical or tabular presentation.

All this variety of types of analytical processing of economic information is the object of automation with the use of modern communications and computing equipment, as well as the latest software products designed to conduct an economic analysis of the business activity of an organization.

The purpose of the analysis of business activity is to assess the quality of management by the criterion of the rate of transformation of an organization's assets into cash.

The rate of conversion of assets into money is characterized not only by the effectiveness of the organization, but also its liquidity, solvency and creditworthiness, because the faster the business processes in the organization, the less it has problems with servicing obligations and the higher the creditworthiness. The purpose of analyzing the business activity of an organization can also be defined as an assessment of the achieved efficiency of economic activity and the identification of factors for its change, unused potential for increasing reserves [4, 48].

The value of the analysis of business activity lies in the formation of an economically reasonable assessment of the effectiveness and intensity of the use of the resources of the organization and in identifying the reserves for their increase. In the course of such analysis the following tasks are solved:

- calculation of indicators of business activity of the organization: turnover, profitability and others;
- the study and assessment of factors affecting changes in the indicators of business activity;
- the study of the influence of the main factors causing the change in indicators of business activity and the calculation of the magnitude of their specific influence;
- generalization of the results of the analysis, the development of measures to attract the identified reserves.

Virtually all firms, regardless of their organizational and legal form, form of ownership, size and level of profitability, in the course of their business face the

need to conduct a financial analysis of business activity. Owners analyze financial statements to increase the return on capital and ensure the stability of the company's position. Lenders and investors analyze financial statements to minimize their risks on loans and deposits. It can be firmly said that the quality of the decisions made depends entirely on the quality of the analytical substantiation of the decision.

Analysis and assessment of the business activity of JSC "Kaztemirtrans" will reveal how effectively the organization uses its funds, assess the property status of the company, the ability to repay the liabilities, the sufficiency of its own capital, etc.

The business activity of the organization in the financial aspect is manifested in the turnover of its assets and the sources of their formation. Therefore, that the financial analysis of business activity is the study of the dynamics of turnover indicators.

The procedure and methods of accounting for the preparation of financial statements and additional requirements for it in the company are established in accordance with international standards and the requirements of the legislation of the Republic of Kazakhstan on accounting and financial reporting.

On the basis of the financial results of the company "Kaztemirtrans" JSC, we will consider and compare the turnover ratios of receivables and payables [2, 35].

The turnover ratio of accounts receivable shows how many times during the period (year) the organization received from buyers the payment in the amount of the average outstanding balance. The indicator measures the effectiveness of work with customers in terms of collection of receivables.

The calculation is made according to the following formula:

Receivables turnover ratio (ratio) = Revenue / Average balance of receivables.

Where, revenue - the amount of money received in this period from the sale of products, for work performed, services rendered net of turnover tax. The average balance of receivables is calculated as the sum of customer receivables according to the balance sheet at the beginning and end of the analyzed period, divided by 2. To calculate, we take data from the balance sheet of "Kaztemirtrans" JSC from 2016 to 2018.

Table 1 - Data on the balance for 2016-2018.

Balance	at 31 12 2016	at 31 12 2017	at 31 12 2018
Assets			
II. REVERSIBLE ASSETS			
Receivables (thous. Tenge)	55	77	71
TOTAL SECTION II	253	261	266
Balance	299	305	311
Note - Compiled by the author according to the financial statements of Kaztemirtrans JSC [1]			

$$\text{The turnover ratio of accounts receivable (2017) = } 985 / (77/2 + 71/2) = 13.31$$

$$\text{The turnover ratio of accounts receivable (2018) = } 962 / (71/2 + 55/2) = 15.26$$

It is also common to calculate the indicator not in the form of a coefficient, but in the form of the number of days during which the receivables remain unpaid:

Turnover of receivables in days = 365 / Turnover ratio of receivables

Turnover of accounts receivable in days (2017) = 365 / 13.31 = 27.42

Turnover of accounts receivable in days (2018) = 365 / 15.26 = 23.91

For the turnover of receivables, as well as for other indicators of turnover, there are no clear standards, since they are highly dependent on industry characteristics and technology of the enterprise. But in any case, the higher the coefficient, i.e. the faster customers pay off their debts, the better for the company. At the same time, effective activity is not necessarily accompanied by high turnover. For example, with sales on credit, the balance of receivables will be high, and its turnover ratio is correspondingly low. Comparing the turnover of receivables in days for 2017 and 2018, we can conclude that the ratio of turnover of receivables increased by 3.5 days.

The assessment and analysis of the turnover ratio of accounts payable must be made together with the assessment of the turnover ratio of accounts receivable. If the receivables ratio is less than the accounts payable ratio, then this is a positive factor, since it increases the profitability of the enterprise. The company has more "free" money to carry out activities.

Accounts payable turnover ratio is an indicator of business activity, which indicates the number of turnovers payables made during the year. Comparing the turnover of payables and receivables, you can determine the quality of the policy of commercial (commodity) lending in the company.

The excess of accounts payable over receivables means that the company uses the funds of creditors as a source of financing of its debtors, and part of the money is used by the company to finance its other operations [2].

The indicator is calculated as the ratio of the cost to the average annual amount of accounts payable. The

result of the calculation shows how many times the company has redeemed its obligations to suppliers, contractors, etc. during the study period.

An important role in increasing the business activity of an enterprise is played by the acceleration of capital turnover of an enterprise, since the faster capital makes the circulation, the more the enterprise will receive and sells products (works, services) with the same amount of capital for a certain period of time.

In a modern market economy, ensuring the effective functioning of any organization requires an economically competent management of their activities. An important role in the implementation of such management is given to the analysis of the business activity of the organization. With the help of this analysis, the strategy and tactics of the organization's development are developed, plans and management decisions are substantiated, their implementation is monitored, the reserves for improving work efficiency are identified, and the results of the organization and its employees are evaluated.

To improve the financial condition of the company, it is necessary to clearly monitor and manage both receivables and payables, monitor their quality and ratio.

The turnover of accounts payable is calculated as the ratio of the cost of purchased resources to the average for the period the amount of accounts payable (usually not all, but only related to the company's operating activities).

Sales revenue is the amount of cash received by an enterprise as a result of the sale of goods / services both of its own production and acquired for the purpose of resale.

The average balance payable is calculated as the sum of customer payables according to the balance sheet at the beginning and end of the analyzed period, divided by 2.

The calculation of the turnover ratio of accounts payable is as follows:

Accounts payable turnover ratio = Sales revenue / Average payables. To calculate, we take data from the balance sheet of "Kaztemirtrans" JSC from 2016 to 2018.

Table 2 - Data on the balance of "Kaztemirtrans" JSC from 2016 to 2018

Balance	at 31 12 2016	at 31 12 2017	at 31 12 2018
Assets			
II. REVERSIBLE ASSETS			
Receivables (thous. Tenge)	55	77	71
TOTAL SECTION II	253	261	266
Balance (thousand tenge)	299	305	311
Liabilities			
II. SHORT-TERM LIABILITIES			
Accounts payable (thous. Tenge)	78	88	89
TOTAL FOR SECTION IV	144	148	149
Balance (thousand tenge)	281	288	241
Note - Compiled by the author according to the financial statements of Kaztemirtrans JSC [1]			

Accounts payable turnover ratio (2016) = $793 / (78/2 + 88/2) = 9.55$

Payables turnover ratio (2018) = $834 / (88/2 + 89/2) = 9.42$

The data show that the turnover of accounts payable was stable during 2016-2018. The value of the indicator varies between 9.42 and 9.55 revolutions per year. Comparing the amount of payables and receivables can be summed up that the company uses payables to finance its own debtors, and also uses part of these funds to finance other assets.

Receivables are a source of repayment of accounts payable of the enterprise. If the company freezes the amount in settlements with buyers and customers, it can feel a large cash deficit, which will lead to the formation of payables, late payments to the budget, extrabudgetary funds, social insurance and security contributions, wage arrears and other payments.

Therefore, to improve the financial condition of each company, it is necessary to monitor the ratio of receivables and payables, find ways and means to reduce the amount of debt in the enterprise.

Analysis and assessment of the business activity of JSC "Kaztemirtrans" allows you to identify how effectively the organization uses its funds, to assess the property status of the company, the ability to repay the liabilities incurred, the sufficiency of its own capital, etc.

Another way to improve the financial condition is a reasonable reduction in inventory levels. The company may have a prospective decrease in stocks by 9% due to the introduction of systematic inventory management. By reducing inventory in the organization, cash will increase and accounts receivable will decrease. Reduced receivables will accelerate turnover. With the acceleration of turnover decreases the time between the purchase of goods and the receipt of revenue, resulting in increasing profitability [5, 133].

During the inventory of fixed assets of "Kaztemirtrans" JSC, it was revealed that there is unused equipment on the balance sheet of the enterprise in the amount of 1,270 thousand tenge. Its implementation will increase the share of current assets. The resulting income can be used to pay off accounts payable, or to create a reserve fund.

To increase the financial stability of Kaztemirtrans JSC, it is necessary to replenish its own capital. The main form of increasing equity capital should be an increase in profits and its distribution to reserve funds.

The procedure for increasing the level of business activity of Kaztemirtrans JSC must be carried out in several directions at once.

First, the decrease in receivables and payables. The high proportion of accounts payable reduces the financial stability and solvency of the organization.

Secondly, an increase in working capital by increasing own capital and attracting long-term borrowings. Equity is more expedient to increase at the

expense of profit, as it is the main indicator of the break-even of the organization.

Thirdly, the decrease in stocks due to the introduction of systematic inventory management, which can lead to a decrease in debit debts.

The complex of proposed measures to improve the organization's activities may have a positive effect on the work of the organization of "Kaztemirtrans" JSC as a whole, its financial condition and level of business activity.

In the process of writing the article, the theoretical foundations of the analysis of the business activity of the organization were studied, the reporting of the organization of JSC "Kaztemirtrans" for 2016-2018 was analyzed, and a system of measures to improve the level of business activity of the organization under study was developed, which is the achievement of the coursework goal.

The values of the average turnover of current assets suggests that current assets in 2018 turned around faster than in 2018. The value of the current assets utilization ratio shows that current assets were used quite economically and efficiently in both of the studied periods, but in 2018 it was more efficient compared to 2018. Secondly, regarding the analysis of profitability of "Kaztemirtrans" JSC, it can be said that for the study period from 2018 to 2018. changes in all indicators of profitability of the organization have a positive trend, which indicates an increase in the general level of business activity of JSC "Kaztemirtrans" by 2018.

A system of measures was developed to increase the level of business activity of Kaztemirtrans JSC. The business recovery procedure should be carried out in three directions at once:

- a) increase in working capital by increasing their own capital and attracting long-term borrowings.
- b) a decrease in receivables and payables.
- c) optimization of the organization's reserves in the direction of their decrease due to the introduction of systematic management of them.

The complex of proposed measures may favorably affect the work of the organization of "Kaztemirtrans" JSC as a whole, its financial condition and level of business activity.

Bibliography:

1. Financial statements of Kaztemirtrans JSC for 2016-2018. - Access mode: <http://kazcargo.kz/en/>
2. Torshaeva Sh.M., Accounting Principles. - Karaganda, 2006. - 305 p.
3. Official site of the company "Kaztemirtrans" JSC. - Access mode: <http://kazcargo.kz/en/>
4. Barilenko VI, Kuznetsov S.I., Plotnikova L.K., Kayro O.V. Analysis of financial statements. - Textbook Moscow: KnoRus, 2012. - 430 p.
5. Barilenko V.I., Plotnikova L.K., Kuznetsov S.I., Skachkova R.V., Plotnikova V.V. Analysis of economic activity: Publishing house "Omega-L", 2009. - 414 p.

Madi KALIYEV, master student, Karaganda Economic University of Kazpotreboysuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, 9, Akademicheskaya str., kaliyevmadi@gmail.com, +77024005862

Nurzhan KENZHEBEKOV, associate professor of chair of tourism and restaurant business, Karaganda Economic University of Kazpotreboysuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, 9, Akademicheskaya str., kenzhebekovi@mail.ru, +77003074713

Elena PETRENKO, Doctor of Economics, Professor, G.V. Plekhanov Russian Economic University, 117997, Russian Federation, Moscow, 36 Stremyanny lane, petrenko_yelena@bk.ru, +79263616170

PROBLEMS OF SOCIAL AND ECONOMIC EFFICIENCY AND QUALITY OF SERVICE IN THE SPHERE OF INBOUND TOURISM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

This article deals with the main problems of inbound tourism in the Republic of Kazakhstan. Special attention is paid to the problems of social and economic efficiency, as well as the quality of service in the field of tourism in the Republic of Kazakhstan. The article discusses the theoretical and practical issues related to inbound tourism in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: inbound tourism, quality of service, social and economic efficiency.

Мәди КАЛИЕВ, магистрант, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, kaliyevmadi@gmail.com, +77024005862

Нұржан КЕНЖЕБЕКОВ, туризм және мейрамхана ісі кафедрасының доценті, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, kenzhebekovi@mail.ru, +77003074713

Елена ПЕТРЕНКО, э.э.д., профессор, Г.В. Плеханова атындағы Ресей экономикалық университеті, 117997, Ресей Федерациясы, Мәскеу қ., Стремянный көшесі, 36, petrenko_yelena@bk.ru, +79263616170

КАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КІРІС ТУРИЗМІ САЛАСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІК ЖӘНЕ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ САПАСЫ

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы кіріс туризмнің негізгі проблемалары қарастырылады. Қазақстан Республикасында туризм саласында әлеуметтік-экономикалық тиімділік, сондай-ақ қызмет көрсету сапасы мәселелеріне ерекше назар аударылады. Мақалада Қазақстан Республикасындағы келу туризміне қатысты теориялық және практикалық мәселелер қарастырылады.

Түйінді сөздер: кіріс туризм, қызмет көрсету сапасы, әлеуметтік-экономикалық тиімділік.

Мәди КАЛИЕВ, магистрант, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, kaliyevmadi@gmail.com, +77024005862

Нуржан КЕНЖЕБЕКОВ, доцент кафедры туризма и ресторанного дела, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, kenzhebekovi@mail.ru, +77003074713

Елена ПЕТРЕНКО, д.э.н., профессор, Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова, 117997, Российская Федерация, г. Москва, Стремянный переулок, 36, petrenko_yelena@bk.ru, +79263616170

ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ И КАЧЕСТВА ОБСЛУЖИВАНИЯ В СФЕРЕ ВЪЕЗДНОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Данная статья рассматривает основные проблемы въездного туризма в Республике Казахстан. Особое внимание уделяется проблемам социальной и экономической эффективности, а так же качества обслуживания в сфере туризма в Республике Казахстан. В статье рассмотрены теоретические и практические вопросы, связанные с въездным туризмом в Республике Казахстан.

Ключевые слова: въездной туризм, качество обслуживания, социальная и экономическая эффективность.

Kazakhstan is the ninth largest country in the world, and we have everything from snow and glaciers to sand dunes and mountain peaks. The country is unique in its state of natural landscapes, which are characterized by an amazing diversity and inexhaustible opportunities for outdoor activities.

There are many amazing places in Kazakhstan, but this powerful potential is almost not claimed by the tourist business. International tourism is going through hard times.

The country has great potential both for the development of domestic tourism and for the reception of foreign travelers. It has everything you need - a vast territory, a rich historical and cultural heritage, and in some regions untouched, wild nature. Kazakhstan is rapidly developing in a market economy, but mainly oil-producing and metallurgical industries are developing, as far as tourism is concerned, it is at the stage of protracted origin.

Kazakhstan has a good tourist potential, because The country can offer tourists various types of tourism.

Kazakhstan is rich in tourist and recreational resources, particularly noteworthy is the presence of attractive mountain, recreational, natural, water, sightseeing areas. All this creates conditions for the unhindered development of inbound tourism.

Inbound and domestic tourism is represented by a large variety of its species. Environmental, active, extreme, historical and educational types of tourism are beginning to develop, business tourism is gaining momentum. In Kazakhstan, tourism is a developing industry, and the influence of the tourism industry on the country's economy is still insignificant. The underdevelopment of tourism infrastructure, the low quality of service, the steady myth of Kazakhstan as a country of increased risk has led to the fact that at present our country accounts for less than 1% of the global tourist flow. [1]

The indicator of tourist mobility of the population of Kazakhstan is one of the lowest in the world. The vast majority of travel agencies prefer to engage in sending their compatriots abroad, and only a few firms work to attract tourists to Kazakhstan. And mostly tourists visit Almaty and Astana. It is beneficial for Kazakhstan to develop inbound tourism, which provides additional income in the form of foreign currency. For us, tourism could be one of the stimuli for the development of the economy, which will make it possible to create additional jobs, expand the export potential of the market for goods and become one of the sources of foreign exchange earnings. Kazakhstan is rich in tourism resources, but the level of tourism development does not correspond to the international one. The tourism industry is focused on the development of outbound tourism, not paying enough attention to the development of

inbound and domestic tourism. It is well known that the development of inbound tourism is important for the country. This is explained by the fact that inbound tourism has a number of advantages from an economic point of view, including:

- receipt of funds in the country, in the form of foreign currency, through the sale of vouchers and through the purchase of services and goods in the country of visit;
- development of the hotel sector in the country;
- formation of a developed tourism infrastructure;
- development of tourism related industries;
- the creation of additional jobs;
- carrying out full-scale sociological and marketing research

to create the necessary tourist product. Currently, tourism is an industry that does not mobilize foreign exchange earnings in the Republic, but, on the contrary, is a channel for currency leaks on an impressive scale. Offers of vacation abroad are in demand in Kazakhstan because there our tourists are offered a higher quality service and at reasonable prices. Often there is a situation when a domestic tourist to relax abroad is cheaper than in Kazakhstan. It should be noted that the pace of development of outbound tourism is more dynamic than domestic and inbound. This is due to the increase in the standard of living of the population of our country and the lack of competitive tourist offers within the country that would combine quality and price indicators. Thus, stating the facts of the state of tourism in Kazakhstan at the present stage, it is necessary to note the urgent need for the development of domestic and inbound tourism. In Table 1. you can see a number of served tourists in accommodation establishments. You can see how number of visitors increased from 2008 to 2017 years. [2]

Table 1 – Number of served visitors in accommodation establishments [persons]

	January-March	January-June	January-September	January-December
2008	532 582	1 196 861	1 988 093	2 576 195
2009	462 838	1 028 501	1 745 512	2 306 084
2010	507 101	1 145 434	1 916 297	2 548 868
2011	563 561	1 282 927	2 124 107	2 845 832
2012	593 430	1 348 738	2 268 989	3 026 227
2013	627 637	1 482 130	2 483 063	3 307 752
2014	739 789	1 747 443	2 918 613	3 804 447
2015	736 181	1 714 594	2 883 944	3 802 225
2016	839 825	1 825 069	3 216 957	4 217 782
2017	932 603	2 172 213	4 107 907	5 279 406

* Including individual entrepreneurs engaged

Being a part of the country's infrastructure complex, the tourism infrastructure performs a number of important functions. These include supporting, integration and regulatory functions.

Providing function - creating the necessary conditions for the organization of tourist services.

Integration - the organization and maintenance of relations between enterprises in the industry, the formation of territorial tourist and recreational complexes.

Regulatory function - the creation of new jobs, the impact on consumer demand, the development of industries producing consumer goods, promoting the growth of tax revenues to budgets of different levels.

Hence, the tourist infrastructure has a direct and indirect impact on the economy of the state. However, the material base of accommodation facilities, including

hotels, pensions, houses and recreation centers, as well as sanatorium-and-spa facilities, is characterized by a high degree of moral and physical deterioration. Most of the fixed assets of the hotel industry of the country was commissioned in the Soviet period, and if it develops by individual entrepreneurs, but not by the state. The state develops various programs for the development of tourism in the country, but almost no one is responsible for their implementation. Kazakhstan, for starters, needs:

- improve infrastructure;
- organize professional organization of catering services;
- prepare qualified personnel.

The development of tourism in Kazakhstan depends on many factors that inhibit its development:

- legal support of the tourist industry;

- passport and visa formalities for crossing the state border;
- the level of infrastructure development, as an indicator of the attractiveness of the region;
- the state of recreational resources and the tourist product that we can offer;
- the cost of the tourist product, inappropriate to the quality of services provided;
- insufficient advertising among foreign tourists.

The development of tourism is greatly influenced by the state of the transport infrastructure. Transport is a link between the individual elements of the tourism industry and contributes to its development. The transport infrastructure serves not only to provide communications between tourist centers, but it can also be used by ordinary citizens in everyday life, without tourist purposes. One of the main factors influencing the development of international tourism is passenger air travel. In our country, tourists arrive mainly by air.

Most tourists prefer, in terms of reliability and service, the services of foreign carriers, which entails a reduction in passenger traffic on flights operated by domestic carriers. Moreover, the high cost of air tickets increases the cost of the tourist product of Kazakhstan and, accordingly, reduces its competitiveness in the international market. [3]

Foreign tourists prefer air transport services - this is 94% of the total number of foreign tourists.

Considering that most of the trips are made using air transport, it is necessary to update the fleet, expand the geography of passenger traffic, determine a weighted price and tariff policy, improve the quality of service, in order to increase tourist flow.

In recent years, rail transport is a popular means of transportation for the majority of the population of the republic, because of the more affordable ticket prices.

At the same time, the level of service in the trains of JSC Passenger Transportation does not meet international standards. High wear and long periods of use of a significant proportion of the car fleet cause an urgent need for its replacement and reconstruction. And if the transport support of the tours comes with the help of railway transport, then you will not envy poor tourists. Railway transport has the following disadvantages:

1. Most of the cars are in operation for more than 20 years.
2. In many areas, the so-called "shop-tourists" are going, which causes a lot of inconvenience - everywhere and everywhere there is an infinite number of "trunks".
3. The level of training of staff in trains is far from European standards.
4. The condition of the cars does not allow you to feel comfortable while traveling on such trains, which significantly reduces the number of tourists using the train. transport.

All this adversely affects its attractiveness and competitiveness. For the development of railway. Transport recommended the following activities:

- improvement of existing and construction of new railway lines;
- the use of new (high-speed) trains, in order to reduce the duration of trips between cities;
- the expansion of routes, including new international communications with foreign countries;
- improvement of the infrastructure of existing railway stations in the cities of Astana, Almaty, Kapchagai, Shu, Shymkent, Kyzylorda, Ust-Kamenogorsk, Aktau, Shchuchinsk, Baikonur and at border stations (checkpoints through the state border).

In recent years, motor transport has been actively used for tourist purposes. The bulk of tourists are offered to travel on intercity buses, which are sometimes not very comfortable, hence the quality of the services provided. And so, the state of transport, which should provide most of the tours in the country, is not up to standard. The formation of a market economy in Kazakhstan has increased interest in the methods of tourist services to the population. The development of this industry and the increasing negative effects of competition in tourism activities has led to an awareness of the need for state regulation of the tourism business.

In some countries, the competent organization of the tourism industry has allowed to improve the entire national economy. In these countries, tourism plays a huge role in the formation of gross domestic product, the creation of additional jobs and the provision of employment, as well as the intensification of the foreign trade balance.

Table 2 - Serviced by visitors to accommodation establishments for inbound tourism (non-residents)

2017 year*			
January-March	January-June	January-September	January-December
171 660	416 205	685 045	891 911
2 475	6 907	15 225	17 235
2 004	4 651	7 530	9 900
108	943	1 928	2 327
12 406	26 914	40 686	55 530
2 285	6 779	10 606	21 415
399	1 188	1 997	2 742
3 795	8 929	5 228	20 827
3 110	7 296	12 882	18 049
520	1 411	2 391	3 173
6 873	14 275	22 683	28 726
3 601	8 530	15 028	22 341
1 636	4 153	7 447	10 262
1 016	5 227	7 296	8 424
4 610	10 681	15 991	23 177
49 512	139 592	243 908	294 157
77 310	168 729	264 219	353 626

Tourism has a huge impact on such key sectors of the economy as transport and communications, construction, agriculture, production of consumer goods and others, i.e. acts as a catalyst for socio-economic development. Tourism has become one of the most profitable businesses in the world.

At the same time, being one of the most dynamically developing world industries, the tourist market of Kazakhstan shows very low rates of development. Limited material resources of citizens, insufficiently developed tourist infrastructure, inconsistency of interests of the state and the private sector are constraining factors for the development of the tourism industry in Kazakhstan.

The lack and ineffective participation of stakeholders is one of the main obstacles to the sustainable development of tourism and a lack of understanding of how best to solve this problem.

Government support for the tourism industry leaves much to be desired, the legislative framework is not properly developed.

To achieve competitiveness in the global tourism market is possible through the development of new forms of economic integration between the state, the tourism business and the population of the country. Therefore, the formation and creation of favorable conditions for the effective functioning of tourism clusters should be one of the priorities of the state tourism policy.

Our state has a vast territory in which there are attractive tourist areas. However, the tourism industry of the country is characterized by an insufficient level of development. Its share in the gross domestic product is only 1.6%.

The total contribution of the tourism industry in Kazakhstan's GDP in 2012 was 5.2%.

An analysis of incoming tourist flows to Kazakhstan shows that the republic remains not attractive enough for foreign tourists. In the export of tourism services, Kazakhstan ranks 78th in the world. In terms of availability, price and level of service, tourist services in Kazakhstan are not competitive in the world market and are far inferior to foreign analogues. The current situation is a consequence of the lack of real state support for the tourism industry. Developed and adopted strategic plans did not stimulate the development of tourism in the country, and at the same time, not a single state program for the development of the tourism industry was brought to a fixed date. Many of the adopted legal documents remained on paper, not finding practical application in the tourism sector. [4]

The main problems hindering the development of the tourism industry in Kazakhstan include:

- disunity of participants of the tourist market;
- insufficiently developed regulatory framework;
- inadequately high prices for accommodation, with a rather low level of development of tourist infrastructure.

A necessary condition for eliminating these problems and ensuring the sustainable development of the tourism industry is to support tourism at the state level.

Inflated prices for tourist accommodation are the result of inefficient tax policy of the state. The state needs fundamental approaches, these are:

- the dominant role of public authorities in the regulation of tourism development, with the creation of a governing body - the Ministry;

- long-term strategies for the sustainable development of tourism and programs for the development of tourism in the regions developed on their basis;

- research work in this area, analysis of trends in the development and use of marketing technologies;

- Strengthening the requirements for security, the use of new technologies for the efficient use of tourist resources;

- close interrelation of measures for the development of tourism and measures for the protection of ecology, cultural and historical heritage;

- effective interaction of state and local authorities in the tourism industry.

The state policy in the field of tourism should be implemented on the basis of the unified regulation of tourist activities.

In Kazakhstan, it is necessary to apply an integrated approach that can be implemented by clustering the industry.

In order to increase the attraction of investments in the tourism industry of Kazakhstan, it is necessary to define a model of public-private partnership that is understandable for investors, in which it is necessary to take into account issues of land use, access to infrastructure and government support measures.

State assistance should include investment preferences for enterprises serving tourists, export grants, long-term loans for tourism investment projects, the development of industrial and service tourism infrastructure and training of specialists.

The role of the state in the development of the tourism industry should be to create the necessary infrastructure - roads, pipelines, electricity, water supply. In addition, financing of personnel training for the industry, as well as other measures aimed at stimulating domestic and inbound tourism.

It is proposed to create special tourist zones. In addition to benefits, add some forms of relief for investors in terms of land use, as well as the placement of special objects, and hotel service companies - to reduce the VAT rate, in the field of taxation - to reduce the tax burden for tour operators, compared to travel agents that implement in Kazakhstan market foreign travel products.

Consider at the state level the development of "social" tourism. The state, as a matter of fact, can co-finance the rest of its citizens, issuing for this purpose special securities - tourist certificates. The state should actively cooperate with employers, and those, making their contribution, offer such certificates to their employees. It is profitable for a person because his spending on rest is reduced. This measure, at the expense of the state share in financing, activates domestic tourism. For the development of social tourism it is necessary to develop its system of Kazakhstan tourist certificates. [5]

I think that the main goal of the state policy in the field of tourism today is the creation of a highly efficient and competitive tourist cluster in the country.

The tourism industry has a large positive impact than a number of other economic sectors.

The disunity of participants in the tourism market, poor infrastructure, lack of investment, lack of qualified personnel, low level of service, high prices in the market of tourist services, therefore, just need to improve the material and technical base, where special attention should be paid to:

- development of the material and technical base of tourism, by attracting domestic and foreign investment, for the reconstruction of existing and construction of new tourist facilities;

- increase competitiveness in the market of air transportation services, the development of passenger transportation in road and rail transport;

- development of a scheme for the perspective placement of tourist facilities and development of the infrastructure of the tourist services market in Kazakhstan;

- control over land use and compliance with building standards in areas of development of the tourist business;

- the creation, in accordance with international standards, of a hotel and service complex, as well as a network of tourist complexes, ethnographic museums and recreation areas;

- development in the tourist areas of the relevant infrastructure: telecommunications, water and electricity, sewage.

After analyzing the current state of development of the tourism industry, it is possible to offer a number of

government support measures aimed at improving and developing tourism activities in the Republic, the main of which include:

- development of the infrastructure of the tourist services market;

- improving the quality of tourism products and education in tourism;

- Improving the mechanism of legal regulation of the market of tourist services;

- improving the management of the development of the tourist business;

- improvement of the material and technical base;

- preservation of cultural and historical monuments;

- development of international cooperation.

References:

1. Савичев А. У Казахстана большой туристский потенциал. - Режим доступа: <http://kapital.kz/expert/>.

2. Туризм. Статистические данные. Комитет по статистике МНЭ РК. Режим доступа: <http://stat.gov.kz>

3. Вукулов В. О. Концепции развития туристской отрасли. // Мир путешествий. - Режим доступа: <http://mirp.kz/rus/articles/2/06>

4. Тулегенова Х. Дорожная карта развития туризма в коридорах Шелкового пути. - 2013. - Режим доступа: <http://ortcom.kz/ru/news/dorojnaya-karta-razvitiya-turizma-v-koridorah-shelkovogoputi.2244>

5. Малеев С. Туризм в Казахстане глазами иностранных экспертов. - 2011. - Режим доступа: <http://www.zakon.kz/4450912-turizm-v-kazakhstane-glazami.html>.

Gaukhar KALKABAYEVA, Department of "Banking", Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz
Aliya ABDRAKHMANOVA, master student, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz,
100009, Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya 9, aisanatazhbaeva@mail.ru, 8700-30-74-804

MODERN TRENDS OF BANK CREDITING OF THE ECONOMY INNOVATION SECTOR OF KAZAKHSTAN

The article deals with the current state and trends of financing of investment and innovation projects in the Republic of Kazakhstan. The main factors of increasing the role of financial and credit institutions in the financial support of the innovative sector of the economy are identified. The directions of further development of financial and credit mechanisms to support investment and innovation projects are outlined.

Keywords: investment and innovation projects, the banking sector, long-term lending, investment, regulation

Гаухар ҚАЛҚАБАЕВА, экономика ғылымдарының кандидаты, "Банк менеджменті және қаржы нарықтары" кафедрасының доценті, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті
Алия АБДРАХМАНОВА, Ф-21НП тобының магистранті, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9,
aisanatazhbaeva@mail.ru, 8700-30-74-804

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ СЕКТОРЫНА БАНКТИК НЕСИЕ БЕРУДІҢ АҒЫМДАҒЫ ҮРДІСТЕРІ

Мақалада Қазақстан Республикасындағы инвестициялық және инновациялық жобаларды қаржыландырудың қазіргі жағдайы мен үрдістері қарастырылады. Экономиканың инновациялық секторын қаржылық қолдауда елдің қаржы-несие ұйымдарының рөлін арттырудың негізгі факторлары анықталды. Инвестициялық және инновациялық жобаларды қолдау үшін қаржы-несиелік механизмдерді одан әрі дамыту бағыттары көрсетілген.

Түйінді сөздер: инвестициялық және инновациялық жобалар, банк секторы, ұзақ мерзімді несиелеу, инвестициялар, реттеу

Гаухар КАЛҚАБАЕВА, кандидат экономических наук, доцент кафедры "Банковский менеджмент и финансовые рынки" Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза
Алия АБДРАХМАНОВА, магистрант группы Ф-21НП Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая, 9,
aisanatazhbaeva@mail.ru, 8700-30-74-804

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ БАНКОВСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

В статье рассмотрены современное состояние и тенденции финансирования инвестиционно-инновационных проектов в Республике Казахстан. Выявлены основные факторы повышения роли финансово-кредитных организаций страны в финансовом обеспечении инновационного сектора экономики. Обозначены направления дальнейшего развития финансово-кредитных механизмов поддержки инвестиционно-инновационных проектов.

Ключевые слова: инвестиционно-инновационные проекты, банковский сектор, долгосрочное кредитование, инвестиции, регулирование

At the present stage of development of the economy of Kazakhstan investment activity is characterized by a significant decrease in funding, including in the innovation sector. This situation is largely due to the financial instability of enterprises in the real sector of the economy, high investment risks, insufficient investment potential of financial and credit institutions, lack of elaboration of innovative projects. At the same time, in industrial production due to a decrease in the volume of investment, there is a reduction in output, depreciation of fixed capital, curtailment of innovative projects, etc. the Need to meet the needs of economic

entities in investment and credit resources causes the search for new approaches to attracting investment in the innovation sector, adequately reflecting and taking into account the complex system structure of this phenomenon, as well as the modern realities of investment management. It is necessary to improve the financial and credit mechanisms to support investment and innovation projects, which determines the relevance of the research topic.

In this regard, the purpose of the study is to consider the features of financing investment and innovation projects, identify trends and problems of financial

support of enterprises of the innovative sector of the economy of the Republic of Kazakhstan.

The theoretical aspects of innovative and investment projects, stages of their implementation are widely covered in the scientific literature. The investment project is understood in a broad sense as a sequence of actions related to the justification of the volume and order of investment, their real investment, the introduction of capacity, the current assessment of the feasibility of maintaining and continuing the project and the final assessment of the effectiveness of the project at its completion.

In accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan, an industrial and innovative project is a set of measures aimed at technology transfer, creation of new or improved productions, technologies, goods, works and services, implemented within a certain period of time [1].

At the same time, the concept of "innovation project" can be viewed from three positions: as a form of targeted innovation management, as a process of innovation, as project documentation. In the first case, the innovative project is considered in the form of a complex system of interdependent and interrelated resources, deadlines and performers of activities aimed at achieving specific goals (objectives) in the priority areas of science and technology. When considering an innovative project as a process of innovation, it should be attributed to the totality of scientific, technological, industrial, organizational, financial and commercial activities carried out in a certain sequence, leading to innovation. It should also be considered an innovative project as a technical, organizational, planning and settlement and financial documentation necessary for the implementation of the project.

In the study of the concept of "innovation project" in the scientific literature highlights its relationship and the need to ensure the development, creation and development of innovative products or materialization of research and development activities - innovation [2, p. 11-16; 3, p. 84-85]. It is necessary to agree with the opinion of a number of authors that "most innovative

projects are of investment nature. Investment projects usually include projects whose main purpose is to invest in various types of business for profit, which is typical for innovation systems that ensure the continuous development of the company [4, 816 p.].

Due to the fact that the purpose of investment is to profit from the invested funds, and the purpose of innovation - modernization and improvement of the quality characteristics of the product (service), the investment project should be considered as an integral part of the innovation project.

Thus, the investment and innovation project, in our opinion, is a set of consistent actions to invest innovation, implemented over a period of time in order to profit from the invested funds through the modernization and improvement of the quality characteristics of the product (service) or the creation of a completely new product (service).

Assessing the state of the economy of Kazakhstan in terms of the achieved level of innovative development, it should be recognized that in this parameter our country still lags behind the technologically advanced countries. Thus, the share of innovative products in GDP at the end of 2017 amounted to only 1.59% or 844.7 billion tenge. A positive point is that there is a tendency of annual growth of innovative products of industrial enterprises of Kazakhstan: the index of growth of innovative products in the country for 10 years amounted to 7.74, and the annual growth rate of this indicator averaged 62.8%.

Among the factors hindering the implementation of innovative activities in Kazakhstan's enterprises, we can highlight the lack of financial resources. Currently, enterprises are forced to limit their own capital, which accounts for more than 80% of the funds allocated to Finance innovation. Borrowed funds are often not available for businesses Considering long-term Bank loans as source of financing of investment and innovative projects in the Republic of Kazakhstan, special attention was paid to the analysis of such indicators as the amount of long-term Bank loans non-primary sectors of Kazakhstan's economy (table 1).

Table 1 - Long-term bank loans to non-resource sectors of the economy of Kazakhstan at the end of the period

Indicator	2014		2015		2016		2017	
	billion tenge	unit weight (%)	billion tenge	unit weight (%)	billion tenge	unit weight (%)	billion tenge	unit weight (%)
Long-term loans from second-tier banks to non-resource sectors	1151	100	1519	100	1708	100	1853	100
Long-term loans of the development Bank of Kazakhstan to non-resource sectors	753	65	1368	90	1391	81	1493	81

Note – compiled from the source [5]

In accordance with the data of table 1, there is an increase in the absolute value of long-term Bank lending to enterprises of the non-resource sector of the economy for the period 2014-2017 by 702 billion tenge. At the same time, the studied indicator as a percentage of GDP

remains at a very low level against the background of its increase from 2.8 to 3.5% for the period 2014-2017. the value of the development Bank of Kazakhstan (DBK) in lending to the non-resource sector of the economy is Increasing. The share of long-term loans of

the development Bank of Kazakhstan, provided to non-resource sector enterprises, increased from 65 to 81%, that is, the bulk of these loans provided to DBK under direct lending.

Analysis of the credit activity of the second-tier banks in Kazakhstan shows that Bank credit, as one of the main sources of innovative development, does not play a significant role in ensuring the investment needs of enterprises in the real sector of the economy. In particular, the share of long-term loans to legal entities is about 50% in the structure of the loan portfolio of banks. However, long-term loans provided for the purchase of fixed assets at the end of 2018 amounted to only 1151 billion tenge or 19% of the amount of long-term loans to non-Bank legal entities [6]. The remaining amount was used for other purposes unrelated to capital investments and investments. These data indicate a steady decline in the activity of the second-tier banks of Kazakhstan in the provision of investment loans. It is possible that the reduction of interest rates and the easing of non-price conditions on Bank loans will cause a corresponding increase in investment lending to the real sector of the economy.

The maximum diversification of banking services and the availability of credit resources are important. Analysis of the availability of Bank loans at the regional level indicates that the existing banking infrastructure is unbalanced and underdeveloped. About 70% of the assets of the banking system are concentrated in the city. Almaty and Astana, while the remaining cities and regions of Kazakhstan account for the remaining 30%. The main problems of the regional banking system are associated with low liquidity, lack of long-term resources and high risks.

It should be noted that the impact on the economy provides not just Bank lending of capital expenditures of industrial enterprises, but such lending, which is innovative in nature, that is, provides qualitative changes in production, affecting equipment, technology, forms of management, increases the competitiveness of products. As a result, thanks to the financing of fixed capital, the Bank loan is able to stimulate non-inflationary growth of industrial production. It is obvious that the solution of this problem in the conditions of the high base rate of the national Bank of Kazakhstan and the crisis phenomena in the economy requires not only private banking investments, but significant state support of banks and large-scale public financing.

One of the directions of state support of investment and innovation projects is the implementation of the State program of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2015-2019, developed in accordance with the long-term priorities of the strategy "Kazakhstan - 2050", the concept of Kazakhstan's entry into the top 30 most developed countries of the world. This program is a logical continuation of the state program on forced industrial and innovative development for 2010-2014. The aim of the programs is to promote diversification and competitiveness of the manufacturing industry [7]. The program defines the cluster policy, which will be aimed at the transfer of the country's economy to a new

technological platform, the formation of industries with a high level of productivity, value added. The instruments of state support for projects under this program are: the provision of investment subsidies (up to 30% of the capital costs of the investor) and preferences, the search and negotiations with potential foreign investors, the organization of lending through second-tier banks and national development institutions, subsidizing interest rates on Bank loans, the provision of guarantees and guarantees for loans, etc. In the implementation of this program, the projected need for investment in fixed capital amounted to 4.5 trillion. tenge. According to the statistics Committee of the MNE of Kazakhstan, the volume of investments in fixed capital in the manufacturing industry amounted to 1247.2 billion tenge in January-December 2018, an increase of 30.6% compared to 2017 [8].

In turn, banks note the lack of promising investment projects, as well as the shortage and high cost of long-term financing, high risks of investment in the real sector of the economy [9]. Indeed, the number of unprofitable enterprises remains quite significant. According to the statistics Committee of the MNE of Kazakhstan, in the VI quarter of 2017 their share in the total number of enterprises of the real sector amounted to 34.7% or 1365 units [10]. At the end of 2016, this figure was 32.3% or 1318 units. At the same time, the financial independence ratio was 45.6% at the end of the third quarter of 2018. Many businesses in need of Bank credit are unattractive to banks in terms of reliability and creditworthiness. Loans to such enterprises are classified as doubtful, which requires the creation of significant provisions for possible losses on loans. There are still problems of unreliable, late or incomplete reporting on the real production and financial condition of borrowers, misuse of long-term loans by enterprises.

Long-term investments always involve significant amounts of investment. At the same time, the possibility of long-term financing of investments is limited by the shortage of long-term resources of the banks themselves. When considering the structure of liabilities of the banking system, we can note a high proportion of short-term attracted resources, which are impractical to use for long-term credit investments. The current situation with funding in the banking sector of Kazakhstan is associated with significant support in the formation of Bank resources from quasi-state structures. Their available funds are one of the main sources of long-term funds for the second-tier banks of Kazakhstan. The share of this source of funding for second-tier banks is one third of all liabilities of the banking sector. Among the organizations that provide financial support to the banking sector, the largest share is occupied by the NWF "Samruk-Kazyna" - 11.4% and the Single pension savings Fund (UAPF) - more than 15%.

At the same time, in accordance with prudential standards, the maximum allowable level of debt per borrower or groups of related borrowers is limited to an amount not exceeding 25% of the Bank's capital. Under these conditions, many Kazakh banks do not have sufficient funds for investment lending. Therefore, increasing the role of the banking sector in financing

investments in fixed capital, reconstruction and modernization of production is possible with an increase in the equity of second-tier banks of Kazakhstan. The solution of this problem were directed Program of increase of financial stability of the banking sector of Kazakhstan, which allowed to significantly improve the capitalization of the individual banks in Kazakhstan. In 2017-2018, the regulatory capital of banks increased by 16% to 3.7 trillion. tenge. Together with the increase in capital, the second-tier banks reduced the size of risk assets, which together led to an increase in capital adequacy (K2) to 21.5% by mid-2018. During the analyzed period, banks have taken measures to improve the quality of assets totaling 674 billion tenge.

The key directions of development of investment lending to Kazakh banks can be:

- introduction of a differentiated approach to the definition of the state-guaranteed amount of deposits depending on the timing of their placement (with an increase in this guaranteed value in the long-term Deposit placement);

- increasing the attractiveness of housing and educational savings by increasing insurance guarantees and state premiums, restrictions on their early withdrawal, as well as Deposit and savings certificates;

- to provide in the legislative framework tax incentives for investment operations of second-tier banks aimed at the reconstruction and modernization of production, the purchase of new equipment and equipment, as well as banks that are actively involved in public investment programs;

- to provide state guarantees for long-term loans to enterprises of the innovation sector and subsidizing interest rates to increase the availability of loans.

Thus, the activation of long-term Bank lending requires effective mechanisms to regulate and stimulate the investment activity of second-tier banks to increase the volume and quality of their capital, reduce the credit risks of long-term investments in the real sector.

Thus, macroeconomic instability, crisis phenomena in the economy, low efficiency of Bank risk management had a negative impact on the activities of Kazakh banks.

Currently, the assets of the banking sector account for less than 47% of GDP, and the loan portfolio - 26% of GDP. The problems of the country's banking system still persist, hindering the development of long-term lending and investment activities. Second-tier banks of the Republic of Kazakhstan due to the lack of long-term funding in the domestic and foreign markets are forced to tighten credit conditions for enterprises of the real sector of the economy.

References:

1. Law of the Republic of Kazakhstan "On state support of industrial and innovative activity" with amendments and additions dated 29.09.2014

2. Naumov, A.F., Zakharova A.A. Innovative design. //Basic and applied research. - 2007. - №1. - p. 11-16

3. Uvarov A. F. the Concept of the term "innovation" in the activities of educational, scientific and innovative complex. //Innovations. - 2006. - №2. - p. 84-85

4. Business planning./under the editorship of V. M. Popov, S. I. Lyapunov, S. G. Mlodik. - Moscow: Finance and statistics, 2007. - 816 p.

5. https://www.kdb.kz/upload/iblock/8bb/AR2017_KDB_rus_site.pdf

6. Statistical Bulletin of the national Bank of Kazakhstan [Electronic resource] URL: <http://www.nationalbank.kz/cont/Binder12.pdf>

7. State program of industrial-innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2015-2019

8. Statistical Bulletin "Indicators of the State program of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2015-2019". - URL: <http://stat.gov.kz/faces>

9. Lending trends for the 1st half of 2016. Credit market environment. [Electronic resource] URL: <http://www.nationalbank.kz>

10. Financial and economic activity of enterprises in the Republic of Kazakhstan for 2016. [Electronic resource] URL: <http://www.stat.gov.kz>

Ернар ҚЫДЫРБАЙ, "Мемлекеттік және жергілікті басқару" мамандығының магистранты, Казтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академиялық көшесі, 9 үй, 8(708)9771023, ea_kz@mail.ru
Асемгуль МУСАТАЕВА, PhD, Казтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академиялық көшесі, 9 үй, 8(701)4307984, m_assem1984kz@mail.ru

ӨНІРДЕГІ (АУМАҚТАҒЫ) ДАМУ БАҒДАРЛАМАЛАРЫН ӘЗІРЛЕУДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Мақалада өңірлерді дамыту бағдарламаларын әзірлеу қажеттілігі анықталып, оларды әзірлеудегі артықшылықтар мен кемшіліктер көрсетілген. Қазақстандағы аумақты дамыту бағдарламаларын әзірлеудің әдістемелік негіздері қарастырылған.

Түйінді сөздер: өңір, өңірлік даму бағдарламасы, мемлекеттік жоспарлау жүйесі, аумақтарды дамыту бағдарламасы, нысаналы индикаторлар, талдау, жоспарлау

Ернар ҚЫДЫРБАЙ, магистрант специальности "Государственное и местное управление", Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул.Академическая, 9, 8(708)9771023, ea_kz@mail.ru
Асемгуль МУСАТАЕВА, PhD, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул.Академическая, 9, 8(701)4307984, m_assem1984kz@mail.ru

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗРАБОТКИ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ПРОГРАММ РАЗВИТИЯ

В статье определяется необходимость разработки региональных программ развития, рассматриваются преимущества и недостатки из разработки. Рассматриваются методические основы разработки территориальных программ развития в Казахстане.

Ключевые слова: регион, региональные программы развития, система государственного планирования, территориальные программы развития, целевые индикаторы, анализ, планирование

Ernar KYDYRBAI, undergraduate of specialty "Public and Local Administration", Karaganda economic university of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic Kazakhstan, Karaganda c., Academicheskaya str., 9, 8(708)9771023, ea_kz@mail.ru
Assemgul MUSSATAYEVA, PhD, Karaganda economic university of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic Kazakhstan, Karaganda c., Academicheskaya str., 9, 8(701)4307984, m_assem1984kz@mail.ru

METHODICAL BASES OF DEVELOPMENT OF TERRITORIAL PROGRAMS OF DEVELOPMENT

In article need of development of regional programs of development is defined, advantages and shortcomings from development are considered. Methodical basics of development of territorial programs of development in Kazakhstan are covered

Key words: region, regional programs of development, system of state planning, territorial programs of development, target indicators, analysis, planning

Қазіргі уақытта экономиканы мемлекеттік реттеудің тиімді әдістерін дамыту мәселесі уақыт өткен сайын маңызды болып барады. Қоғамдық өмірдің барлық салаларын, әсіресе экономиканы қамтитын жағымсыз үрдістер мемлекеттік араласуды қажет етеді және экономиканың тек қана нарықтық әдістері әлеуметтік-экономикалық жүйелердің тұрақты дамуын қамтамасыз етпейтінін дәлелдейді. Осылайша, бүгінгі таңда мемлекеттер мен жекелеген өңірлердің алдында экономиканы тиімді дамыту мен нарықтық механизмдерін біріктіруге мүмкіндік беретін жаһандық және өңірлік әлеуметтік-экономикалық жүйелерді дамытуды мемлекеттік

реттеудің әдіснамасын әзірлеудің негізгі міндеттері тұр [1].

Бағдарламалы-мақсатты басқару қазіргі таңда Қазақстан Республикасында аумақтық дамуды мемлекеттік реттеудің тиімді тетіктерінің бірі болып келуде. Сонымен бірге, әлеуметтік-экономикалық дамудың әр кезеңі бізге осы құралдардың бұрын анықталған күшті және әлсіз жақтардың негізінде жана қырларын ашуға мүмкіндік береді.

Әлеуметтік-экономикалық жүйелерді дамытуды мемлекеттік реттеуді қолдану қажеттілігі іс жүзінде дәлелденген кезде бағдарламалық-мақсатты әдіс "қайта жандануды" бастан кешуде.

Г.В. Атаманчук "мақсатты мемлекеттік бағдарлама" ұғымының келесі анықтамасын келтіреді: "... ресурстармен, орындаушылармен және іске асыру мерзімдерімен байланыстырылған мемлекеттік, экономикалық, экологиялық, әлеуметтік және мәдени даму саласындағы міндеттерді тиімді шешуді қамтамасыз ететін зерттеу және дамыту, өндіріс, әлеуметтік-экономикалық, ұйымдық және басқа да шаралар кешені".

Мемлекеттің деңгейінде біздің елде мемлекеттік бағдарламалар бар екендігін айта кету керек. Дегенмен, бағдарламаның мақсатты әдісін қолдануға жататын аймақтардың проблемалары әрдайым мемлекеттік немесе мемлекетаралық маңызға ие бола бермейді. Осылайша, өңірлік мақсатты бағдарламаларды әзірлеу қазіргі кезде өзекті мәселе болып табылады. В.Н. Лексен Р.И. Шнайер және М.К. Бандман мектебі әзірлеген "Әртүрлі деңгейдегі аймақтық бағдарламаларды дайындау бойынша әдістемелік ережелер" еңбегі негізінде өңірлік бағдарламаны әзірлеу қажеттілігі туындаған жағдайларды көрсетеді:

- кеңістіктік стратегияның іргелі өзгеруі және қолданыстағы экономикалық құрылымдар мен өңірлік пропорциялардың бұзылуы;

- төтенше жағдайларда жаңа өңірлерді экономикалық дамыту;

- жан-жақты сипаттағы ресурстарды кешенді пайдалану және жаңа аумақтық-өндірістік кешендерді қалыптастыру үшін ауданаралық және аудан ішіндегі салааралық өзара қарым-қатынас;

- елеулі экономикалық, әлеуметтік және экологиялық салдарлары бар ұзақ мерзімді жобаларды іске асыру;

- салалық және аумақтық даму саласына кіретін интенсификациялаудың барлық резервтерін кешенді пайдалану;

- аймақтық проблеманы шешу үшін арнайы құқықтық, ұйымдастырушылық және экономикалық тетіктерді пайдалану [2].

Осы тәсілді басшылыққа ала отырып, аймақты тұрақты дамыту жолына көшу аймақтық бағдарламаларды әзірлеуді және енгізуді талап етеді.

Өңірлік мақсатты бағдарламалардың ерекшелігі, олар белгілі бір аймақтың ерекшеліктерін ескереді және осы өңір үшін өзекті мәселелерді шешуге бағытталады.

Өңірлік мақсатты бағдарламалардың тиімділігі бірқатар басты қағидаттарға негізделген. Бұл қағидаттар, біздің ойымызша, мыналарды қамтуы керек:

- бағдарламаның барлық іс-әрекеттерінің сәйкестігі;

- бағдарлама сатыларының мақсатты бағыттылығына ішкі қарама-қайшылықтардың болмауы;

- бағдарламаның қоғамдық өмірдің барлық салаларына әсерін ескере отырып осы салалардың кез-келгеніне теріс әсер етуі мүмкін шараларды болдырмау;

- бағдарламаны іске асыру үшін ықтимал баламалы шарттарды ескере отырып, бағдарламаның мазмұны мен қызмет түрлерін үйлестірудің бірнеше нұсқаларының болуы;

- бағдарламалық икемділік;

- бағдарламаны іске асыру сатысында ресурстарды (соның ішінде қаржылық көздерін) анықтау;

- басқарушылық үдерістің нақты қатысушыларына арналған бағдарламаны іске асыру үшін нақты функцияларды белгілеу;

- бағдарламаның барлық сатыларында аралық бақылауды қоса алғанда, сыртқы бақылаудың тиімді әдістерінің болуы, бақылаудың жүзеге асырылуы үшін деректердің өлшенуі және қол жетімділігі;

- бақылау нәтижелеріне арналған бағдарламаға жедел түзету енгізу мүмкіндігі.

Бағдарламалық-мақсаттық әдістемені зерттеу мен қолдануға қатысты түрлі тәсілдемелерді қорытындылай келе, өңірлік бағдарламаны әзірлеу, әдетте, келесі кезендерді қамтиды деп қорытынды жасауға болады.

1. Бағдарламалық-мақсатты әдістермен шешетін мәселелерді анықтау. Мәселе әлеуметтік-экономикалық жүйе үшін маңызды болуы керек. Бұдан басқа, бағдарламалық-мақсаттық тәсіл бұл проблеманы шешудің ең тиімді әдісі екенін дәлелдеу қажет.

2. Бағдарламаның жалпы тұжырымдамасын әзірлеу, оның негізгі бағыттарын айқындау.

3. Бағдарламаның жобасын дайындау, бағдарламаны іске асыру мақсаттарын анықтау, іске асыру мерзімдері, ресурстарды (оның ішінде қаржылық) белгілеу.

4. Бағдарламаны құрайтын нақты әрекеттерді анықтау.

5. Бағдарламаның нақты іс-шараларын, ресурстарды бөлуді, бағдарламаның орындалуына мониторинг жүргізу мерзімдерін және критерийлерін орындауға жауапты адамдарды бекіту.

6. Бағдарламаны тікелей іске асыру, нақты іс-шараларды іске асыру.

7. Даму кезеңінде белгіленген мерзімге сәйкес бағдарламаның орындалуын бақылау, мониторинг нәтижелеріне негізделген бағдарламаны тез арада түзету, қажет болған жағдайда басқару шешімдерін қабылдау.

Кез-келген бағдарлама (өңірлік, мемлекеттік) эксперттік сараптамадан өтуі және мүдделі мемлекеттік органдармен келісілуі керек. Бағдарламаны іске асыру басталғаны туралы шешім ресми құжатпен рәсімделеді және қаржыландыру мақұлданған бағдарлама бюджетіне сәйкес жүзеге асырылады.

Кез келген басқару әдісі сияқты, бағдарламалық-мақсатты әдіс те артықшылықтар мен кемшіліктерге ие.

Осы әдістің сөзсіз артықшылығы, біздің ойымызша, бағдарлама-мақсатты көзқарас нақты өңірлік проблемаларды шешу үшін ресурстарды (материалдық, қаржылық, кәсіби) мақсатты пайдалануды қамтамасыз етуге, мүдделер қақтығысын жоюға, аймақтық биліктің өкілдері және өңірдің бизнес-қоғамдастығының өкілдері ретінде өзара тиімді шарттар бойынша мақсатты бағдарламаларға қатысу үшін жеке капиталды тарту арқылы мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті дамыту және ұзақ мерзімді кезеңде аймақты тұрақты дамыту стратегиясын әзірлеп, жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Алайда, аталған артықшылықтарға қарамастан, бағдарламалық-мақсатты тәсілдеменің қолданылуы келесі факторларға байланысты бірқатар шектеулерге ие:

- ресурстардың мақсатты пайдаланылуына және тиімділігіне мониторинг жүргізудің күрделілігі;

- бағдарламаның орындалуына қатысушылардың жеке жауапкершілігінің төмендігі;

- сыртқы орта мен әлеуметтік-экономикалық жүйенің ішкі факторларының параметрлерінің өзгеруіне байланысты бағдарламаны іске асыру барысында қаржы ресурстарының тапшылығының пайда болуы;

- мақсатты бағдарламаларды тәуелсіз сараптау тәртібін жеткіліксіз әзірлеу;

- әдістің жоғары жемқорлық әлеуеті.

Аталған жағымсыз аспектілердің құрамын бағдарламалық-мақсаттық тәсілді қолдануды реттейтін нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру, бағдарламаны әзірлеу кезеңінде егжей-тегжейлі зерделеу, мемлекеттік қызметшілердің бағдарламада қойылған міндеттерді орындамағаны үшін жауапкершілігін күшейту барысында жоюға болатындығын көрсетеді.

Тұрақты өңірлік дамуды реттеу шеңберінде бағдарламалық-мақсатты тәсілдерді тәжірибеде қолдану салалары алуан түрлі. Олар табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану проблемаларын шешуге және қоршаған ортаға антропогендік әсерді төмендетуге, экономикалық өсу қарқынын арттыруға, өңірдің өнеркәсіптік секторын әртараптандыруға, әлеуметтік даму мәселелерін шешуге бағытталған (мысалы, халықтың білім деңгейін көтеру, денсаулық сақтаудың қолжетімділігін арттыру), жеке аумақтарды дамыту. Өзекті мәселелердің қатарында, мақсатты бағдарламалармен шешілетін мүмкіндіктер моноқалаларды дамыту болып табылады. Моноқалаларды дамыту бағдарламалары қала құрылатын кәсіпорындардың позицияларын нығайтуды, олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруды, жұмысқа орналасуды және кәсіпорынның тұрақты дамуының жолын қамтамасыз етуді ұсынады [3].

Жалпы, Қазақстанда өңірлік бағдарламаларды әзірлеу тәжірибесі "Қазақстан Республикасында салалық (секторалдық) және өңірлік бағдарламаларды әзірлеу мен іске асыру ережесі туралы" Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2004 жылғы 26 ақпандағы N 231 қаулысына [4] сәйкес жүзеге асырылған, алайда "Салалық бағдарламаларды әзірлеу, іске асыру, мониторингілеу, бағалау және бақылау ережесін бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылғы 18 наурыздағы № 218 Қаулысымен [5] аталмыш құжаттың күші жойылды.

Қазіргі таңда "Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесін бекіту туралы"

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 29 қарашадағы № 790 қаулысына [6] сәйкес өңірлерді дамыту бағдарламалары мемлекеттік жоспарлау жүйесі құжаттарының қатарына енеді. Құжатқа сәйкес стратегиялық және бағдарламалық құжаттарды, мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларын, өңірлерді дамыту бағдарламаларын талдау, модельдеу, пайымын қалыптастыру және басымдықтарын, нысаналы индикаторларын, стратегиялық мақсаттарын, міндеттері мен оларға қол жеткізу, ресурстық қамтамасыз ету жолдарын айқындау процесі әзірлеу болып табылады. Жалпы, елімізде аумақтарды дамыту бағдарламасы бес жылдық кезеңге арналып әзірленеді. Ол негізгі бағыттарды, мақсаттарды, нысаналы индикаторларды, қажетті ресурстарды қамтиды және оны жергілікті өкілді орган бекітеді.

Қазақстан Республикасының Стратегиялық даму жоспарын, Елді аумақтық-кеңістікте дамытудың болжамды схемасын, мемлекеттік бағдарламаларды, мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларын және аумақтарды дамыту бағдарламаларын әзірлеу жөніндегі әдістемесіне сәйкес [7] аумақтарды дамыту бағдарламасы Қазақстанның 2050 жылға дейінгі даму стратегиясын, Қазақстан Республикасының стратегиялық даму жоспарын, Елді аумақтық-кеңістікте дамытудың болжамды схемасын, Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздігінің стратегиясын, мемлекеттік бағдарламаларды, мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларын, әлеуметтік-экономикалық даму болжамын іске асыру мақсатында әзірленеді. Бағдарламаны әзілеу процесіне тоқталатын болсақ, облысты, республикалық маңызы бар қаланы, астананы дамыту бағдарламасын тиісінше орталық мемлекеттік органдардың аумақтық бөлімшелерінің қатысуымен облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың жергілікті атқарушы органы әзірлейді және ол мемлекеттік жоспарлау жөніндегі уәкілетті органмен, өзге де мүдделі орталық мемлекеттік органдармен келісіледі.

Ал ауданды (облыстық маңызы бар қаланы) дамыту бағдарламасын ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) жергілікті атқарушы органы орталық мемлекеттік органдардың аумақтық бөлімшелерінің қатысуымен әзірлейді және ол облыстың мемлекеттік жоспарлау жөніндегі уәкілетті органымен, облыстың өзге де мүдделі атқарушы органдарымен келісіледі [6].

Аумақты дамыту бағдарламасы әзірлеу екі кезеңді қамтиды: талдау және жоспарлау (кесте 1):

1 кесте. Аумақты дамыту бағдарламасын әзірлеу кезеңдері

№	Кезеңдері	Кезеңдердің ерекшеліктері
1	Талдау кезеңі	-ішкі және сыртқы ортадағы процестер мен үрдістер; - елді (бір қызмет аясын, тиісті аумақты) дамытудың мүмкіндіктері мен ықтимал қатерлерінің аясы; - шешілуі елді (белгілі бір қызмет аясын, тиісті аумақты) одан әрі дамыту үшін қажет мәселелер айқыналады
2	Жоспарлау кезеңі	өңірлерді дамытудың, орталық мемлекеттік органдар қызметінің нысаналы индикаторлары мен көрсеткіштері әзірленеді
Ескерту – [7] әдебиет негізінде авторлармен құрылды		

Талдау және жоспарлау кезеңдерінде қолданылатын өлшемшарттар 2-ші кестеде келтірілген (кесте 2):

2 кесте. Аумақты дамыту бағдарламасын талдау және жоспарлау кезеңдерінде қолданылатын өлшемшарттар

№	Кезеңдері	Қолданылатын өлшемшарттар
1	Талдау кезеңі	- өзектілік; - нақтылық; - қысқа және шағын
2	Жоспарлау кезеңі	- өлшемділік; - релеванттылық; - қолжетімділік; - мақсаттың айқындылығы.
Ескерту – [7] әдебиет негізінде авторлармен құрылды		

Аумақты дамыту бағдарламасын талдау кезеңінде келесідей ақпарат көздері қолданылады:

- 1) ресми статистикалық ақпарат және ведомстволық статистикалық қадағалау;
- 2) интерактивті семинарлар, атқарушы және заң шығарушы билік, өкілдерімен, кәсіпкерлік субъектілерімен, ғылыми қоғам өкілдерімен сұхбат;
- 3) халық арасында сауалнама (анкета) жүргізу, халық пен кәсіпкерлік субъектілердің қалауларын анықтау үшін интернет-технологияларды пайдалану;
- 4) стратегиялық және бағдарламалық құжаттардың, мемлекеттік органдардың стратегиялық

жоспарларының және аумақтарды дамыту бағдарламаларының алдағы өткен кезеңдегі іске асырылуы туралы есептер. Кез-келген бағдарламалық құжаттарда мемлекеттік басқарудың тиісті саласындағы (аясындағы) оң өзгерістердің мәнін көрсететін сандық және сапалық нысаналы индикаторлар, сонымен қатар мемлекеттік бағдарламаларда әрбір міндет бағдарламаның міндеттерін шешу деңгейін сипаттайтын аралық және түпкілікті нәтижелер көрсеткіштері қолданылады. Нысаналы индикаторлар мен нәтиже көрсеткіштерін әзірлеу барысында мынадай өлшемшарттар ескерілуі тиіс (кесте 3).

3 кесте. Нысаналы индикаторлар мен нәтиже көрсеткіштерін әзірлеу барысында қолданылатын өлшемшарттар

№	Көрсеткіштер	Қолданылатын өлшемшарттар
1	Нысаналы индикаторлар	жоспарланатын кезеңдегі серпінде салыстыруға мүмкіндік беру; пайдаланушылар үшін біркелкі түсінікті болу; оларға қол жеткізуді бағалау үшін жеткілікті ақпараттық және техникалық ресурстардың болуы; жалпы толық және барабар сипаттама беру; қолжетімді және өлшемді болу; мониторинг жүргізу мен оларға қол жеткізуді бағалау мақсатында аралық мәндердің болуын қамтамасыз ету; аяның (саланың) кешенді сипаттамасын қамтамасыз ету.
2	Нәтиже көрсеткіштері	жоспарланатын кезеңдегі серпінде салыстыруға мүмкіндік беру; пайдаланушылар үшін біркелкі түсінікті болу; оларға қол жеткізуді бағалау үшін жеткілікті ақпараттық және техникалық ресурстардың болуы; жалпы толық және барабар сипаттама беру; қолжетімді және өлшемді болу; мониторинг жүргізу мен көрсеткіштерге қол жеткізуді бағалау үшін аралық мәндердің болуын қамтамасыз ету; жоғары тұрған нысаналы индикаторға қол жеткізуді қамтамасыз ету.
Ескерту – [7] әдебиет негізінде авторлармен құрылды		

Аумақты дамыту бағдарламасының құрылымы мынадай бөлімдерді қамтиды:

- 1) паспорт (негізгі сипаттамалары);
- 2) ағымдағы ахуалды талдау;
- 3) негізгі бағыттар, мақсаттар, нысаналы индикаторлар және оларға қол жеткізу жолдары;
- 4) қажетті ресурстар.

Қазақстанның барлық өңірлерінің даму бағдарламалары, оның ішінде Қарағанды облысын дамытудың 2016-2020 жылдарға арналған бағдарламасының [8,9] құрылымы жоғарыдағы ресми құжаттарда көрсетілген құрылымға сәйкес келеді. Алайда, нысаналы индикаторлар мен нәтиже

көрсеткіштерін әзірлеу барысында 3-ші кестеде көрсетілген өлшемшарттар үнемі сақтала бермейді. Себебі сарапшылардың пікірінше Қазақстандағы бағдарламалық құжаттарда қамтылған индикаторлар санының тым көп болуы олар бойынша есеп беру барысында қиындықтар тудыратынын атап өткен.

Осылайша, тұрақты өңірлік дамуды мемлекеттік реттеудің әдіснамасы шеңберінде бағдарламалық-мақсатты әдісті қолдану қазіргі таңда кең ауқымға ие. Алайда оны пайдаланудың тиімділігін арттыру үшін осы мақалада көрсетілген бірқатар теріс факторлардың әсерін жою немесе азайту қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. Семкина О.С., Попадюк М.К. Региональное программирование и программируемая регионализация//Вестник университета, №4, 2015, С. 62-65

2. Лексин В.Н., Швецов А.Н. Государство и регионы: теория и практика государственного регулирования территориального развития//Издательство 6-е, стереотип. М.: ЛИБРОКОМ, 2012, 368с.

3. Кононова Е.С. Программно-целевой подход как часть методологии государственного регулирования устойчивого регионального развития//Вестник Красноярского педагогического университета им. В.П.Астафьева, №4, 2016, С. 235-238

4. "Қазақстан Республикасында салалық (секторалдық) және өңірлік бағдарламаларды әзірлеу мен іске асыру ережесі туралы" Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2004 жылғы 26 ақпандағы N 231 қаулысы

5. "Салалық бағдарламаларды әзірлеу, іске асыру, мониторингілеу, бағалау және бақылау ережесін

бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылғы 18 наурыздағы № 218 Қаулысы

6. "Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесін бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 29 қарашадағы № 790 қаулысы

7. "Қазақстан Республикасының Стратегиялық даму жоспарын, Елді аумақтық-кеңістікте дамытудың болжамды схемасын, мемлекеттік бағдарламаларды, мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларын және аумақтарды дамыту бағдарламаларын әзірлеу жөніндегі әдістеме" Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2018 жылғы 19 ақпандағы № 64 бұйрығына 1-қосымша

8. Қарағанды облысы маслихаттың 2017 жылы 12 желтоқсандағы XIII сессиясының № 263 шешімімен бекітілген "Қарағанды облысын дамытудың 2016-2020 жылдарға арналған бағдарламасы"

9. Mussatayeva A.A. The Effectiveness of State Administration: Problems and Solution Approaches// Middle-East Journal of Scientific Research 14 (10), 2013, pp.1331-1336

Меруерт МҰҚАТАЙ, магистр, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая 9, meruert-mm97@mail.ru, +77212441578
Гульмира ЗАМБИНОВА, экономикалық ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, gulmira_6969@mail.ru, +77019331673

АЙМАҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНДАҒЫ РЕКРЕАЦИЯ ЖӘНЕ ТУРИЗМ САЛАСЫНЫҢ РЕСУРСТЫҚ ӘЛЕУЕТІН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Бұл мақалада экономикалық жүйедегі туризм және рекреация саласының ресурстық әлеуетінің рөлі қарастырылады, республиканың әлеуметтік-экономикалық дамуындағы туризм және рекреация саласының ресурстық әлеуетін пайдаланудың мәні мен тиімділігі зерттеледі. Мақалада туризм және рекреация саласының аймақтық, стратегиялық және әлеуметтік-экономикалық дамумен өзара байланысы берілген.

Түйінді сөздер: потенциал, ресурс, ресурстық әлеует, аймақтық туризм.

Меруерт МҰҚАТАЙ, магистрант, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, Академическая 9, meruert-mm97@mail.ru, +77212441578
Гульмира ЗАМБИНОВА, кандидат экономических наук, доцент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул.Академическая, 9, gulmira_6969@mail.ru, +77019331673

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА СФЕРЫ РЕКРЕАЦИИ И ТУРИЗМА В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ РЕГИОНА

В данной статье рассматривается роль ресурсного потенциала сферы туризма и рекреации в экономической системе, изучаются значение и эффективность использования ресурсного потенциала сферы туризма и рекреации в социально-экономическом развитии республики. В статье представлена взаимосвязь сферы туризма и рекреации с региональным, стратегическим и социально-экономическим развитием.

Ключевые слова: потенциал, ресурс, ресурсный потенциал, региональный туризм.

Meruyert MUKATAY, graduate student, Karaganda Economic University of Kazpotrebooyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya 9, meruert-mm97@mail.ru, +77212441578
Gulmira ZAMBINOVA, candidate of Economics, Karaganda Economic University, 100009, The Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya street, 9, gulmira_6969@mail.ru, +77019331673

THE EFFECTIVENESS OF USE OF THE RECREATION AND TOURISM RESOURCE POTENTIAL SPHERE IN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION

This article examines the role of the resource potential of tourism and recreation in the economic system, examines the value and effectiveness of use of tourism and recreation resource potential in the socio economic development of the country. The article presents the relationship between tourism and recreation sphere and regional, strategic and socio-economic development.

Keywords: potential, resource, resource potential, the regional tourism.

Туризм және рекреация саласы туризм және рекреация ұйымдастырушысы болатын барлық құрылымдарды қамтиды, олар демалыс, сауықтыру, санаторийлік-курорттық емдеу, ойын-сауық және т. б. өткізу үшін жағдай жасайды, сонымен қатар тиісті инфрақұрылым мен аумақтық тиесілілікті анықтайды. Бұл тәсіл туризм мен рекреацияның біртұтас кешен ретінде туризм мен рекреация саласын қалыптастыратын тұтас және бір бөлігі ретіндегі өзара байланысының сипатын көрсетеді.

Туризм және рекреация саласын бөлу негізінде халық шаруашылығының дербес секторы ретінде келесі жағдайлар жатыр:

- туризм және рекреация саласының құрамына кіретін мекемелердің барлық түрлері сол бір қоғамдық функцияларды орындайды;

- жоғарыда көрсетілген кәсіпорындардың бірыңғай басқару жүйесі бар;

- туризм және рекреация саласындағы барлық кәсіпорындар шаруашылықтың басқа салаларына ұқсас әсер етеді (құрылыс, көлік, ауыл шаруашылығы және т. б.);

- туризм және рекреация саласындағы кәсіпорындар бірыңғай ресурстық әлеуетке, технологиялық және әлеуметтік инфрақұрылымға негізделеді.[1]

Экономикалық жүйедегі туризм мен рекреация саласының рөлі оның функцияларымен анықталады: өндірістік, экономикалық және әлеуметтік.

Туризм мен рекреация саласының тұрақты өсуі және рекреациялық аймақтардың экономикалық әлеуетін дамыту елдегі өмір сүру деңгейінің жалпы жоғарылауының, туризм мен рекреация инфрақұрылымының дамуының, ең алдымен, туризм мен рекреация саласының ресурстық әлеуетін пайдаланудың тиімділігі болып табылады.

Іс жүзінде әрбір туристік аймақ әр түрлі дәрежеде туризм және рекреация саласында ресурстық потенциалға ие. Яғни, оның дербес басқару объектісі ретінде бөлінетін әлеует ретінде ресурстық ресурстарын тиімді басқару шартында ғана жүзеге асады. Туризм және рекреация саласының ресурстық әлеуетін басқару объектінің ерекшелігіне байланысты басқарудың жалпы принциптеріне ғана емес, сонымен қатар 1-суретте көрсетілген принциптерге де негізделеді.

Сурет 1. Туризм және рекреация саласының ресурстық әлеуетін басқару принциптері

Осы қағидаттар өзара байланыста және өзара тәуелділікте болады, оларды тиімді іске асыру белгілі бір өңірде ұзақ мерзімді даму стратегиясын тұжырымдауды болжайтын бағдарламалық-нысаналы тәсіл негізінде, ал оның негізінде - ресурстарды бөлуді алға қойылған мақсаттарға қол жеткізуге кейіннен бағындыра отырып, өңірлік дамудың жалпы мақсаттары негізінде жүзеге асырылады.[2]

Қазақстанның көптеген өңірлерінде туризм және рекреация саласы коммуникациялық және көлік жүйелерін, аумақты дамытудың маңызды геосаяси факторын қамтитын әлеуметтік-экономикалық қызметтің перспективалы саласы болып табылады. Территорияның экономикасына туристік бизнестің түрлі түрлері, яғни қонақжайлылық және демалыс кәсіпорындары тығыз байланыста келеді. Халықтың қаржылық жай-күйі азаматтардың демалыс орындары мен объектілерінің таңдауына әсер етеді, халықтың кейбір әлеуметтік топтарының рекреациялық бағыттағы қымбат сапарлардан бас тартуы орын алады. Сонымен қатар, халықтың демалуға деген қажеттілігі экономиканың кез келген жағдайында өзекті. ҚР туризм нарығы әлеуметтік-экономикалық процестердің барлық қиындықтарына қарамастан дамып келеді және осы жағдайларда мемлекеттік және өңірлік деңгейлерде әлеуетті табиғи ресурстары бар өңірлерде туристік қызметті дамыту және жоспарлау тұжырымдамасын әзірлеуге, стратегияны әзірлеуге, зерттеуге бағытталған маркетингтік іс-шаралар маңызды мәнге ие. Қазіргі кезеңде Қазақстандағы туризм және қонақжайлылық

индустриясы дамып келе жатқан кешен болып табылады, алайда, осы саланың даму қарқыны айтарлықтай жоғары болған жағдайда мемлекет оған ұлттық экономиканың басқа да перспективалы секторлары сияқты назар аудармайды. Сонымен қатар, ел туризмнен пайда түсіреді, сондай-ақ көптеген әлеуетті жұмыс орындары жоғалады. Елімізде ішкі туризмді ғана емес, шетелдік азаматтарды қабылдаудың да белсенді дамуы үшін әлеуетті мүмкіндіктер бар. Туристер үшін тартымдылық өзіндік және масштабты қамтамасыз етеді, олар бай тарихи және мәдени мұра, табиғи сақталған аумақтар, алқаптар.

Сонымен қатар, бүгінгі таңда туризм индустриясы өз бегінше жұмыс істейтін 30-дан астам саланың түйіскен жерінде және олардың туризмді дамытуға қосқан үлесі жеткіліксіз. Осыған байланысты туристік саланы қалыптастыруға барынша әсер ететін көптеген сабақтас салалардың қызметін шоғырландыру және ЖІӨ-дегі туризм үлесін ұлғайтуға қаржылық, адами, инфрақұрылымдық және институционалдық ресурстарды үйлестіруді қамтамасыз ету қажет.

Жиынтығында туристік саланы дамытуға қолайлы факторлар, өзге де тең жағдайларда салада бар проблемалар кешенін шешуді қамтамасыз етуге және Қазақстанды әлемдік туристік картада белгілеуге тиіс.[3]

Сонымен қатар, саланы мемлекеттік басқару деңгейіндегі түйінді проблемалар инфрақұрылымның дамуына, Қазақстанды туристік дестинация ретінде ілгерілету жөніндегі кешенді маркетингтік

стратегияның болмауы болып табылады. Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, мемлекеттік-жеке меншік әріптестік тетіктері мен мемлекеттік қолдау шаралары туризм индустриясын серпінді дамытудың басты факторларының бірі болып табылады. Туристік инфрақұрылымы дамыған елдерде сала мемлекеттің және жеке инвестициялардың белсенді қолдауымен дамып келеді. Шетелдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, туризм және рекреация саласын дамыту мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы туризмнің маңызды рөліне сәйкес келуі тиіс туризмге қатысты мемлекеттік және жергілікті билік органдарының саясатына тікелей байланысты.

Өңірдің дамуын стратегиялық жоспарлау дамудың жаңа мүмкіндіктері мен шектеулеріне тиімді бейімделуі бойынша бәсекелестік шешімдер қабылдау үшін өзгермелі нарықтық ортаның мониторингін ұйымдастыруға мүмкіндік беретін жағдайлар жасау қажеттілігін негіздейді. Нарықтық

ортаға мониторинг жүргізу үшін ақпараттық базаның, бақылау жүйесінің, бәсекеге қабілеттілікті қолдау жөніндегі тиімді шараларды жоспарлаудың және енгізудің болуы қажет. Мониторинг деректерінің базасында өңірдің мақсаттары мен ресурстық мүмкіндіктерін біріктіру үшін перспективалық жоспарлар мен оларды енгізу жөніндегі шараларды әзірлеу орынды. Туризм және өңір аумағының рекреациясы саласындағы ресурстық әлеуетті пайдалануды стратегиялық жоспарлау процесі кейбір басқа рекреациялық факторларға едәуір аз көңіл бөле отырып, туристік ресурстар тартымдылығының аса маңызды факторларын пайдалануды қамтамасыз ету бойынша бәсекеге қабілетті туристік ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді. Туризм және рекреация саласындағы өңірдің ресурстық әлеуетінің өңірдің стратегиялық дамуының әлеуметтік-экономикалық процестерімен өзара байланысының схемасы 2-суретте көрсетілген.

Сурет 2. Туризм саласының ресурстық әлеуетінің аймақтық стратегиялық әлеуметтік-экономикалық дамумен өзара байланысының сызбасы

Өңірдің әлеуметтік проблемаларын шешу кезінде жаңа жұмыс орындарын құруға, халықтың лайықты өмір сүру деңгейін қолдауға және төлем балансын жақсарту үшін жағдай қалыптастыруға мүмкіндік беретін туризм және рекреация саласындағы қызметтің дамуы маңызды мәнге ие.

Туризм мен рекреацияның жақсы дамыған саласы білім беру жүйесінің дамуына әсер етеді және қызмет көрсету жүйесін жетілдіруге және жаңа ақпараттық құралдарды енгізуге ықпал етеді. Туристік қызметтің ықпалымен өңірлік билік пен жекелеген кәсіпорындар қоршаған ортаны, мәдени - тарихи мұраны және табиғат ескерткіштерін сақтауға және жақсартуға қатысады.

Туризмді дамыту кезінде тек дәстүрлі туристік аумақтардың ғана емес, сондай-ақ жақсы ресурстық әлеуеті бар, бірақ туризм инфрақұрылымы жеткіліксіз дамыған, қаржылық қолдау жоқ өңірлерге көңіл бөлу қажет. Мемлекет үшін тиімді келу туризмін дамыту мақсатында Қазақстанның оң имиджін және шетелдік туристер үшін тартымдылығын көбейту жөніндегі іс-шараларды өткізуден басқа, туризм және рекреация саласында ресурстық әлеуеті бар өңірлерді құқықтық қолдау қажет. [4]

Туризм экономиканың пайдалы саласы болып табылады, бірақ оны дамыту үшін өңірлерде тек

өкілдіктер мен комитеттер құру жеткіліксіз, туристік инфрақұрылымды дамытуды инвестициялау үшін қаржы тарту, сонымен қатар туристік қатынаста тартымды өңірлерді ұлттық және шетелдік нарықта жарнама арқылы ұсыну қажет. Туристік бизнестің отандық кәсіпорындарының жағдайы өздерін қаржыландыру мүмкін емес екенін көрсетеді, сондықтан отандық туристік кәсіпорындардың материалдық-техникалық базасын дамыту және сапасын арттыру үшін инвестициялау жолдарын іздеу маңызды.

Туристік бизнестегі кез келген ұйымдардың қызметін серпінді дамытудың аса маңызды факторы ұзақ мерзімді рентабельділікті қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін инвестициялау болып табылады. Қазіргі уақытта туристік салаға инвестициялау көлемі жеткіліксіз, бұл бірқатар себептермен түсіндіріледі, олардың негізгілері инвестициялауға қатысушы қаржы ресурстарының шектеулілігі, салым тәуекелдері, инвестициялық жобалардың жоғары құны болып табылады. Инвестиция қажеттілігі туристік саланың өндірістік қызметінің әртүрлі жағдайларында туындайды. Неғұрлым салмақты қаржы салымдары қызмет көрсету, тұру және тамақтану сапасын арттыруды қамтамасыз ететін материалдық-техникалық базаны жаңарту үшін,

сондай-ақ туристік индустрияда қызметтің жаңа түрлерін ұйымдастыру кезінде талап етіледі.

Инвестициялар туристік қызметті дамытуды басқарудың және оған нақты өңірлерде де, тұтастай алғанда елде де туристік-рекреациялық ресурстық әлеуетті тартудың маңызды факторы болып табылады. Өңірдің туризм инфрақұрылымын дамытуға инвестицияларды тартпай, аумақта туризм және рекреация саласында ресурстық әлеуеттің болуы ғана әлеуметтік-экономикалық жағдайды жақсартуда жылдам және елеулі нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік бермейді. Осылайша, мемлекет бюджетінің инвестицияларын туристік және спорттық инфрақұрылымның аса маңызды ірі объектілерін салуға және дамытуға, республикалық маңызы бар жолдарды жөндеуге, энергетиканы, коммуналдық инфрақұрылымды және инженерлік коммуникацияларды дамытуға бағыттау орынды деп ойлаймын.

Сондықтан туристік және рекреациялық қызметтердің ішкі нарығын дамыту мүмкіндіктерін зерделеу және туризм саласының аймақтың ресурстық әлеуетін әлеуметтік-экономикалық процестерге тарту стратегиясына байланысты

теориялық және практикалық мәселелерді шешу өзекті болып қалуда. Аймақтық туризм өзара тығыз байланысты географиялық және әлеуметтік-экономикалық аспектілерді қамтиды. Географиялық аспект туризмді дамытудың әлеуетті мүмкіндіктері туралы түсінік береді. Ал, әлеуметтік-экономикалық аспект туристік қызметті және оның осы өңірде даму мүмкіндігін ұсынады. Жоғарыда баяндалғандардан туризм және рекреация саласының ресурстық әлеуеті зор рөл атқарады және өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуында табысты даму үшін аса маңызды мәнге ие деген қорытынды жасау керек.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. - М.: ГУ ВШЭ, - 2009. - №3.
2. Гуляев В.Г. Туризм: Экономика и социальное развитие // Финансы и статистика. - 2010.
3. Зорин И.В. Энциклопедия туризма / И.В. Зорин, В.А. Квартальнов. - М.: Финансы и статистика. - 2003. -384 с.
4. Чудновский А.Д. Управление индустрией туризма / А.Д. Чудновский, Н.А. Жукова, В.С. Сенин. - М.: Кнорус. - 2008.

Nurgul NURGALIYEVA, magistr group UA-21 NP Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, st. Academic, 9, nuri_99999@mail.ru, +77026667186

PROFESSIONAL ORGANIZATIONS OF ACCOUNTANTS AND THEIR ROLE

The article is devoted to the issues of professional organization of accountants, varieties of numerous accounting organizations all over the world. It reveals the essence of professional organizations, its advantages and recommendations for choosing a highly professional "school". The social significance of the activity of a professional accountant predetermines the need to unite the persons of the accounting profession into the professional community to develop common rules for professional behavior. The need to address these issues has led to the emergence of a number of international, regional and national accounting professional organizations.

Keywords: professional organizations, institute of professional accountants, association of accountants, American association of finance, American association of accounting, institute of accountants on management accounting.

Нүргүл НУРГАЛИЕВА, УА-21 НП тобының магистрант, Қазстұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанда қаласы, Академическая көшесі 9, nuri_99999@mail.ru, +77026667186

БУХГАЛТЕРЛІК КӘСІБИ ҰЙЫМДАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ РӨЛІ

Мақалада бухгалтерлердің кәсіби ұйымы, бүкіл әлем бойынша көптеген бухгалтерлік ұйымдардың сорттары қарастырылған. Ол кәсіби ұйымдардың мәнін, оның жоғары кәсіби "мектеп" таңдаудағы артықшылықтары мен ұсыныстарын көрсетеді. Кәсіби бухгалтердің қызметіне әлеуметтік маңызы бар, ол кәсіптік мінез-құлықтың жалпы ережелерін жасау үшін бухгалтерлік кәсіптің тұлғаларын кәсіби қауымдастыққа біріктіру қажеттілігін анықтайды. Осы мәселелерді шешу қажеттілігі бірқатар халықаралық, өңірлік және ұлттық бухгалтерлік кәсіби ұйымдардың пайда болуына себеп болды.

Түйінді сөздер: кәсіби ұйымдар, кәсіби бухгалтерлер институты, бухгалтерлер бірлестігі, американдық қаржы қауымдастығы, американдық бухгалтерлік бірлестігі, бухгалтерлерді есепке алу институттары.

Нургуль НУРГАЛИЕВА, Магистрант группы УА-21 НП, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, Караганда, ул.Академическая 9, nuri_99999@mail.ru, +77026667186

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ БУХГАЛТЕРОВ И ИХ РОЛЬ

Статья посвящена вопросам профессиональной организации бухгалтеров, разновидностям многочисленных бухгалтерских организаций во всем мире. В ней раскрывается сущность профессиональных организаций ее преимущества и рекомендации по выбору высокопрофессиональной "школы". Общественная значимость деятельности профессионального бухгалтера предопределяет необходимость объединения лиц бухгалтерской профессии в профессиональное сообщество для выработки общих правил профессионального поведения. Необходимость решения этих вопросов привела к появлению ряда международных, региональных и национальных бухгалтерских профессиональных организаций.

Ключевые слова: профессиональные организации, институт профессиональных бухгалтеров, ассоциация бухгалтеров, американская ассоциация финансов, американская ассоциация бухгалтерского учета, институт бухгалтеров по управленческому учету.

Professional organizations of accountants exist to promote the development of economic science and the introduction into business practice of enterprises and organizations of new forms and methods of accounting, principles of organization of auditing and economic analysis that meet the requirements of the modern level of development of production and management.

The tasks of professional organizations of accountants and auditors include: regulating the rules of professional activity, monitoring ethical compliance with members of an audit organization, protecting the

interests of accountants and auditors, vocational training, awarding the titles of accountants and auditors to those who have successfully completed training and passed exams, as well as publishing magazines and monographic literature on the problems of audit work.

Protecting one's professional interests, coordinating and publicly regulating accounting, expanding and deepening knowledge, sharing experience with other colleagues, accounting for fixed assets, all this prompted accountants and auditors to form voluntary organizations and associations. These unions and

associations are individual for each country. ACCA (The Association of Chartered Certified Accountants) is the world's largest and fastest growing international professional association, which unites 325,000 students and 122,000 association members in 170 countries.

The official representative office of ACCA in the Russian Federation opened in September 2000. Now in Russia there are more than 6,000 students and members of ACCA who work in major international and Russian companies, financial institutions and audit firms.

The International Association of Accountants - IAB (International Association of Book-keepers, IAB), founded in 1973.

The organization's goal is to set standards for accounting knowledge, certify knowledge, and unite accounting professions worldwide.

The International Association of Accountants (IAB) is a professional organization whose main task is the certification of knowledge and the unification of accountants around the world.

IAPA is an international association of independent professional companies providing accounting, auditing, consulting and legal services in Europe, North and South America, Africa, the Middle East, Southeast Asia and Australia.

The Eurasian Council of Certified Accountants and Auditors (ECCAA) is a non-profit association of legal entities in the form of an association. The International Council of Certified Accountants and Auditors is an association of 29 professional accounting and auditing organizations from 11 CIS countries, a regional member of the International Federation of Accountants (IFAC). ECCAA was established on December 5, 2001 and joined the International Federation of Accountants (IFAC) on June 13, 2005 [1, p. 112-215].

The Council on International Financial Reporting Standards (IASB) is an independent organization that develops general-purpose financial reporting standards for companies in the non-state sector of the economy. The purpose of IFRS is to harmonize rules, accounting standards and procedures related to the preparation and presentation of financial statements worldwide.

IFAC - IFAC - develops international standards for ethics, auditing, and assignments to validate information, education, and financial reporting standards in the public sector. IFAC is also developing guidelines for professional accountants working in the field of entrepreneurship, small and medium business, as well as professional accountants practicing in countries where the profession is in its infancy.

ACCA qualifications are designed to meet the needs of accountants, financial professionals, and representatives of related professions at all stages of their careers.

The internationalization of economic life, the increasing role of accounting in a market economy led to the creation of a number of international, regional and national professional associations of accountants.

Acting through its committees and working groups, the International Federation of Accountants summarizes and analyzes accounting and auditing practices in various countries, works on the unification of qualification and educational criteria for the preparation

of professional accountants, supports national and regional professional associations, and works closely with the Council on International Financial Standards reporting (IASB). The development of the Code of Ethics for Professional Accountants, which is recognized by all founding organizations of IFAC and on the basis of which national and regional codes are created, and the International Standards for the Education of Professional Accountants, has become a major milestone in the activities of IFAC.

Standardization of accounting and reporting is also handled by regional organizations: European Economic Community, African Accounting Council, Association of Accountants of the Americas, Federation of Accountants of the Association of Southeast Asian Nations, Confederation of Accountants of Asia and the Pacific, Federation of European Accountants, European Accounting Association.

The European Accounting Association (EAA) is the leading non-profit organization in Europe, whose main objectives are the exchange of experience, discussion of the most pressing problems and joint activities of people engaged in research in the field of accounting and teaching accounting subjects. Members of the Association are both individuals and organizations. The headquarters of the Association are located in Brussels (Belgium). The European Accounting Association unites both European accounting education institutions and research specialists. EAA supports professional accountants who provide services for:

- strategic, corporate and financial management;
- performance evaluation;
- reporting;
- advising on tax issues, legislation of various countries;
- information technology.

Currently, the main activity of the European Accounting Association is a project to bring together the standards for certification of professional accountants both in Europe and around the world. The goal of the project is the mutual recognition of qualification documents and the creation of a unified labor market for accountants [2, p. 9-126].

Total Quality Management System (4R). [5] All approaches to quality and, in particular, to quality control, are aimed at the product. When the Western markets were saturated, the companies-manufacturers for the first time realized that consumers appreciate not only the quality of the product, but also the service attached to it. The reaction of manufacturers followed immediately - the concept of TQM (Total Quality Management) appeared. TQM is a strategic approach to management, aimed at producing the best product or service among innovative and continuously modified analogues. TQM emphasizes the importance of each employee of the company as a true professional and expert, possessing the necessary knowledge, skills and experience, and, accordingly, able to generate ideas for improving the business process. The main principles of TQM are:

Constant monitoring of changes in the company's socio-cultural environment that can influence both the quality concept adopted by the company and the quality

control system. The presence of a workable process diagram of continuous and continuous improvement, both of the company as a whole and of its products and services.

Customer focus.

The interest of all company personnel.

Involvement of top management, who is personally responsible for the implementation of the TQM concept.

Determination of costs associated with maintaining the required level of quality.

Confession of the philosophy of "preventing threats" from the external environment.

Continuous support of the quality management system.

In addition to the above, it is particularly necessary to emphasize the importance of developing a quality documentation system. This is an indispensable condition for the implementation of TQM. Goods and services purchased by consumers must comply with the established standards, and the company itself should control this process. Each product must pass through a strict quality control system. Moreover, all records of product quality testing results must be archived. In particular, the quality documentation system assumes that each consignment is accompanied by a document in which, first, the main parameters and characteristics of the goods are listed, and, second, the date until which the goods must be sold is indicated.

Professional Organization of Accountants The Institute of Professional Accountants (POB IPB) was founded in 2014 at the initiative of teachers and professional accountants and is one of the leading professional organizations that is focused on the development of professional skills of financial workers.

POB "IPB" is accredited by the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan (accreditation certificate No. KZ20VNJ00000012 dated October 30, 2014) and is a non-profit organization established in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan as a result of voluntary association of accountants and accounting organizations of the Republic of Kazakhstan. The POB "IPB" consists of managers and leading experts of accounting services and organizations, teaching staff in the field of accounting and taxation.

POB "IPB" actively cooperates with the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan. The members of the IPF are part of the Consultative Body of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan and are working to analyze the presence of contradictions in the legislation of the Republic of Kazakhstan on accounting and financial reporting with the requirements of international financial reporting standards and make appropriate proposals to the state body that regulates the accounting and financial reporting. And also participate in the development of regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan on accounting and financial reporting.

The main purpose of the POB "IPB" is to develop professional qualifications, meet professional interests, assist in further improving accounting and financial reporting based on international standards, analyze, compile and disseminate positive work experience in

the field of accounting and financial reporting, assist in the preparation and retraining professional accountants.

The training programs of the IBA are developed and approved by the Eurasian Council of Certified Accountants and Auditors, approved by the Chamber of Auditors of the Republic of Kazakhstan and recommended by the Qualification Commission for certification of auditors of the Republic of Kazakhstan.

The Institute of Professional Accountants and Auditors of the Republic of Kazakhstan LLP offers the following training programs:

- training program certification CAP, CIPA;
- preparation for certification of auditors;
- training to obtain a diploma DipIFR;

Various thematic workshops:

- corporate income tax;
- value added tax;
- accounting tax policy;
- consolidation of financial statements;
- management accounting for managers;
- changes in IFRS;
- financial instruments;
- government procurement plan;
- risk management.

POB "IPB" for the period of its activity held three annual forums.

The I Annual Forum "The Role of the Professional Organization of Accountants in Modern Conditions" was held on December 10, 2014, which was attended by more than 100 members of the IPB, leading teachers in the field of accounting and taxation, as well as representatives of the State Revenue Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan.

On November 13, 2015, in Astana, POB "IPB" organized the II annual forum "New in tax and labor legislation of the Republic of Kazakhstan. Responsibility of an accountant. The event was attended by over 120 professional accountants from different regions of the country, experts in the field of tax and labor legislation, the head of the ACCA branch in Kazakhstan, a representative of IC-Kazakhstan, representatives of the State Revenue Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan, and the Financial Control Committee of the Ministry of Finance of Kazakhstan. The main purpose of the forum was to discuss future changes in tax and labor laws of the Republic of Kazakhstan in 2016.

On May 20, 2016, the III Annual Forum Professional Accountant Today and Tomorrow was held. The forum was attended by about 200 members of the PEF "IPB" - professional accountants from different regions of Kazakhstan, leading experts in the field of tax legislation, the head of the ACCA branch in Kazakhstan, representatives of the State Revenue Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan, the Financial Control Committee and the Accounting Methodology and audit of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan and others. Within the framework of the forum, a drawing of five training certificates with a 50% discount at the Zerde Training Center was held. [3, p. 36-42].

Professional organizations provide excellent opportunities for communication, as well as information

and resources that are very important for career growth. Do you work in the field of accounting for 30 years or just graduated from college, there are many professional organizations that serve accountants? While some of these organizations require annual contributions. In any case, they offer a lot of resources and have great cooperation. So, regardless of whether you are interested in webcasts, mentoring programs, training, or new developments affecting the accounting industry.

One of the professional organizations of accountants is the institute of internal auditors. As the name implies, the institute of internal auditors is mainly engaged in the audit aspects of accounting. The organization has more than 180,000 members worldwide, a community of professionals dedicated to one course: ensuring that accounting is conducted ethically and honestly around the world. The organization ensures that its members are highly qualified and moral experts who deserve the various positions they occupy. According to Forbes, some of the services that the institute provides to its members include intelligent leadership, continuing education and awards for a wide range of accounting certificates and qualifications, such as a certified internal auditor and qualifications in the field of internal audit.

The Institute of Management Accountants (IMA) mainly supports accounting and financial professionals who are responsible for the various internal accounting functions in their respective organizations. The IMA is world renowned through the provision of training and certification opportunities aimed at strengthening the professional skills of its members and expanding their career opportunities. For example, an organization is known to certify a certified management accountant, which can be obtained by more than 70,000 of its members in positions in accounting and finance around the world.

The Small Business Accountants Professional Association (PASBA) is one of the leading accounting organizations in the world that helps certified public accountants (CPAs), they specialize in supporting the accounting needs of small and medium enterprises. The organization provides them with the necessary resources associated with best accounting practitioners

so that they can help their clients in the most efficient way. Founded in 1982, the organization always pushes its members to create their own accounting firms instead of working as freelancers or independent contractors for small businesses. PASBA members enjoy a wide range of networking opportunities with local, national and regional conferences, information resources and mentoring programs among other benefits.

Created by the American Institute of Certified Public Accountants (AICPA), the organization serves beginner accountants who want advice and mentoring from their professional colleagues. The network provides many opportunities for learning in the CPA arena and learning about the potential problems that can be encountered in the industry. Through this network, young CPA professionals are provided with opportunities to further develop their interpersonal and career skills, as well as an understanding of the accounting profession. The EDGE network conference tells its members how to stand out as an accounting specialist and how to create valuable network connections in the industry [4, p. 180-190].

Despite the unprecedented number of professional accounting organizations that you can join, it is extremely important to take into account the advantages that their membership gives when joining. You should join organizations that provide opportunities for communication, general skills development, continuing education, business development opportunities and prestige in the industry, among other important benefits.

Bibliography:

1. Ivashkevich VB, Professional values and ethics in accounting and auditing: A manual. -M.: Infra, 2014. - 224 p.
2. E-book: Tax Bulletin // Journal. -2015. -№ 2. - C.9-126.
3. Kovalenko E.V., Professional organizations of accountants and auditors: Study Guide. - Omsk: FGBOU VPO OmGAU, 2014. - 80 p.
4. Potter, D. A., Automated Accounting Systems and Procedures Handbook: New York: John Wiley & Sons, 2000. - 337 p.

Еркеназым ОРЫНБАСАРОВА, доктор *PhD.*, доцента кафедры менеджмента и инноваций, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза 100009, г.Караганда, ул.Академическая 9
Саида СЕЙДГАЗИМОВА, магистрант специальности менеджмент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза 100009, г.Караганда, ул.Академическая 9, *saida_sedgazimova@mail.ru*, +77781415778

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДА

Данная статья рассматривает основные факторы и методы оценки эффективного управления в системе стимулирования труда. Главный фактор ускорения экономического роста и повышения эффективности предприятия - мотивация к высокопроизводительному труду, экономическое стимулирование к активному труду.

Ключевые слова: система мотивации, методы управления, стимулирование труда.

Еркеназым ОРЫНБАСАРОВА, *PhD докторы, менеджмент және инновация кафедрасының доценті, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті 100009, Қарағанды қ., Академическая к. 9*
Саида СЕЙДГАЗИМОВА, *менеджмент бойынша магистр дәрежесі, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті 100009, Қарағанды қ., Академическая к. 9, saida_sedgazimova@mail.ru, +77781415778*

ЕҢБЕКТІ ЫНТАЛАНДЫРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ТИІМДІ БАСҚАРУДЫ БАҒАЛАУ

Аталмыш мақалада еңбекті ынталандыру жүйесіндегі тиімді басқаруды бағалаудың негізгі факторлары мен әдістері қарастырылады. Экономикалық өсуді жеделдетудің және кәсіпорынның тиімділігін арттырудың басты факторы - жоғары өнімді еңбекке ынталандыру, белсенді еңбекке экономикалық ынталандыру.

Түйінді сөздер: мотивация жүйесі, басқару әдістері, еңбекті ынталандыру.

Askenazim ORYNBASAROVA, *PhD., associate professor of management and innovation, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str.9*
Saida SEIDGAZIMOVA, *master's degree in management, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str.9, saida_sedgazimova@mail.ru, +77781415778*

EVALUATION OF MANAGEMENT EFFICIENCY IN THE INCENTIVE SYSTEM

This article examines the main factors and methods of assessing effective management in the incentive system. The main factor of acceleration of economic growth and increase of efficiency of the enterprise - motivation to high-performance work, economic stimulation to active work.

Key words: motivation system, management methods, labor stimulation.

Для выполнения стратегической задачи Республики Казахстан по достижению прочного места в 50-ти наиболее конкурентоспособных стран необходимо экономическое развитие, которое постоянно превосходит рост мировой экономики. Признание страны как государства с высоким уровнем самобытности является основой его социально-экономического развития, улучшения благосостояния населения, условий жизни. Для этого необходимо создать благоприятные пути хозяйствования, сохраняя финансовую и социальную стабильность, активно участвовать в международном разделении труда, создавая эффективные условия для роста экономики страны.

Главный фактор ускорения экономического роста и повышения эффективности предприятия -

мотивация к высокопроизводительному труду, экономическое стимулирование к активному труду. В результате оперативного проведения экономических реформ в Казахстане либерализован весь фактор предприятия, проводятся мотивационные моменты, направленные на повышение эффективности. Однако следует отметить, что на сегодняшний день экономическое стимулирование не зависит от квалификации, качества труда, результативности предприятия и динамики макроэкономических показателей. Это имеет низкую степень стимулирования научно-технического прогресса, влияние на повышение качества продукции не удовлетворяет, недостаточно заинтересован в полном раскрытии интеллектуальных и функциональных способностей

работника, использовании внутренних резервов предприятия. На формирование оптимальной системы стимулирования эффективности предприятия, на наш взгляд, негативно повлияло расхождение труда от экономической трансформации человека, от собственности, личных интересов и коллективных интересов. Формирование эффективной системы мотивации и стимулов, стимулирующих работников к высокопроизводительному труду, высокая оценка труда, решение проблем, связанных с человеческим фактором в целом, должно стать одной из важнейших экономических и социальных проблем перед государством. При достижении эффективной системы мотивации и стимулов к действенности предприятия необходимо в первую очередь

выполнять следующие требования: с одной стороны, усиление требований к квалификации и профессионализму, связанных с задачами, поставленными постиндустриальным обществом к работнику, а с другой к обесценению понятия "труд" и преодолению хода снижения цены труда [1, с.350].

Эти проблемы должны придаваться теоретически особое значение. Сейчас, то есть на этапе динамичного развития важной социально-экономической проблемой становится экономическое стимулирование эффективности предприятия, определение количественных и качественных характеристик труда, роли стимулов в макроэкономическом процессе предприятия, обобщение и детальное изучение трансформации труда.

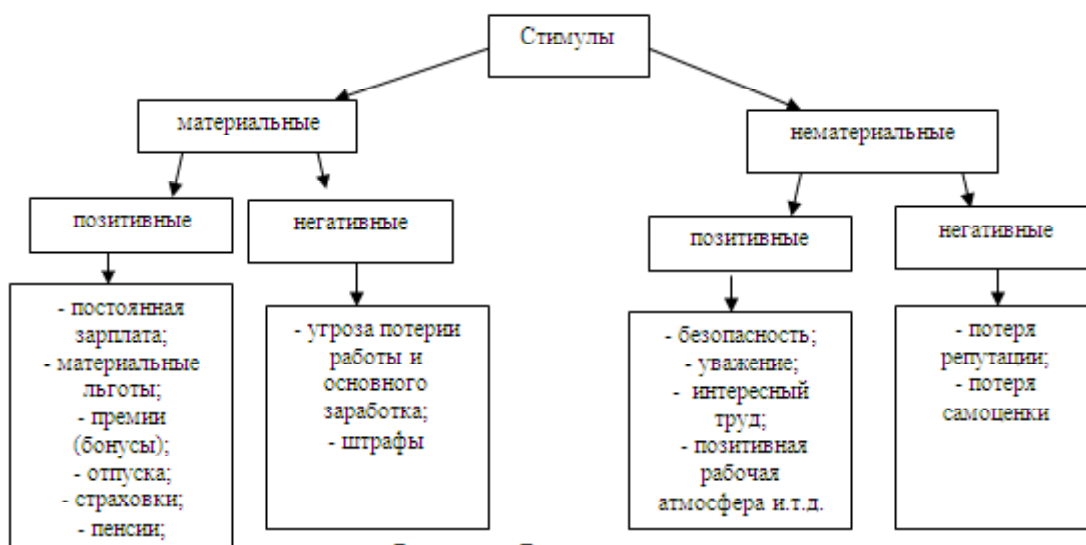

Рисунок – Виды стимулов

Стимулирование труда - это, прежде всего, внешняя сила лояльности, материальная оболочка мотивации персонала и часть условий труда, влияющая на поведение человека в трудовой среде.

Стимулирование труда подразумевает создание необходимых условий, благодаря чему активная трудовая деятельность дает заранее определенные результаты, является необходимым и достаточным условием удовлетворения существенных и социально ориентированных потребностей работника, а затем создания трудовой мотивации.

В зависимости от стратегии и единой политики управления организации существует множество различных систем материального стимулирования, применяемых на предприятиях. Формирование системы материального поощрения может проводиться по следующим критериям:

- квалификация системы оплаты труда;
- организация системы оплаты труда в зависимости от стажа работы;
- система оплаты труда по результатам деятельности;
- оценка индивидуального трудового обоснованного труда и т. д.

Каждая система материального поощрения имеет свои преимущества и недостатки. Трудно сказать, будет ли эффективная другая система оплаты труда

без четкого анализа, без учета экономических показателей. Поэтому важно проводить оценку эффективности системы материального стимулирования труда, по результатам которой можно выявить сильные и слабые стороны системы, своевременно вносить коррективы и изменения или перевести систему материального поощрения на новую систему.

Кроме того, материальная выделяется моральная форма стимулирования труда работников:

- продвижение по карьерной лестнице сотрудника, оплата за обучение, повышение квалификации, организация стажировок. Такой вид морального стимулирования особенно привлекателен для начинающих специалистов, так как они активны и мобильны. Кроме того, важно наличие четкой системы продвижения сотрудников по службе. Человек должен понимать, что делать сегодня, чтобы поднять завтра. Большинство предприятий так грешат: принимая на работу сотрудника, можно услышать от менеджеров таких компаний не реальную последовательность действий, а словосочетание "карьерный рост возможен".;

- нематериальные льготы персоналу: предоставление права на передвижной график работы в связи с нагрузкой предприятия, ранний

выход на пенсию, предоставление отдыха или дополнительного отпуска за особые достижения в работе, организация летнего отдыха детей и взрослых. Такие льготы в основном имеют предприятия тяжелой и нефтяной промышленности, где предоставление нематериальных льгот зависит от тяжелых условий труда;

- создание благоприятной атмосферы между работниками предприятия, устранение административных и статусных барьеров. Такая форма стимулирования труда оказывает положительное влияние на финансово-хозяйственную деятельность организации, так как сотрудники чувствуют поддержку и взаимопонимание внутри коллектива, работают в "одном волне" - эффективность такого труда намного выше. Создание такой атмосферы во многом способствует проведению корпоративных вечеров, спортивных праздников, участию организации в городских (региональных) мероприятиях.

Следует отметить, что для того, чтобы система стимулирования персонала стала эффективной, должны выполняться следующие условия:

1. Система стимулирования должна соответствовать стратегии развития бизнеса и организации, а также принятой политике стимулирования.

2. Применение системы стимулирования должно быть справедливым. Никакие стимулы не должны применяться без соответствующего основания.

3. Применение системы стимулирования должно носить неизбежный характер. Стимулирование должно производиться всякий раз при возникновении соответствующих оснований стимулирования.

4. Система стимулирования должна быть известна всем работникам компании. Это условие имеет особую важность, так как если выполнены все предыдущие, но персонал не проинформирован о существующей системе взысканий и поощрений, то он не может корректировать свое поведение в организации.

В системе материального стимулирования должны соблюдаться:

- объективность: размер вознаграждения работника должен определяться на основе объективной оценки результатов его труда;

- предсказуемость: работник должен знать, какое вознаграждение он получит в зависимости от результатов своего труда;

- адекватность: вознаграждение должно быть адекватно трудовому вкладу каждого работника в результат деятельности всего коллектива, его опыту и уровню квалификации;

Система мотивации и стимулов труда должна опираться на определенную основу, т. е. уровень норматива трудовой деятельности. Лично посещение работником трудовых отношений показывает, что он признал, что он должен выполнять определенную ответственность по первоначально согласованной заработной плате. В этом случае нет места для стимуляции. В связи с возможностью

невыполнения установленных требований, каждое действие находится на контроле, так как это является мотивом побега, вызванного страхом наказания. Существует не менее двух видов наказаний, связанных с утратой материальных благ: частичная выплата согласованной заработной платы или прекращение трудовых отношений. Сотрудник должен знать, какие требования предъявляются, знать, какую заработную плату получает при неукоснительном выполнении установленных требований, какие наказания налагают при их нарушении. Порядок состоит из принудительной части, которая каждый раз ограничивает свободный выбор форм поведения.

Система стимулирования труда является продолжением компетентностно-административного метода управления, но не заменяет его ни при каких обстоятельствах. Если органы управления добиваются повышения уровня заработной платы и могут удерживать на этом уровне, то стимулирование труда будет всегда эффективным. Цель стимулирования - не способствовать человеку работать, а побуждать его к более качественному выполнению требований, указанных в трудовых отношениях.

В качестве методов управления труда направления мотивации и стимулов противоположны: первый направлен на изменение существующих условий, второй направлен на его закрепление, но при этом они взаимодополняют друг друга.

Процессы мотивации и стимулирования наряду с взаимным усилением, соответствием друг другу могут противостоять друг другу. Например, при недостаточном материальном обеспечении рост денежных доходов-вместо увеличения трудовой мотивации, он вновь снижает его [2, с.47].

Стимулирование должно соответствовать потребностям, интересам и способностям работника, механизм стимулирования всегда должен соответствовать механизму мотивации работника.

При выполнении производственных задач компания повышает доверие к квалифицированным специалистам, поэтому в своей кадровой политике ориентируется на создание условий для реализации творческого потенциала сотрудников, повышения уровня их квалификации.

Основной смысл компенсационной системы является объединение материальных интересов работников со стратегическими проблемами организации [3, с.139].

Мотивацию и стимулирование работников должны постоянно совершенствоваться и улучшаться. Для этого, в каком направлении надо двигаться, какие изменения и в какой области системы стимулирования и т. б. Специальных методов оценки системы стимулирования труда нет. Однако, как уже отмечалось, система стимулирования является составной частью системы управления персоналом на предприятии, поэтому методы оценки системы управления персоналом можно использовать и для оценки системы стимулирования труда.

Таблица 1 - Классификация методов оценки стимулирования

Методы обследования	Методы обоснования	Методы анализа
Интервьюирование	Метод сравнений	Системный анализ
Анкетирование	Метод оценки экономической эффективности системы премирования	Функционально-стоимостной анализ
		Экспертно-аналитический метод
		Оценка качественного состава кадров

Каждая крупная организация имеет свои специфические, значительные специфические цели, для достижения которых она стремится стимулировать своих сотрудников. Конечно, одним из таких методов стимулирования может стать выплата вознаграждения отдельным работникам по результатам работы всего подразделения. Наиболее распространенными методами вознаграждения являются планы "участие в уменьшении убытков" и "участие в прибыли".

По первому методу, достигнутая экономия распределяется между предприятием и подразделением, во втором случае сверхплановая прибыль или определенный процент прибыли распределяется между работниками предприятия и подразделения. Расчет доли личного работника производится с учетом его должностного оклада, опыта работы в подразделении, иногда личного или плана бригады.

Основной целью любой из вышеперечисленных форм стимулирования труда является реализация интересов предприятия, к которым относятся увеличение объемов выручки, интенсификация сбыта, повышение производительности труда и снижение себестоимости продукции. Чтобы определить, насколько цель достигнута предприятием, экономисты проводят анализ эффективности стимулирования трудовых ресурсов, который показывает, в какой мере затраты на материальное и моральное стимулирование работников оправданы, произошел ли прирост продукции, снизилась ли себестоимость.

Очевидно, что для разных отраслей и категорий работников показатели эффективности стимулирования трудовых ресурсов будут различными. Например, на производстве сравниваются нормы выработки, в то время как для сотрудников бухгалтерии этот показатель неприемлем, поскольку бухгалтерия на предприятии выполняет не производственную, а обеспечивающую функцию.

Вознаграждение по итогам работы присуждается за привязку к индивидуальному вознаграждению работника с результатами выполнения всех функций организации и поставленных целей.

Заключительный этап предусматривает обобщение результатов анализа системы материального стимулирования труда, т. е. выявление слабых и сильных сторон управления применяемой системой и разработку рекомендаций по ее совершенствованию и применению современных систем. Для реализации последнего необходимо разработать технологию принятия управленческих решений по материальному стимулированию труда, а также контролировать применение разработанной технологии.

Таким образом, применение предложенной методики позволит предприятиям качественно проводить оценку материального стимулирования труда с учетом всех выплат, оценить эффективность применяемых систем материального

стимулирования труда работников и увеличить степень заинтересованности работодателя в самом работнике.

Для привлечения специалистов, необходимых для достижения успеха в стратегических вопросах, организации конкурируют между собой на рынке труда. Поэтому система компенсации, используемая организацией для категории сотрудников, должна быть конкурентоспособной.

Для эффективной работы экономики, прежде всего, нужны работники, которые стремятся получить высокие результаты в труде. Они должны быть инициативными и находчивыми, профессионалами, способными взять на себя ответственность не только за свое, но и за общее дело, хорошо знающими свои права и в первую очередь верующими в свои силы. Такие работники стремятся повысить квалификацию, так как они связывают свои возможности в труде с квалификацией.

Мотивация работников - это одно из сложных направлений деятельности высшего менеджмента, так как без грамотных и квалифицированных кадров, эффективной модели стимулирования работников, ее нельзя конкурировать на рынке без постоянного пересмотра и оценки, обратной связи сотрудников предприятия, так как такая система подталкивает конкретного сотрудника и коллектив к достижению общих индивидуальных и общих целей.

Во-первых, внутренним нормативным документом по системе мотивации персонала является документальное подтверждение того, что организация заботится о своих сотрудниках и предоставляет им возможность профессионального и карьерного роста. К таким документам относятся положения и положения об оплате труда, премировании, служебному росту.

Во-вторых, наличие таких документов позволяет каждому сотруднику максимально точно предложить стимулы, которые будут предлагаться для дальнейшего развития предприятия, а также почувствовать связь между собственной личностью.

В-третьих, официальные документы по мотивации персонала для руководителей предприятий позволяют сравнить свою систему с системами, применяемыми на других предприятиях, внедрить новые стимулы и формы стимулирования.

Список литературы:

1. Коллектив авторов ALMAU, Менеджмент: теория и практика Казахстана / под общей редакцией А. Тулембаевой-Алмата: Алма, 2015. -572 с.
2. Жулина Е.Г., Теоретико-методологические основы формирования и развития качества трудовой жизни - Саратов: Изд-во ИАГП РАН, 2009. - 101 с.
3. Залучёнова О.М., Епишкин И.А., Менеджмент // Электрон. Учебное пособие. - Алматы: МАБ, 2014. - 231 с.

Султан РЫМБЕКОВ, тобының магистранты МН - 21 НП, мамандығы 6М050700 "Менеджмент", Қазтұтынуодағының Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы, Академическая көшесі, 9

Динара СИХИМБАЕВА, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы, Академическая көшесі, 9, sdinara2007@ya.ru

ЗИЯТКЕРЛІК ҰҢҒЫМАЛАР

Бұл мақалада зияткерлік аяқталудың негізгі түрлері, сондай-ақ олардың мұнай аз тұтқалы жоғары бөлшектенген қабатты әзірлеу жағдайында қолданылуы қарастырылады. Мұнай кен орындарын игеру процестері қабаттың аумағын ғана қамтымайды. Қиын өндірілетін (ТРИЗ) және қалдық қорларды игеру кезінде ұңғыманың өзінің конструкциясының ерекшеліктері мен оны аяқтау тәсілдері үлкен маңызға ие болады. Ұңғыманың өнімді қабатпен түйісуі аймағында құрылысы бойынша іс-шаралар кешені аяқталды. 21 ғасырда ТРИЗ үлесі өсіп, ұңғыманың құрылымына қойылатын талаптар өсуде. Өңдеу процесін басқару қиынға түседі, қазіргі уақытта игеру процестерін автоматтандырудың жоғары дәрежесімен сипатталатын Зияткерлік кен орнының тұжырымдамасы үлкен танымалдыққа ие болады.

Түйінді сөздер: зияткерлік ұңғыма, мұнай, ақылды ұңғыма, сандық ұңғыма.

Султан РЫМБЕКОВ, магистрант группы МН - 21 НП, специальность 6М050700 "Менеджмент", Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9

Динара СИХИМБАЕВА, докторэкономических наук, профессор, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, sdinara2007@ya.ru

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ СКВАЖИНЫ

В данной статье рассматриваются основные типы интеллектуального заканчивания, а также их применимость в условиях разработки высокорасчленённого пласта с маловязкой нефтью. Процессы разработки нефтяных месторождений охватывают не только область пласта. Всё большую важность при разработке трудноизвлекаемых (ТРИЗ) и остаточных запасов приобретают особенности конструкции самой скважины и способы её заканчивания. Заканчиванием называется комплекс мероприятий по строительству скважины в области её контакта с продуктивным пластом. В 21 веке растёт доля ТРИЗ и растут требования, предъявляемые к конструкции скважины. Управлять процессом разработки становится всё труднее, то в настоящее время большую популярность приобретает концепция интеллектуального месторождения, характеризующаяся высокой степенью автоматизации процессов разработки.

Ключевые слова: интеллектуальная скважина, нефть, умная скважина, цифровая скважина.

Sultan RYMBEKOV, group master's degree student MN - 21 SP, 6M050700 specialty "Management", Karaganda economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str, 9, rymbekov.sultan@mail.ru, 8-747-397-71-78

Dinara SIHIMBAEVA, doctor of economics, professor, Karaganda economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str, 9, sdinara2007@ya.ru

INTELLECTUAL WELLS

This article discusses the main types of intellectual completion, as well as their applicability in the conditions of developing a highly dissected formation with low-viscosity oil. Oilfield development processes cover not only the reservoir area. The increasing importance in the development of hard-to-recover (TRIZ) and residual reserves acquire the design features of the well itself and the methods for its completion. The completion is the set of measures for the construction of a well in the area of its contact with the reservoir. In the 21st century, the share of TRIZ is increasing and the requirements for well design are increasing. It is becoming more and more difficult to manage the development process, now the concept of an intellectual field, characterized by a high degree of automation of development processes, is becoming more and more popular.

Key words: intelligent well, oil, smart well, digital well.

Мұнай компанияларының мұнай өнімдерін өндіруге, сондай-ақ "ақылды" ұңғымаларды (бұдан

әрі - "АЖ") өндіруін ұлғайту мүмкіндігі бар. Intelligent Systems және бүкіл әлемді теңізде және садақта өте жақсы көретін жерлерді дамыту үшін пайдалану, бұл өз кезегінде қалыпты және кішкентай шағын ауқымды әкеледі. Интеллектуалдық технологиялар мен интеллектуалды талдау процесі және оңтайландыру процесін дамыту үшін пайдаланылатын "ақылды" технологиялық әдеттер[1, с.100].

"Интеллектуалды ұңғыма" жерүсті және жер асты жабдықтары кешеніне жатады, ол жиіліктік түрлендіргішті басқару станциясын және суасты электр қозғалтқышына (SED) салынған және сорғы қондырғысының жұмыс параметрлері туралы ақпаратты алуға мүмкіндік беретін суасты телеметрия жүйесін қамтиды. Мұнай мен газды өндіру саласындағы "зияткерлік жүйелер" дамуының осы сатысында "интеллектуалды ұңғыманы" табысты деп санайды, алайда болашақта "зияткерлік өріс" туралы айту дұрысырақ болады, себебі жүйе тек "су қоймасы - ұңғыма" бағытында дамып келе жатқандықтан, мысалы, мұнай дайындау, тасымалдау және т.б.

Shell, Total-Compagnie Francaise des Petroles, Chevron шетелдік компаниялары осы инновациямен байланысты технологияларды және жабдықтарды әзірлеу мен енгізуде кейбір жетістіктерге жетті. "Зияткерлік" жүйелер жақында қатысты белсенді түрде қолданыла бастады, ал қазір осы саладағы даму жылдам қарқынмен жүруде. Қазіргі уақытта нарықта адаптивті ұңғымаларды басқару саласындағы жетістіктерге қол жеткізген көптеген өндірушілер бар: "Электон", "Триол", "Интес", "Люфкин автоматтандыру", "Орион", "Новочет", "Weatherford". Зиялы ұңғыманы пайдалануды ақтаудың басты факторы - олардың қайраңдағы ұңғымаларға араласу құнын төмендету қабілеті. Ұңғымаларды интеллектуалды пайдалану операторға ұңғымаға кедергі келтірместен ағын сипаттамаларын өзгертуге мүмкіндік береді және бірнеше миллиард долларға таза ағымдағы құнды арттыруға мүмкіндік береді [2, с.105].

Нақты ақшалай түсім ақшалай түсімдердің артуымен және өндірістің жалпы өсімімен байланысты. Ұңғымаларды интеллектуалды қолданудың әсері ұңғымалық араласудың құнын тек 5% -ға азайтады, ал жалпы жинақтың 60% -ы резервуармен байланысты операциялардан түсетін табыстың артуына байланысты. IIS-ті пайдаланудың экономикалық пайдасы 300-500 млн. долларын құрайды. Осы уақытта қосылған ұңғымаларды пайдалану ұңғымасының ұзақтығы 25-30%[3, с.108].

Жақын арада "Қазмұнайгаз" бұл ұңғымаларды енгізу қажет. Егер барлық ұңғымалар жаңа жабдықпен жабдықталған болса, ұңғыманы басқару жергілікті емес, аймақтық сипатқа ие болады. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, интеллектуалды технологиялар мұнай өнімдерін өндіру немесе тасымалдауды басқарудың автоматтандырылған жүйесі үшін сенсорлардың жиынтығы ғана емес, сонымен қатар жүйенің сапасын бағалауға және бизнес үшін барынша пайда

мен қауіпсіздікті қамтамасыз ететін маңызды шешімдер қабылдауға мүмкіндік беретін[4, с.204].

Smart ұңғымалар инновациялық технологиялардың бірі болып табылады. Бұл бір мезгілде екі даму объектісінің жеке жұмысына мүмкіндік береді. Бұл технологияны пайдаланған кезде өндірістің параметрлері бойынша деректердің бетіне үздіксіз жинауды және беруді немесе сұйықтықтың нақты уақыт режимінде қалыптасуын қамтамасыз ететін автоматтандырылған ұңғыма жабдығы пайдаланылады. "Ақылды ұңғымалар" технологиясы жеке су қоймалары - өндіріс объектілері бойынша нақты уақыттық есепке алуды, сондай-ақ инъекциялық ұңғымаларда резервуарлар арқылы суды айдауды реттеуге мүмкіндік береді. Дәстүрлі ұңғыма жиналыстары мұндай мүмкіндік бермейді: құдыққа қандай ағымдардың келуінен немесе су айдаудың қандай аралығымен өтетінін анықтау үшін қосымша жұмыс қажет. Ағынның немесе инъекцияның профилін өзгерту үшін қымбат жөндеу жұмыстары да жүргізілуде. Бұдан басқа, "ақылды ұңғымалар" технологиясы жобаның экономикасы мен экологиясы тұрғысынан тартымды, өйткені оны енгізумен ұңғымалық кластерлер саны және инфрақұрылымдық инфрақұрылым құрылысының көлемі азайып, жер қойнауын қорғау туралы заңнаманың талаптары сақталады[5, с.207].

Цифрлық ұңғымалар - белсенді ағынды басқаратын қондырғылардан тұратын жер асты жабдығының кешені (Ағын суды басқару клапандары - ICV); бөлек перфорация аралығын оқшаулау арқылы өтетін орауыштардың көмегімен аймақтық оқшаулау; Төбесі (суасты) нақты уақытты қадағалау жүйелері - төменгі нүктелі сандық (тұрақты өлшеуіштер) және талшықты-оптикалық жүйелер (бөлінген температура сезімін - DTS); автоматты қауіпсіздік жүйелері, телеметрия жабдығы. Бұрын ICD құрылғылары (клапандар) тек қана ашу мен жабу үшін жұмыс істей алады. Қазіргі уақытта ICV өзгеретін арматураның 10 сатысына дейін қолданылуы мүмкін. Ақылды ұңғымалардың әрқайсысының бірі - бионикалық құдық - бұл су қоймасының шамадан тыс қамтуы бар құдық. Ақылды қырлар саны шектеусіз. Әрбір бүйірлік электр жетегі бар. Қазіргі уақытта Сауд Арабиясының Гавар өрісінде ақылды қырлар саны 100-ден 150-ге дейін жетуі мүмкін. Бионикалық ұңғыма - жүздеген ақылды бүйірлік аяғы бар, тармақталған сызықтарды кесіп тастайтын электр жетектерімен жабдықталған тармақталған құдық. Бионикалық ұңғымалар үшін кабельсіз басқару жүйелерін дамыту, атап айтқанда, ұңғыманы құру [6, с.209].

Көлденең ұңғымалардың өнімділігін болжау және есептеу әдістері: Тұрақты және жалған тұрақты ағымдар үшін көлденең ұңғымалардың өнімділігінің анализі (Борисов, Гигер, Джоши, Бабу және Одех, Кучук, Батлер және т.б.), түрлі параметрлердің әсерін талдау (анизотропия, қалыңдығы, көлденең ұңғымалардың шығынын бағалау үшін практикалық есептеулер, көлденең ұңғымалардың өнімділігін бағалау үшін бағдарламалық өнімдерді шолу (PipeSim, Netool, ICDAviser, Eclipse және басқалар).

Көлденең ұңғымаларды ынталандыру әдістері: өңдеу қабатының, қышқыл, (MGRP ГРП) ГРП.

Шолу MGRP технологиялар қолдану арқылы: шарлар, үзік-үзік буындарды белсендірілген көпір шанышқы, Fгас жеңдер, ЕМГ-белсендірілген гидравликалық құралдар, гидравликалық Jet перфорациясы Муфталар.

Көлденең ұңғымаларда аралықтарды бөлу әдістері, әсіресе іріктеу және дизайн: гидромеханикалық орауыштар.

Ағындарды бақылау құрылғылары (УКР). РРС келесі түрлері үшін жабдықтарды жобалау және таңдау: құрылғыларды, құбыр-арна, бейімдеу тұншықтырып газ серпіліс алдын алу үшін, бейімдеу, су серпіліс болдырмау үшін.

Көлденең ұңғымаларды құм бақылау технологиясының жою: тексеруден құбыр (жентектелген, FacsRite, MeshRite, тор, сым ұрмау), жобалау ерекшеліктері, артықшылықтары мен кемшіліктері, қиыршық тас орау, ақылды толықтыру, әсіресе жабдықтар мен пайдалану мысалдар Қазақстанда және шетелде, көп тармақталған және көп оқпанды ұңғымалар.

Горизонталдық ұңғымаларды бұрғылаудың, мониторингтің және талдаудың жерүсті геофизикалық зерттеулері: ПИП ерекшеліктері, құрал-жабдықтар мен құрал-жабдықтарды жеткізетін талшықты-оптикалық температураны өлшеу жүйелері, іздестіру технологиялары [7, с.210].

Колоннаның түсуін күрделі ұңғымаларға инженерлік сүйемелдеу әдістері, тігінен үлкен шығуы бар ұңғымаларға арналған жабдықтарды түсірудің ерекшеліктері: аяқталу тегінің инженерлік есептері, аяқталу тегінің модельдеуі үшін бағдарламалық өнімдер, композициялық колоннаның әдісімен түсіру, ротациямен түсіру, қалқымалы әдіс.

Атырау мұнайшылар алғаш рет трансформация бағдарламасының аясында мұнай өндіруді бақылауға кірісті. Ия, бұл отандық мұнай-газ саласы үшін жаңа инновациялық бастама. Рас, соңғы онжылдықта ғаламдық мұнай нарығындағы ірі инновациялық компаниялар кеңінен қолданылады. Шетелдік компанияларда бұл жоба әр түрлі аттар деп аталады. "Шеврон" корпорациясының Қазақстандағы алғашқы бірлескен кәсіпорны танымал Теңгиз кен орнында мұнай өндіру процесінде инновациялық технологияларды пайдаланады. Отандық мұнай-газ саласы - "Ембімұнайгаз" Уаз кен орны енгізген инновациялық технологиялар арасындағы айырмашылық қандай [8, с.213].

Бастапқыда отандық мұнайшылар "Интеллектуалды кен орны" жобасын атады. "ҚазМұнайГаз" компаниясының бас директоры Құрманғазы Есқазиевтің айтуынша, бұл инновациялық технологияларды трансформациялаудың жаңа бағдарламасы аясында пилоттық жобаның бірінші желісі. Ал интеллектуалды өріс - бұл қазіргі заманғы өндірістік базаны оңтайлы пайдалану үшін басқару панеліне ақпаратты жеткізуге мүмкіндік беретін инновациялық технология. Зияткерлік ұңғымалар үздіксіз деректерді өңдеуді қамтамасыз ететін бірінші, екіншіден, операциялық бақылау және төтенше жағдай

шешімдері туралы ақпаратты бақылау үшін. Уаз кен орны отандық мұнай-газ саласында алғашқы пилоттық жобаға іріктелді. Өйткені, соңғы жылдары қолданысқа енгізілген жаңа кен орындары бірінші саналады. Яғни, Уаз кен орнынан мұнай өндіру 2012 жылдан бері үздіксіз жүргізіліп келеді. Мұнай қорларының 27% -ы өндірісте. Басқа салалармен салыстырғанда, ирригация процесі шамамен 59 пайызды құрайды. Сонымен қатар қалдықтардың қорының әлеуеті 971 мың тоннаны құрайды. Бұл үлкен кен орны емес, біз 35 ұңғыма бар деп айта аламыз. Ұңғымалардың бір-біріне жақын орналасқандығы, сондай-ақ жер үсті жабдығының болуы және операциялық жүйенің техникалық жағдайы жаңа инновациялық технологияларды енгізу үшін қолайлы болды. Олар айтқандай, 2012 жылы жыл сайын жаңартылатын геологиялық және гидродинамикалық модель бар, өндіріс туралы жеке есеп жасалады. Осылайша, Уаз кен орнында 8 нүктелі терең су айдау ұңғымасы ақпаратты беру тетігі, динамикалық құрылғылар және басқа сандық құралдармен интеллектуалды басқару бекеті арқылы орнатылды. Бұл станциялар 23 электронды бұрандалы сорғылармен жабдықталған және қажетті жабдықтармен жабдықталған ұңғымаларға орнатылды. "Ембімұнайгаз" кеңсесінің басқару орталығы интеллектуалды салада жұмыс істеген барлық ақпараттарды талдайды және алады.

Қазіргі уақытта электр энергиясына деген әлемдік сұраныстың 86,8 пайызы мұнай, көмір, табиғи газ және уран шикізатымен қамтамасыз етілген. Сарапшылардың пікірінше, 2018 жылы мұнайға әлемдік сұраныс тәулігіне 100 миллион баррельге жетеді. Ал он жыл бұрын біздің планетамыздағы күнделікті мұнай тұтыну 90 миллион баррельге дейін төмендеді және мұнайға деген сұраныстың күрт төмендеу перспективасы үстем болды. Шынында, адамзат жақын арада мұнайдан тәуелді болмайды. Сонымен, бүгінгі Қазақстанның тәуелсіз дамуы үшін болашақта біздің елімізде өркендеу өмірлік және әлі күнге дейін зерттелген мұнай қоры бар. Ағымдағы жылдың соңғы айларындағы соңғы кезеңде тұрақтандырылған мұнайдың әлемдік бағасы ел экономикасының тамырына еніп, ДЖӨ-нің алғашқы 10 айда 4% -ға өсуіне мүмкіндік берді. Сондықтан бүгінгі таңда әлемдік нарықтағы мұнай бағасының стратегиялық болжамдылығы біздің ел үшін өте маңызды. ОПЕК-тің бұрынғы бас хатшысы Рене Ортиздің айтуынша, ОПЕК + елдері мұнай өндіруді қысқарту бойынша қадамдар жасай алмайды. 2015 жылдан бері алғаш рет шикі мұнайға сұраныс және әлемдік мұнай нарығындағы өндіріс балансы теңдестірілді. Мұнай бағасының өсуі әсіресе Еуропалық Одақ пен Азия елдерінің экономикалық өсіміне ықпал етеді. Жақын болашақта бұл елдердің экономикалық даму үрдісі төмендемейді деп болжануда [9, с.215].

Әлемдік нарықта мұнайдың бір баррелінің бағасы өткен аптада 60 доллардан асты. Бүгінгі күні Brent маркалы мұнайдың бағасы мұнай бағасының бір баррелі үшін \$ 62, ал WTI шикі мұнай барреліне 55,38 доллар бағаланады. Сарапшылардың пікірінше, 2018 жылы әлемдік нарықта баррель барреліне 55-70

доллар болады. Тіпті кейбір сарапшылардың айтуынша, биылғы жылдың соңында мұнай бағасы 70 доллардан кейін мұнайдың бағасы жаңа жылда өсетін болады. Өткен жылдың өзінде кара алтын бағасы 40 долларға, ал экспорттаушы елдердің бюджетіне түсті. Әлемдік нарықтағы мұнай бағасының күрт төмендеуіне байланысты біздің еліміз жыл басында экономикалық даму үшін баррель үшін 45 доллар мөлшерінде негізгі мүмкіндік алды. Өткен айда әлемдік нарықтағы мұнай бағасы 50 доллардан төмен болмады. Соңғы аптада ол \$ 60-ға ие болды. Жылдың соңына қарай, егер мұнайдың бағасы 70 доллар болса, бюджет түсімдері бұдан да арта түседі. Үкіметтің және ел халқының сеніміне ие парламент мемлекеттік қызметшілердің жалақысын көтеру, зейнетақы және аз қамтылған азаматтарға берілетін жәрдемақылардың мөлшерін арттыру жөніндегі шаралар әзірлейді деп үміттенеміз. Жақында жаһандық нарықтағы ең беделді сарапшы болып саналатын Халықаралық энергетикалық агенттік (IEA) оның алдындағы, әлемдік мұнай бағасының болжамын жаңартты. ХЭА болжамы бойынша мұнай бағасының болжамы 2025 жылға қарай 18 пайызға төмендейді және әлемдік нарықта бір баррелінің бағасы барреліне 83 доллар болады. Сонымен қатар, ХЭА мұнай бағасының болжамы 2040 жылға қарай 11% төмендейді, сол уақытта мұнай бағасы бір баррель үшін 111 долларға жетеді. Ең беделді әлемдік сарапшының болжамынан көріп отырғанымыздай, жақын арада мұнай бағасы төмендейді. Бұл экспортқа бағдарланған дамып келе жатқан нарықтық экономикалар үшін, сондай-ақ біздің экономиканы индустрияландыруға айналдырған біздің еліміз үшін жақсы жаңалық.

Мұнай өндіру еліміздің қазіргі дамуы үшін ең маңыздысы, күмән жоқ. Басқаша айтқанда, бұл Қазақстан экономикасының басты көзі. 10 жыл бұрынғымен салыстырғанда қазақстандық мұнайдың негізгі мұнайы теңіз астында. Экономистердің пікірінше, экономистер қазақстандық қайраңдағы мұнай қорының Қазақстандағы мұнай қорының жартысына тең екендігін және бүгінгі күні шельфтегі мұнай қорлары болжамнан әлдеқайда жоғары деп санайды. Керісінше, Батыс Қашаған кен орнын барлауда теңіз мұнайының қоры 7 млрд. тоннаға бағаланады, ал Шығыс Қашаған 50 млрд. тоннаға артты. Қазір 6 кен орны зерттелуде. Сондықтан жоғарыда көрсетілген көрсеткіш әлі де өсіп келе жатқаны туралы дау жоқ. Яғни Каспий теңізі теңіз

астында. Теңіздің терең және терең бөліктеріндегі жұмыс көлемі әртүрлі. Әсіресе сейсмикалық операцияларда ерекше назар аудару керек. Жүз мың шаршы шақырым зерттелді. Сол кезеңдердің ақпараттық ағындарына сәйкес, теңіз өмірін бұзу басында байқалды. Атырау экологтарының айтуынша, су астындағы жер асты дүмпулері теңіз суынан үнемі зардап шекті. Оның шындықтың кейінгі кезеңі анық көрінеді. Сонымен қатар, басып алу эпидемиясы дерлік әмбебап. Бірнеше жыл бойы ол көрінді.

Екінші мәселе Солтүстік теңізде мұнай өндіру жолдарын Каспий теңізінде пайдалануға болмайды. Ең алдымен, екі жақтың да болуы әр түрлі. Ауа-райы және табиғи орта екі бөлек. Сондықтан Каспий мұнайын өндіру басқа тәсілдерді қажет етеді. Экваторлық ерекшеліктерді елемеуге болмайды. Кариб теңізіндегі әдістерді пайдалану да тиімсіз. Сондықтан Каспий теңізінен мұнай пайдаланған кезде басқа теңіздерге назар аудару пайдалы болар еді. Алайда шетелдік компаниялар теңіз флорасы мен фаунаының жойылып кетуінен зардап шеккен жоқ.

Өткен жылдың шілде айында БҰҰ агенттігі бекіре балық аулауға мораторий жариялады. Қара уылдырықтың экспорты да тыйым салынған. Атырау балық қауымдастығының тоңазытқыш цехында 4 тонна уылдырық қалды. Америкадағы сол уылдырық 14 миллион доллар тұрады. 2002 жылдың 7 наурызында "Хабар" арнасы бес жағалаудағы елдердің уылдырық шашатын экспортын көрсетті. Сонда Қазақстан 23,5 тонна уылдырықты экспорттауға құқылы. Бұрын мұндай уылдырық бір ұшаққа жіберіліп, шетелге жіберілді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ахметжан С.З. Мұнай-газ саласындағы жобалық талдау негіздері. - 2018. - 60 с.- Режим доступа: <http://www.economy-ru.info>
2. Қиябаев С.Н. Мұнай және газ ұңғымаларын бұрғылау. - 2012. - 65 с.
3. Серіков Т.П. Мұнай мен газды терең өңдеу технологиясы.-2014. - 55 с.
4. Дауренбек Н.М. Мұнай мен газ технологиясы. - 2014. - 89 с. - Режим доступа: <http://www.studwood.ru>
5. Тасанбаева Н.Е. Интеллектуалды кен орындарын игеруді басқару. - 2016. - 85 с.
6. Сақыбаева С.А. Мұнай және газ химиясы мен технологиясы.- 2015. - 90 с.

ТУРЧЕНКО А.А., *Кандидат экономических наук, доцент кафедры "Учет и финансы", Западно-Казахстанский государственный университет им. М.Утемисова, г.Уральск, Казахстан, e-mail: turchenkoanhen@yandex.ru*

ТЕОРИЯ КОНТРАКТОВ И КОНТРАКТНЫЙ ОПОРТУНИЗМ В РАМКАХ КОНЦЕПЦИИ АГЕНТСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация. В настоящей статье в рамках положений агентской теории рассматривается понятие контракта и его классификация, особенности взаимодействия принципала и агентов на всех стадиях процессов контрактации с точки зрения возможности проявления оппортунистических настроений субъектов, раскрываются источники возникновения оппортунизма и методы борьбы с ним. Также автором уделяется внимание понятию информационной асимметрии, предпосылкам ее проявления и способам предотвращения. Раскрываются процессы бюджетирования контрактов как вид установления контрактного контроля со стороны принципала в целях достижения увеличения ответственности агентов за осуществление своей деятельности.

Ключевые слова: агентская теория, принципал, агент, контракт, виды контрактов, контрактный оппортунизм, информационная асимметрия.

ТУРЧЕНКО А.А. *Экономика ғылымдарының кандидаты, М.Өтемисов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Қазақстан Республикасы, Орал қаласы, e-mail: turchenkoanhen@yandex.ru*

КОНТРАКТІЛЕР ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ КОНТРАКТІЛІК ОПОРТУНИЗМ АГЕНТТІК ҚАТЫНАСТАР ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ ШЕҢБЕРІНДЕ

Аннотация. Осы бапта агенттік теорияның ережелері шеңберінде Контракт ұғымы және оның жіктелуі, субъектілердің оппортунистік көңіл-күйінің пайда болу мүмкіндігі тұрғысынан контрактация процестерінің барлық сатыларында принципал мен агенттердің өзара іс-қимылының ерекшеліктері қарастырылады, оппортунизмнің пайда болу көздері және онымен күресу әдістері ашылады. Сонымен қатар, автор ақпараттық асимметрия ұғымына, оның пайда болу алғышарттары мен алдын алу тәсілдеріне назар аударады. Агенттердің өз қызметі үшін жауапкершілік аймақтарын кеңейту мақсатында принципал тарапынан контрактілік бақылауды орнатудың түрі ретінде контрактілерді бюджеттеу процестері ашылады.

Түйінді сөздер: агенттік теория, принципал, агент, келісім-шарт, келісім-шарт түрлері, келісім-шарт оппортунизм, ақпараттық асимметрия.

TURCHENKO A.A., *PhD in Economics, West-Kazakhstan State University after. M. Utemissov, Kazakhstan, Uralsk, e-mail: turchenkoanhen@yandex.ru*

CONTRACT THEORY AND CONTRACTUAL OPPORTUNISM WITHIN THE CONCEPT OF AGENCY RELATIONS

Annotation. In this article, within the framework of the provisions of the Agency theory, the concept of the contract and its classification, the features of the interaction of the principal and agents at all stages of the Contracting process from the point of view of the possibility of manifestation of opportunistic sentiments of the subjects are considered, the sources of opportunism and methods of combating it are revealed. The author also pays attention to the concept of information asymmetry, prerequisites of its manifestation and methods of prevention. The processes of budgeting contracts as a form of establishing contract control by the principal in order to expand the areas of responsibility of agents for their activities.

Keywords: Agency theory, principal, agent, contract, types of contracts, contract opportunism, information asymmetry.

Организацию как объект агентских и контрактных отношений целесообразно изучать с различных точек зрения, рассматривая информационные потоки и изменения в них, возникающие в процессе обменных операций между контрагентами.

Агентская теория или так называемая теория контрактов представляет собой основу для аналитического подхода к изучению форм организаций с позиций агентских отношений. Подобные организационные формы можно

охарактеризовать как договорное соглашение, в рамках которого две стороны - принципал и агент - вступают в определенные отношения, при которых принципал в целях реализации конкретного поручения от своего имени привлекает агента к исполнению данного договора (контракта). В соответствии с условиями договора агент по поручению принципала наделяется необходимыми полномочиями в целях обеспечения реализации обменной сделки. Поскольку принципалам

нецелесообразно решать определенные задачи, ограничиваясь только собственным участием, то привлечение агентов (третьих лиц) является необходимым и экономически оправданным. Причем, объективно ожидается, что агент, действуя от имени и в интересах принципала, будет осуществлять наиболее рациональные действия с учетом возложенных на него полномочий и предоставленных компетенций.

Находясь в условиях рынка в рамках определенной институциональной системы, принципал и агент будут стремиться максимизировать личную выгоду. Однако, в подобных отношениях может иметь место конфликт интересов между принципалом и агентом, проявляющийся в разной степени. Поэтому, рассматривая положения агентской теории, можно подойти к возникновению между сторонами так называемой "агентской проблемы". [1,25]

Суть "агентской проблемы" заключается в том, что агент, выступая от имени принципала, в силу неизбежного наличия оппортунистических настроений, склонен не всегда действовать в его интересах, стремясь при этом к максимизации своей собственной выгоды и благосостояния. Причем, оппортунизм, в данном случае, рассматривается как первоочередное преследование собственных интересов (даже достигаемых путем осуществления обманных действий). Согласно положениям агентской теории, это возможно в тех процессах контрактации, в которых агенты имеют возможность манипулировать информационными потоками и использовать ресурсы (часть ресурсов) принципала в собственных целях.

Данная проблема агентских отношений усугубляется наличием информационного преимущества одной стороны контрактных отношений над другой, проявляющееся в так называемой информационной асимметрии, что характерно, в большинстве случаев, для деловых отношений. Причем, наиболее информированной стороной в договорных отношениях принципала-агента выступает агент (третья сторона), поскольку он выступает непосредственным экономическим (юридическим) участником деятельности своего принципала в течение всего периода контрактации на протяжении всей длительности агентских отношений.

В связи с этим в рамках агентских и контрактных отношений возникает объективная необходимость введения дополнительных механизмов регулирования проблем, возникающих между принципалом и агентом. Это возможно достигать различными мерами, которые могут быть использованы: например, принципал в целях сближения своих интересов с интересами агента, может в трудовом договоре прописывать различные формы стимулирования агента, побуждая его к минимизации проявления оппортунистических настроений, тем самым, избегая вероятности общего конфликта интересов с контрагентом. [1, 31]

Также принципал может внедрять контрактные отношения различные степени действенного контроля за деятельностью агента на всех стадиях

контракта. Причем, такие дополнительные меры предотвращения и регулирования агентских проблем непременно приводят к увеличению совокупных расходов принципала при реализации и исполнении конкретного контракта. Например, принципал в контрактных отношениях предусматривает компенсационные выплаты менеджерам, достигшим установленных пределов основных результативных показателей деятельности, оперативный контроль Совета директоров за работой менеджеров, а также действенный мониторинг их деятельности при обязательном соблюдении прав инвесторов в рамках данного контракта.

Таким образом, положения агентской теории или теории контрактов выявляют потенциально возможные конфликты интересов сторон, механизмы их стимулирования и поощрения, а также способы структурного регулирования и контроля на разных стадиях заключения и исполнения контракта.

Рассмотрим понятие контракта и его классификацию, опираясь на основные положения институциональной экономики. Так, институциональная экономика характеризует контракт как соглашение, которое заключается сторонами добровольно на основе их независимой и самостоятельной деятельности. При этом, в основе заключения контракта должны находиться принципы свободной договоренности, согласованности интересов и структурного урегулирования конфликтов.

Проявление свободной воли агентов в процессах контрактации означает, что они выступают в качестве одной стороны соглашения на добровольной основе в целях получения собственной экономической выгоды, то есть побуждаемые собственными экономическими мотивами. При этом факт заключения соглашения свидетельствует о том, что между контрагентами достигнут компромисс интересов и их оптимальное для сторон согласование. [2,16]

С юридической точки зрения контракт предполагает соглашение, содержащее обмен гражданскими правами и обязанностями. В рамках институциональной экономики контракт рассматривается как более широкая категория. В рамках институциональной экономики контракт рассматривается как соглашение, в котором отражаются отношения между государством и обществом, а также различные другие виды отношений между возможными сторонами. Более того, к контрактам можно отнести и договоренности не только на основе формальных норм и законов, но и на основе действия неформальных норм общества (например, неявные соглашения, заключенные "по умолчанию", не требующие традиционной регистрации и представления в конкретной форме.

Контракт можно охарактеризовать следующими неотъемлемыми характеристиками:

" контракт, подлежащий исполнению и реализации, основан на проявлении доброй воли сторон, его заключивших (наличие субъектов контракта);

" наличие объекта контракта (наличие блага), являющего предметом обменных трансакций соглашения;

" наличие прав, обязанностей и ответственности, возникающих у контрагентов в процессе реализации и исполнения контракта. [2, 16]

С позиций институциональной экономики контракт рассматривается с точки зрения распределения-перераспределения редких ресурсов между субъектами экономической системы в виде осуществления трансакций, которые приводят к изменению пучка прав собственности на обменный объект контракта. Требования и правила, отражаемые в контракте с обоюдного согласия сторон, устанавливаются с учетом интересов и предпочтений контрагентов, а также тех институциональных изменений, которые происходят в экономической системе (например, изменение абсолютных и относительных цен на ресурсы, технологические нововведения, изменение структуры и мотивации потребительских предпочтений и пр.). Участвуя в процессе контрактации, субъекты должны, по возможности, учитывать имеющиеся нормы экономического поведения в обществе (нормы формального и неформального характера). Причем, следует также учитывать, что некоторые нормы поведения экономических субъектов не отражаются в договоре, поскольку априори считаются принятыми. [2, 17]

Изучая понятие контракта, целесообразно рассмотреть их классификацию. Представим общую классификацию контрактов.

С учетом специфических признаков классификацию контрактов можно представить по следующим критериям:

1. Изменение внешней среды процессов контрактации может способствовать однозначному (или неоднозначному) выявлению прав, обязанностей и ответственности контрагентов. В связи с этим критерием контракты делятся на полные и неполные.

2. Соглашения содержат (не содержат) документальное оформление договоренностей - в связи с этим признаком выделяют формальные и неформальные контракты;

3. Наличие (отсутствие) явной фиксации контрагентами своей способности к нахождению компромиссов и проявлению согласованности интересов при реализации контракта, - явные и неявные контракты;

4. В зависимости от частоты возобновляемости данного соглашения между конкретными контрагентами, - регулярные и нерегулярные контракты;

5. В зависимости от длительности времени реализации согласованных действий, - моментальные, краткосрочные и долгосрочные контракты;

6. В зависимости от степени унификации условий соглашения, приемлемых для большой совокупности потенциальных контрагентов, - стандартные и нестандартные контракты;

7. В зависимости от вида и количества субъектов, выступающих контрагентами, - индивидуальные и коллективные контракты и др. [2, 21]

С учетом того, как нормы экономического поведения, приводящие к возникновению формальных и неформальных отношений, включаются в содержание самого контракта, выделяют следующие основные типы контрактов: классический, неоклассический и отношенческий. Рассмотрим указанные типы контрактов.

Классический контракт выражен двусторонним контрактом, основывающийся на универсальных юридических (формальных) нормах, в котором детально прописаны условия трансакций, характерные особенности объекта обменной сделки, способы гарантийной защиты выполнения обязательств по контракту, а также возможные штрафные санкции, предусматриваемые действующим законодательством данной юрисдикции.

Поэтому классический контракт очень полно, всесторонне и, по-возможности, исчерпывающим образом представляет информацию о предмете соглашения. Такие контракты, в большинстве случаев, являются краткосрочными, возникающие по поводу перераспределения общих ресурсов. В рамках подобных классических контрактов издержки замены (при необходимости) существующего контрагента другим, альтернативным партнером, ничтожно малы, а применение санкций к неаккуратному партнеру не вызывает значительных трудностей, поскольку исходные условия соглашения детально определены и четко прописаны.

Что касается неоклассического контракта, то такой контракт связан с длительными отношениями партнеров по поводу перераспределения специфических ресурсов, что приводит к неполному построению и детализации содержания контракта. [2,24]

В рамках теории агентских отношений особое внимание уделяется методам борьбы с контрактным оппортунизмом и выявлению предпосылок его возникновения и проявления в институциональной системе функционирования экономических субъектов. Причем, оппортунистическое поведение контрагентов может возникнуть на любой стадии реализации контракта. На предконтрактной стадии договорных отношений выделяется два основных источника возникновения оппортунизма - информационная асимметрия, которая проявляется в различных преимущественных позициях сторон соглашения и неодинаковая переговорная способность контрагентов. Поэтому меры противодействия проявлению оппортунистического поведения будут зависеть именно от конкретного источника оппортунизма сторон.

Существующее в рамках институциональной системы объективное неравенство контрагентов в правовом, материальном, интеллектуальном, техническом, технологическом и рыночном положении приводит к возникновению различий в переговорной способности субъектов. Такие

неравенства сторон соглашения вытекают из самих условий функционирования институциональной системы в целом. Однако, иногда контрагенты в некоторой степени могут самостоятельно сгладить указанные неравенства. Что касается информационной асимметрии, приводящей к возможности проявления оппортунизма, то ее обоюдное преодоление контрагентами может осуществляться такими методами, как метод сигнализирования и метод фильтрации. [3, 26]

Сторона соглашения, которая владеет большими возможностями к получению информационных потоков об объекте обменных сделок в рамках контрактации, чаще всего применяет метод сигнализирования. Менее информированная сторона о характерных особенностях объекта контрактных отношений вынуждена использовать различные методы фильтрации. Тем не менее, контрагенты могут варьировать применяемые методы борьбы с контрактным оппортунизмом в зависимости от особенностей контракта и специфики самого объекта обменных операций.

Метод сигнализирования, применяемый контрагентами, сводится к тому, что у объекта обменной сделки формируются достоверные характеристики, свидетельствующие о том, что данный объект сделки обладает сигнальными признаками высокого качества. Причем, степень достоверности таких характеристик объекта сделки должна быть определено высокой. Однако, формирование подобных сигналов высокого качества объекта связаны с дополнительными затратами контрагента, которые в условиях рынка могут превалировать над потенциальными выгодами. Поэтому возможность применения метода сигнализирования несколько ограничена, и контрагентам, достаточно информированным о предмете контракта, целесообразно использовать также и методы фильтрации. [3, 29]

Применение метода фильтрации предполагает наличие слабой информированности о характерных особенностях объекта сделки. Тем не менее, здесь имеет место определение таких отличительных признаков обменного актива, которые можно расценивать как критерии отбора более качественного объекта из предлагаемой совокупности ресурсов. Такой метод, как и метод сигнализирования, также связан с дополнительными издержками контрагентов, поскольку предполагается, что они готовы оплачивать более высокую цену за определенные (им необходимые) характеристика актива. Поскольку условия рынка очень изменчивы, может возникнуть такая ситуация, когда контрагентам применение фильтров окажется неэффективным на конкретной стадии контрактных отношений.

Также на рынке возможны ситуации, когда для конкретных контрагентов применение методов сигнализирования и фильтрации окажется в малой степени эффективным: преимущество получают экономические субъекты с меньшими способностями, предлагающие нерациональные контракты по поводу обмена менее качественных

благ, создавая предпосылки возникновения неблагоприятного отбора. [4, 31]

Наряду с предконтрактным оппортунизмом, теория агентских отношений выделяет также постконтрактный оппортунизм, который может проявиться в использовании контрагентами методов вымогательства и допущения морального риска. Уменьшив собственные специфицированные вложения в объект обменной сделки, можно снизить склонность контрагента к использованию вымогательства в контрактных отношениях: тем самым, одна сторона соглашения делает менее затратным выход из данного контракта, что и предопределяет отказ от применения вымогательства другой стороной. Таким образом, подобное поведение контрагентов является попытками преодоления фундаментальных трансформаций, ослабляя зависимость сторон соглашения друг от друга и исключая персонифицированные взаимодействия.

Борьба с моральным риском имеет место как в рамках симметричных отношений между контрагентами, так и в отношениях принципала и агента различной степени информационной асимметрии. Размер морального риска можно регулировать, а именно, снижать, основывая контрактные отношения на создании частичной ответственности сторон соглашения. При этом подразумевается, что права и ответственности сторон должны быть оптимально соотнесены таким образом, чтобы контрагенты могли с высокой степенью достоверности и определенности иметь возможность влиять на результаты своих решений, не ослабляя своей заинтересованности в контракте. [5, 309]

Особое внимание теория агентских или контрактных отношений отводит такому типу поведения субъектов как доверие. В рамках контрактных отношений доверие рассматривается как определенный тип поведения контрагентов, когда одна сторона соглашения может не применять механизмы предотвращения проявления оппортунистических настроений контрагента, поскольку имеет достоверные основания оценивать вероятность оппортунистического поведения своего контрагента как достаточно низкую. Тем не менее, такой тип поведения контрагентов обладает некоторой долей риска. В подобных контрактных отношениях имеет место определенная экономия средств контрагентов, поскольку они заключаются в условиях отсутствия необходимости применения дополнительных мер контроля и регулирования. Так, в рамках контрактных отношений могут возникать такие виды доверия, как доверие к компетентным особенностям контрагента и его доброй воле, а также доверие к самому контракту в части того, что будут соблюдены все договоренности сторон соглашения и структура управления контрактом построена целесообразно.

Обратимся к такому неотъемлемому элементу процессов контрактации как контроль контрактов, используемый всеми субъектами хозяйствования. При этом применяемые практики бухгалтерского

учета на предприятии выступают составной частью указанного процесса. В рамках агентской теории контроль контрактов базируется на мониторинге и изучении изменений, возникающих на уровне так называемого "входа-выхода" различных видов деятельности в том случае, когда имеют место капиталовложения в информационные системы, что способствует появлению возможностей наблюдать и отслеживать разные действия контрагентов с достаточно высокой степенью достоверности. Подобные информационные системы могут включать так называемое бюджетирование контрактов. В рамках организации управление действиями конкретных индивидов можно осуществлять через возможность проявления дисциплинарного эффекта применяемой системы бухгалтерского учета, что, в конечном итоге, сводится к непрерывному и детальному наблюдению хозяйственных операций и их регистрации. [5, 316]

С точки зрения контрактных отношений и их контроля бюджет предоставляет информацию, способствующую принятию контрагентами более рациональных управленческих решений. Более того, процесс бюджетирования применяется принципом в целях детального понимания бизнес-планов партнеров, тем самым повышая их ответственность за свою деятельность. Процесс составления бюджетов является налаженной системой компетентных полномочий отдельных лиц экономических субъектов в пределах конкретной организации. Причем, рассматривая составление бюджетов как элемент контроля соблюдения контрактных обязательств, необходимо подчеркнуть существенную связь между использованием бюджетирования как инструментария управленческого механизма субъекта и как инструмента проявления его политики. Если необходимо отследить и сопоставить реальные действия менеджеров с их намерениями, основанными на прошлых результатах и заключениях, то применение бюджетирования в целях обоснования принимаемых управленческих решений относительно внедрения стратегий развития субъекта становится очень актуальным.

Поэтому прозрачность и понятность процесса бюджетирования - очень значительный элемент подотчетности, способствующий повышению информационной симметрии в контрактных отношениях на любой стадии. [6, 102]

Области деятельности, в которых можно реализовать составленные бюджеты, могут быть очень разносторонними в пределах функционирования организации и ведения ее хозяйственной деятельности. В таких процессах необходимо выделять четкие критерии оценки уровня эффективности деятельности менеджеров по конкретным сферам деятельности. Поэтому при

составлении бюджетов следует определить четкие зоны ответственности в пределах фирмы, которые будут способствовать тому, что отдельные лица экономического субъекта должны отчитываться только по тем издержкам и доходам, за которые они ответственны, то есть которые находятся в пределах их области контроля, компетенции и возложенных полномочий. [6, 123]

Поскольку отношения между людьми определяют факт наличия поведенческих проблем, то процесс составления бюджета должен учитывать подобные аспекты контрактных взаимоотношений (например, между Советом директоров, акционерами, менеджерами). Таким образом, процесс рационального ведения бухгалтерского учета оказывает существенное влияние на процессы управления компанией, способствуя снижению информационной асимметрии между контрагентами, поскольку процесс заключения контрактов в значительной степени основывается на данных бухгалтерского учета. В связи с тем, что процесс предоставления учетных данных является первичным источником получения детальной и достоверной информации для того, чтобы субъекту определиться с главными направлениями внутренней политики поощрения и контроля менеджеров (и других лиц организации), то, соответственно, уровень ведения бухгалтерского учета и отчетности должен соответствовать принципам прозрачности, понятности, непрерывности и сопоставимости. Подобная постановка бухгалтерского учета способствует достоверной оценке инвестиционных возможностей субъекта в высокой степени, повышению информационной симметрии в контрактных взаимодействиях агентов и принципалов и принятию рациональных управленческих решений по распределению и перераспределению имеющихся ресурсов.

Список литературы

1. Кудряшова Е.Н. Институциональные соглашения в условиях естественной монополии / Е.Н. Кудряшова. - М.: Инфра-М, 2010. - 111 с.
2. Тамбовцев В.Л. Контрактная модель стратегии фирмы. - М.: Экон. фак. МГУ, ТЕИС, 2005. - С. 15-25.
3. Олейник А.Н. Доминирование как результат сочетания интересов: бизнес-стратегии в ритейле и цепях поставок / А. Олейник // Российский журнал менеджмента. - 2009. - № 7 (3). - С. 21-44.
4. Макроэкономика: учебник под общей ред. А.А. Абишева, К.А.Хубиева Алматы: "Экономика", 2007.- 666 с.
5. Мамыров Н.К., Тлеужанова М.А. Макроэкономика, Экономика. - 2003. - 415 с.
6. Макроэкономика: Учебное пособие / Г.А. Шувалова, Колесникова Л.И., Кошебаева Г.К. Караганда: Изд-во КарГТУ, 2005.- 146 с.

Асем АРҚАРБАЕВА, магистрант Карагандинского государственного университета им. Е.А.Букетова, 100028, г.Караганда, ул. Университетская 28, *assem126051@mail.ru*, +77003027867

Галия ЖУМАСУЛТАНОВА, кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии и социологии Карагандинского государственного университета им. Е.А.Букетова, 100028, г.Караганда, ул. Университетская 28, *qalia61@mail.ru*, +77015963744.

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ КАК ВАЖНЕЙШЕЕ НАПРАВЛЕНИЕ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ КАЗАХСТАНА (на примере деятельности Карагандинского государственного университета имени академика Е.А. Букетова)

В данной статье рассматриваются вопросы значимости патриотического воспитания среди студенческой молодежи, раскрывается опыт его организации и ведения в Карагандинском Государственном университете имени академика Е.А.Букетова. В статье также показывается какие методы и способы используются в формировании чувства патриотизма среди молодежи и доказывается, что задачи государства в процессе формирования патриотизма и любви к Родине является одним из главных направлений молодежной политики РК.

Ключевые слова: молодежь, модернизация, нравственность патриотизм, политика, сознание.

Әсем АРҚАРБАЕВА, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің магистранты, 100028,Қарағанды қ., Университет көшесі, 28, *assem126051@mail.ru*, +7 7003027867.

Галия ЖҰМАСҰЛТАНОВА, тарих ғылымның кандидаты Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің саясаттану және әлеуметтану кафедрасының доценті, 100028, Қарағанды қ., Университет көшесі, 28, *qalia61@mail.ru*, +77015963744

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАСТАР САЯСАТЫНЫҢ МАҢЫЗДЫ БАҒЫТЫ РЕТІНДЕГІ СТУДЕНТТІК ЖАСТАРДЫҢ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ (академик Е.А.Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің мысалында)

Бұл мақалада студенттер арасында патриоттық тәрбие берудің маңыздылығы қарастырылып, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінде осы жұмыстарды ұйымдастыру және басқару тәжірибесі көрсетіледі. Сонымен қатар, мақалада жастар арасында патриоттық сезімді қандай әдістер арқылы таратуға болады екенін қарастырылады және патриотизм мен Отанға деген сүйіспеншілікті қалыптастыру үдерісіндегі мемлекеттің міндеттері Қазақстан Республикасының жастар саясатының негізгі бағыттарының бірі болып табылатыны дәлелденеді.

Түйінді сөздер: жастар, жаңғырту, мораль, патриотизм, саясат, сана.

Assem ARKARBAYEVA, undergraduate of Karaganda State University named after academic E.A. Buketov, 100028, Karaganda, University street, 28, *assem126051@mail.ru*, +7 7003027867.

Galiya ZHUMASULTANOVA, candidate of historical sciences, lecturer of politology and sociology chair of Karaganda State University named after academic E.A. Buketov, 100028, Karaganda, University street, 28, *qalia61@mail.ru*, +77015963744

PATRIOTIC TRAINING OF STUDENT YOUTH AS AN IMPORTANT DIRECTION OF THE YOUTH POLICY OF KAZAKHSTAN (on the example of the activities of the Karaganda State University named after academician E.A. Buketova)

This article examines the importance of patriotic education among students, reveals the experience of its organization and management in Karaganda State University named after academician Ye.A. Buketov. The article also shows what methods and methods are used in shaping the feeling of patriotism among young people and proves that the tasks of the state in the process of forming patriotism and love for the Motherland are one of the main directions of the youth policy of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: youth, modernization, morality, patriotism, politics, consciousness.

Постановка проблемы. В условиях модернизации общественного сознания в нашей республике проблема формирования патриотизма и гражданских ценностей в молодежной среде обретает особую актуальность, ведь в сознании

некоторой части молодых людей патриотизм воспринимается поверхностно, абстрактно, только как чувство, не накладывающее на личность особой ответственности за конкретные дела и поступки. Кроме того, нельзя закрывать глаза и на такую

проблему как "утечка мозгов" из страны. Мы знаем, что сегодня из Казахстана продолжают уезжать готовые квалифицированные специалисты, среди которых много талантливой молодежи. Так например, по имеющимся данным только за 5 месяцев 2018 года МВД РК оформило документы на выезд на постоянное место жительства 39891 казахстанцу. Для сравнения, за весь 2017 год по данным Комитета по статистике Миннацэкономики РК из Казахстана выехало меньше, а именно 37725 человек [1]. При этом, как отмечают некоторые эксперты: "Высок уровень эмиграционной мобильности лиц с высшим образованием: в 2017 лица с высшим образованием (11 290 человек) составили 29,9% из общего числа выехавших из Казахстана, то есть почти каждый третий эмигрант. Из общего числа въехавших в страну высшее образование имели 2 736 человек, или всего 17,5% (каждый шестой)". Также отмечается такая тревожная тенденция, как увеличение молодежной миграции из страны (более 25% выезжающих из страны - это молодые люди в возрасте от 15 до 28 лет) [2]. Увеличение эмиграционных настроений, конечно, может иметь ряд негативных последствий. Например, это дефицит кадров, который несомненно может отразиться на развитии экономики, дестабилизации рынка труда и т.д.

В связи с обозначенной проблемой, на сегодняшний день необходимость повышения у молодежи чувство казахстанского патриотизма, формирование активной гражданской позиции любви к своей Родине особо актуализируется. Важно это и потому что в нашей республике молодежь составляет немногим меньше четверти всего населения страны и являет собой определенную часть избирательного корпуса и трудового потенциала государства. Поэтому молодежные проблемы нельзя рассматривать в отрыве от общегосударственных, так как все социальные группы нашего общества испытывают в целом одинаковые социально-экономические проблемы. Среди них одно из важнейших мест, несомненно, занимают вопросы воспитания чувства патриотизма и гордости за отчизну.

Цель данной нашей работы определяется тем, чтобы на примере деятельности Карагандинского государственного университета имени академика Е.А. Букетова по формированию чувства патриотизма и гражданской ответственности доказать, что патриотическое воспитание студенческой молодежи является неотъемлемой и главной важной частью молодежной политики Республики Казахстан.

Основные результаты исследования. Нет сомнений, что в настоящее время патриотическое воспитание является ключевым направлением молодежной политики в Республике Казахстан. Причем патриотическое воспитание в уверенно развивающемся государстве не следует оценивать только как творческий процесс. Это еще и борьба за молодежь, будущее страны, борьба против таких негативных явлений, как вынужденная миграция, рост преступности, наркомании, алкоголизма и экстремистских настроений.

Как известно понятие патриотизма происходит от греческого слова "partia", что в переводе означает соотечественник. Корень слова "partia" родина, отечество, что означает любовь к отечеству, преданность ему, стремление своими действиями служить его интересам. Патриотизм одно из наиболее глубоких чувств, закрепленных веками и тысячелетиями обособленных отечеств. Это прошлое, настоящее и будущее народа.

Патриотизм выступает как важнейшая, устойчивая характеристика структуры личности человека, как основа мировоззрения, элемент нравственных идеалов, норм и ценностей, регулирующих поведение индивида. В толковом словаре по культурологии, подготовленном российскими учеными вполне справедливо отмечается: "Патриотизм представляет собой нравственный принцип, нравственную норму и нравственное чувство, возникшие еще на заре становления человечества и глубоко осмысленные уже античными теоретиками. Патриот - человек, выражающий и реализующий в своих поступках глубокое чувство уважения и любви к родной стране, ее истории, культурным традициям, ее народу. Как стойкое нравственное чувство патриотизм вырастает из особенностей образа жизни и культурных традиций того или иного этноса, формируется в процессе овладения подрастающими поколениями языком и господствующими формами мышления, нормами и эталонами культуры и закрепляется в определенных фиксированных установках поведения благодаря общению с представителями старших поколений, одобряющих или порицающих поведение молодых" [3, с.207]. Отсюда следует, что для осуществления патриотического воспитания необходима целенаправленная и системная деятельность по формированию у всех граждан (прежде всего у молодежи) патриотического сознания, чувства гордости за свое Отечество и готовность к выполнению гражданского долга и конституционных обязанностей по защите интересов своей Родины. В этом смысле следует отметить, что процесс патриотического воспитания молодежи в современном Казахстане характеризуется системностью, последовательностью, сочетанием воспитательных методик и реформ по повышению благосостояния этой важной для общества группы населения.

О значимости и важности патриотического воспитания молодежи неоднократно подчеркивал Президент Казахстана Н.А. Назарбаев. Например, в своем Послании народу Казахстана "Стратегия "Казахстан-2050" - новый политический курс состоявшегося государства" глава нашего государства говорил "Новый казахстанский патриотизм - основа успеха нашего многонационального и многоконфессионального общества. Наша главная цель в данном направлении проста и понятна: мы должны сохранить и укрепить общественное согласие. Это - непреложное условие нашего существования как государства, как общества, как нации. Фундамент казахстанского

патриотизма - это равноправие всех граждан и их общая ответственность за честь Родины" [4].

Для молодых казахстанцев ярким примером реального патриотического поведения является трудовой и жизненный путь Лидера Нации, Первого Президента Казахстана Н.А. Назарбаева, который большое внимание уделяет улучшению социально-экономического положения молодёжи и патриотическому воспитанию молодого поколения.

В Казахстане сложилась практика прямого обращения Президента страны к молодёжи. Так, Глава нашего государства в своём выступлении на торжественной церемонии открытия Года молодёжи в этом году отметил: "Молодёжь - это ключевой фактор конкурентоспособности нашей страны в современном мире. Именно от вас - от ваших знаний, энергии и патриотизма зависит будущее Казахстана. Все, что мы делаем сейчас, делается ради вашей счастливой жизни, чтобы вы смогли в полной мере реализовать свой потенциал и возможности"[5].

При этом необходимо отметить, что во всех важных политико-правовых документах нашего государства всегда большое место и особое внимание уделяется молодёжи, ее социально-экономическому положению, проблемам повышения качества образования и воспитанию. В частности, в Послании народу Казахстана от 5 октября 2018 года "Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни" Президент отметил: "Комплексная поддержка молодёжи и института семьи должна стать приоритетом государственной политики. Необходимо создать широкую платформу социальных лифтов, которая будет включать полный комплекс мер поддержки всех категорий молодёжи. Предлагаю объявить следующий год Годом молодёжи. По всем направлениям поддержать нашу молодёжь, будущее Казахстана"[6].

Кульминацией системного подхода к процессу воспитания молодёжи и заботе государства о благосостоянии этой группы населения является Указ Главы государства от 14 ноября 2018 года, где 2019 год был объявлен в Казахстане Годом молодёжи. Это лишний раз подтверждает, что молодёжная политика находится в приоритетной зоне государственного внимания.

Одним из позитивных результатов государственной молодёжной политики является численный и качественный рост молодёжи в структуре населения Казахстана. Так, в соответствии с официальными данными численность молодёжи республик в возрасте от 14 до 29 лет в 2018 году составила - 3 900 834 человек, что составляет 21,5 % всего населения страны[7].

Системность и последовательность государственной молодёжной политики реализуется на местах. В частности, патриотическое воспитание в Карагандинском государственном университете имени академика Е.А. Букетова всегда являлось и является одним из приоритетов работы всех структур университета. Это обусловлено тем, что именно данная сфера воспитательной работы предусматривает формирование у студентов

прочных гражданских позиций и мировоззренческих ориентаций, обеспечивающих продуктивную жизнь и деятельность молодого гражданина Республики Казахстан в условиях современного демократического общества.

Целью патриотического воспитания студентов нашего университета является воспитание высокопатриотичной, граждански ответственной, социально активной личности, обладающей высоким уровнем профессионализма, позитивными ценностями и важнейшими личностными качествами, способной проявить их в созидательном процессе в интересах Республики Казахстан.

Сегодня не вызывает сомнения, что основной целью обучения студентов в современных вузах является свободное развитие личности, воспитание студенческой молодёжи в духе гражданственности, патриотизма, определения комплекса мер и направлений, позволяющих создать условия для гармоничного развития духовных, творческих, физических возможностей личности, формирование прочных основ нравственности.

Таким образом, процессы воспитания и обучения - это два параллельных, взаимодополняющих видов деятельности в высшем учебном заведении, где происходит не только подготовка высококвалифицированного специалиста, но и личности гражданина нашего государства. В период обучения в вузе процесс социализации молодых людей ещё не завершён. За 4 года обучения в вузе студент складывается как личность. Молодой человек, поступивший в вуз, не всегда знает как и куда ему приложить свои способности и поэтому именно в это время его энергию необходимо направить в нужное русло. Именно в этот период важно оказать поддержку и помощь в формировании полноценного гражданина нашего общества, с активной жизненной позицией, необходимой для плодотворной жизни в обществе. Для этого в Карагандинском Государственном университете существуют молодёжные организации и система молодёжного самоуправления, где молодёжь имеет возможность проявить себя.

Можно отметить, что институт студенческого самоуправления нашего университета в значительной степени способствует успешному решению задач в сфере воспитательной деятельности вуза. Данный институт выражает интересы, защищает права молодёжи, создаёт различные возможности участвовать в разработке программ, направленных на решение проблем студенческой молодёжи, способствует активизации научно-исследовательской работы студентов, помогает проводить мероприятия, способствующие активизации гражданской ответственности представителей молодого поколения. В университете создаются все условия для всестороннего развития молодёжи. Этому способствует то, что на всех факультетах университета функционируют клубы и кружки по интересам, плодотворно осуществляют свою деятельность Студенческий Парламент, Дебатный клуб КарГУ, Интеллектуальный клуб "Что? Где?

Когда?", творческие коллективы, активно проявляют свою деятельность отделение Молодежного крыла "ЖасОтан" партии "Нұр Отан" КарГУ, эффективно реализуется проект Молодежная "Школа государственной службы" и т.д.

Также следует отметить, что развитие студенческих организаций способствует усилению корпоративной культуры студентов и преподавателей, делает университет единым, сплочённым коллективом, что естественно положительно влияет как на процесс обучения, так и на развитие личности. Участие молодёжи в деятельности студенческих организаций и органов самоуправления позитивно влияет на личность, а именно формирует творческие способности, воображение, активность; расширяет кругозор, формирует политическую культуру у студентов; стимулирует самоконтроль, что обеспечивает высокую успеваемость членов молодежных организаций.

Молодежными организациями и органами студенческого самоуправления университета ежегодно проводится комплексная и системная работа по реализации государственной молодёжной политики РК, в частности: разъяснения ежегодных Посланий Президента народу Казахстана, содержания и действия Патриотического акта "Мәңгілік Ел", программных статей Главы государства Н.А. Назарбаева, среди которых особое значение отводится таким статьям как "Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания" и "Семь граней Великой Степи". На постоянной основе активистами Комитета по делам молодёжи организовываются форумы, круглые столы, диспуты, семинар-тренинги на которых рассматриваются вопросы особенностей формирования национального сознания, казахстанской идентичности в глобальном мире, духовного наследия и его роли в процессах модернизации и другие. Так, например только за 2018 год было проведено 58 круглых столов, 27 диспутов, 37 конкурсов и т.д. Также, студенты-активисты принимают деятельное участие в организации волонтерской помощи сиротам, детям, оставшимся без попечительства родителей, детям, больным онкологическими заболеваниями, пожилым людям, нуждающимся в волонтерской помощи. За последний год студентами университета была организована волонтерская помощь в количестве 29 акций. Участие в таких мероприятиях развивает нравственно-психологические и деловые качества личности, такие как трудолюбие, уважение к людям, отношение к труду как к обязанности, взаимопомощи, ответственности, процессы самообучения, самовоспитания и саморазвития, где реально осуществляется самореализация личности, создаются благоприятные условия для формирования культуры труда.

В КарГУ стало традиционным проведение мероприятий общественно-политической, патриотической направленности, участие в которых способствует практической реализации важнейших принципов государственной молодёжной политики: формированию гражданской ответственности, казахстанского патриотизма. Например, фестивали национальных культур, посвященные празднованию Наурыз

мейрамы, Дню Единства народа Казахстана, "Фестиваль Здоровья", патриотические акции "Менің Қазақстаным!", "Күй-тартыс", военно-патриотические акции, посвященные Дню Защитника отечества, Дню Победы в Великой Отечественной войне, конкурсы и олимпиады на знание основ Конституции и государственных символов, на знание истории Казахстана, на знание государственного языка среди представителей студенческой молодежи неказахской этнической принадлежности, конкурсы патриотической песни, Форумы студентов "Біз Қазақстанның болашағымыз!", "Астана - центр развития отечественной науки и образования" и др. Целевыми индикаторами и ожидаемыми результатами данных мероприятий являются:

- повышение уровня гражданской ответственности студенческой молодежи;
- активное участие студентов в общественно-политических мероприятиях;
- активизация молодежных объединений университета в организации мероприятий по популяризации и пропаганде государственных символов;
- положительная динамика участия студентов в мероприятиях поликультурной направленности;
- формирование у студентов позитивного отношения к воинской службе;
- увеличения количества студентов, посещающих спортивные секции и занимающихся физической культурой.

В университете проводятся различные мероприятия, направленные на воспитание патриотизма. Так, к примеру, 21 февраля 2019 года в КарГУ им.Е.А. Букетова проведен Областной форум молодёжи "Кемел болашақ тірегі - жастар!", в рамках которого одним из мероприятий нового формата в регионе была Молодежная конференция KSUTALKS в формате "TEDx", с участием таких спикеров как телеведущего Первого канала Евразия А.А. Айымбетовым, редактора ведущего областного телеканала "SARYARQA" Р.С. Абилкасовой. Конференции такого формата для молодёжи является возможностью выслушать историю личностного развития и успеха. Спикеры поделились советами для саморазвития, затронули актуальные вопросы студенческой аудитории, касающихся выбора профессии, социальных проблем, вопросов науки, творчества, бизнеса и другие. Форум продолжился межвузовской интеллектуальной игрой "Kahoot!" на тему "Бәсекеге қабілетті жастар!", проводимой впервые именно в КарГУ с участием высших учебных заведений г. Караганды. В рамках форума также были проведены диалоговые площадки с представителями государственной службы, известными деятелями искусства, общественными деятелями, состоялась межвузовская выставка фотографий, на которой участники представили свои фотографии по таким актуальным направлениям как "Коррупция глазами молодёжи", "Дружба", "Молодежь", "Успехи и достижения", "Волонтерство", "Искусство", "Природа", результаты которой оценивались путем онлайн голосования в мессенджере Telegram. Форум завершился поэтическим вечером, посвященным

творчеству Абая Кунанбаева в рамках популяризации программы "Рухани Жаңғыру. Тем самым необходимо отметить, что при проведении вышеперечисленных мероприятий складывается положительная динамика участия и активности студенческой молодежи. Всего в Форуме приняло участие более 800 студентов. Такие мероприятия дают возможность студентам проявлять свою активную гражданскую позицию, выражать ее в действиях и поступках, осуществляемых на благо своей Родины, развивать чувство гордости за свою страну и т.д. Все это, несомненно, является основными направлениями патриотического воспитания, которое планомерно осуществляется в КарГУ в рамках реализации государственной программы по молодежной политике

В целях выявления уровня формирования гражданских ценностей студентов, патриотических чувств к своей стране, отношения студентов к участию в вышеперечисленных мероприятиях авторами данной работы был проведен опрос среди студентов университета в количестве 150 человек. Результаты этого исследования показали, что 75,3% опрошенных студентов отметили важность патриотического воспитания в процессе получения высшего образования и высоко оценили роль нашего университета в формировании их гражданских и социокультурных представлений. Студенты указали, что принимают активное участие в различных общественных мероприятиях университета. Так, из 150 опрошенных студентов 22 состоят в Студенческом Парламенте, 43 студента - члены Дебатного клуба, 39 студентов являются членами отделения молодежного крыла "Жас Отан" КарГУ. Это дает нам право говорить о том, что в университете сформирована высокая степень заинтересованности студенческой молодежи в активном участии в общественно-значимой деятельности, реализуемой университетом в рамках воспитательной работы. Также, полученные данные по опросу демонстрируют высокую степень этнокультурной толерантности и сформированности гражданских качеств студентов КарГУ. Вместе с тем следует отметить, что 24,7% студентов ощущают себя, прежде всего, гражданами мира, то есть они идентифицируют себя с мировым сообществом. Такой подход доказывает, что нашим студентам присуща активная гражданская позиция в условиях глобализации, что они со всей ответственностью понимают особенности развития современного мира, несмотря на наличие различных угроз серьезных политических, экономических, культурологических и духовных трансформаций.

Выводы. Как отмечают преподаватели нашего университета: "Современная система образования должна осуществлять подготовку такого выпускника, который бы отвечал потребностям времени и обладал высоким уровнем нравственности. Нашему обществу нужны не только специалисты-профессионалы, но и патриоты. Именно учреждения образования способствуют формированию гражданской позиции и расширению мировоззрения. Эта работа повседневная, многоплановая и рассчитанная на многие годы вперед. основополагающим принципом в этом вопросе является конкретно-исторический

подход, основывающийся на героической истории нашего народа"[7, с.740].

В этом смысле мы сполной уверенностью можем говорить, что целенаправленная деятельность всех подразделений Карагандинского государственного университета имени академика Е.А.Букетова по формированию казахстанского патриотизма студенческой молодежи способствует созданию необходимых условий и возможностей успешной социализации и эффективной самореализации молодежи. Мы воспитываем патриотичную, образованную, обладающую здоровьем, ответственную и энергичную, успешно работающую в условиях инновационной экономики, владеющую казахским, русским и английским языками, впитавшую ценности и культуру казахстанского народа, толерантную молодежь. Эта деятельность полностью отвечает задачам молодежной политики и Государственной программе патриотического воспитания граждан Республики Казахстан.

Список литературы:

1. Число эмигрантов из Казахстана выросло вдвое: в чем причины? / <https://ia-centr.ru/publications/chislo-emigrantov-iz-kazahstana-vyroslo-vdvoe-v-chem-prichiny/>
2. Дискуссия на тему "Эмиграция из РК: отток человеческого капитала" / https://forbes.kz/process/expertise/iz_kazahstana_uezjayut_luchshie_uezjayut_i_budut_uezjat/?utm_source=forbes&utm_medium=mlt_articles
3. Кононенко Б. И. Большой толковый словарь по культурологии / Б. И. Кононенко. - М.: Вече 2000, 2003. - 512 с.
4. Стратегия "Казахстан-2050". Новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Н. А. Назарбаева Народу Казахстана / http://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazahstan/participation_in_events/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazahstana-strategiya-kazahstan-2050-novyi-politicheskii
5. Выступление Президента Казахстана Н.А. Назарбаева на торжественной церемонии открытия Года молодежи. 23 января 2019 года / http://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-na-nazarbaeva-na-torzhestvennoi-ceremonii-otkrytiya-goda-molodezhi
6. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева Народу Казахстана "Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни" от 5 октября 2018 года / http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-5-oktyabrya-2018-g.
7. Молодежная политика / <https://qogam.gov.kz/ru/content/molodezhnaya-politika>
8. Саликов Ж.К., Мускунов К.С., Сабанбаев Н.И. Роль гражданско-патриотического воспитания в системе высшего образования Республики Казахстан // Современные наукоемкие технологии. - 2015. - № 12-4. - С. 737-741.

Daulen DUMAN, *undergraduate of Karaganda State University named after academic E.A.Buketov, 100028, Karaganda, University street, 28, sekishev95@list.ru, +7 7477036795.*

Galiya ZHUMASULTANOVA, *candidate of historical sciences, lecturer of politology and sociology chair of Karaganda State University named after academic E.A.Buketov, 100028, Karaganda, University street, 28, qalia61@mail.ru, +77015963744.*

SOME ISSUES OF EDUCATION POLICY OF YOUNG PEOPLE IN MODERN KAZAKHSTAN

The article is devoted to the consideration of the new approach to the problem of the educational policy of the youth of modern Kazakhstan. On the basis of the analysis of problems of training of the Kazakhstan youth abroad, authors of owlets a number of tasks for a domestic education system. This system should be focused on obtaining quality knowledge by the youth of the republic. The article provides a number of specific data, allowing to evaluate the activities of the state in this direction.

Keywords: education system, youth, new knowledge, highly qualified specialist, youth policy, consciousness..

Даулен ДУМАН, *Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің магистранты, 100028, Қарағанды қ., Университет көшесі, 28, sekishev95@list.ru, +7 7477036795.*

Галия ЖҰМАСҰЛТАНОВА, *тарих ғылымның кандидаты Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің саясаттану және әлеуметтану кафедрасының доценты, 100028, Қарағанды қ., Университет көшесі, 28, qalia61@mail.ru, +77015963744.*

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ БІЛІМ АЛУ САЯСАТЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақала заманауи Қазақстан жастарының білім беру саясатына қатысты жаңа көзқарасты қарастыруға арналған. Шетелде қазақстандық жастарды оқыту мәселелерін талдауға негізделген авторлар республика жастары тарапынан жоғары сапалы білім алуға бағытталған ұлттық білім беру жүйесі үшін бірқатар міндеттерді күшейтеді. Мақалада мемлекеттің осы бағыттағы қызметін бағалауға мүмкіндік беретін бірқатар нақты деректер берілген.

Түйінді сөздер: білім саласы, жастар, жаңа білім, жоғары маман, жастар саясаты, сана.

Даулен ДУМАН, *магистрант Карагандинского государственного университета им. Е.А.Букетова, 100028, г.Караганда, ул.Университетская 28, sekishev95@list.ru, +7 7477036795.*

Галия ЖҰМАСҰЛТАНОВА, *кандидат исторических наук, доцен кафедры политологии и социологии Карагандинского государственного университета им. Е.А.Букетова, 100028, г.Караганда, ул.Университетская 28, qalia61@mail.ru, +77015963744.*

ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ КАЗАХСТАНА

Статья посвящена рассмотрению вопросов нового подхода к проблеме образовательной политики молодежи современного Казахстана. На основе анализа проблем обучения казахстанской молодежи за рубежом, авторы савят ряд задач для отечественной системы образования, которая должна быть ориентирована на получение молодежью республики качественного знания. В статье приводятся ряд конкретных данных, позволяющие оценить деятельность государства в данном направлении.

Ключевые слова: система образования, молодежь, новые знания, высококвалифицированный специалист, молодежная политика, сознание.

Formulation of the problem: This year 2019 is a unique year for Kazakhstani people, because First Head of our State N.A. Nazarbayev in his Address to the Nation dated October 5, 2012 declared that it as the Year of Youth year. The First President considers taking care of the present and future of young people as the core of their policy.

As it is known, in its traditional annual Messages, youth are committed to promoting youth policy, as young people play a significant role in the state as part

of the community. It is well known that the issue of youth employment is a major issue in our country. In order to eliminate this problem in the country, "With Diploma to Village", "Business Road Map", "Employment opportunities - 2020", Granting of new possibilities of shelter for each family within the program "7-20-25", "Improving accessibility and quality of higher education, improving students" dormitory status programs are implemented and implemented in all regions of the country [1].

The First Head of the State pays special attention to young people, since what happens in Kazakhstan after 10-15 years is often directly related to students, young people who are educated in new conditions, because it is these generations are instructed to live and work in a new, modern Kazakhstan. What the young people of Kazakhstan want to see the First President? He wants to see Kazakhstanis, first of all, competitive and highly professional specialists. To date, the first place was taken by mastering new knowledge and getting a good profession. Today, education is one of the most important priorities of the long-term Strategy "Kazakhstan-2050". In order to implement the tasks set by the President of the country to the Republic, entering the top 30 most developed countries of the world; the sphere of education plays a significant role [2].

The main results of the study : Kazakhstan's society has now formed a completely new intellectual class, different from previous generations: a new oriented, value-based approach is aimed at achieving success through rational economic action. In this regard, in many of his meetings with the youth of the Republic of N. B. Nazarbayev often warns: "everyone should be able to work, study, live, live in the modern world" [3].

Today, the most important documents determining the state position of the youth policy implementation are: the Law of the Republic of Kazakhstan "on the state youth policy of the Republic of Kazakhstan" and the decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated February 27, 2013 "on the Concept of the state youth policy of the Republic of Kazakhstan until 2020" Kazakhstan 2020: the way to the future "adopted on the initiative of the First Head of state. These normative documents clearly define the legal basis for the formation and implementation of the state youth policy at the present stage of development of the state.

In order to fulfill these tasks, Kazakhstan has created a new institutional model of process management among young people. These include the Committee on youth and family Affairs in the structure of the Ministry of social development in 2018, and at the regional level - the Office for youth policy. In addition, the research center "Zhastar" created in 2013 is an important step in the development of the state youth policy. Its activity is to provide scientific-analytical and information consulting activities of the Institute of state youth policy in order to improve the competitiveness of young people and involve them in the process of modernization of Kazakhstan.

The head of state Nursultan Nazarbayev in his Address to the people of Kazakhstan "the growth of welfare of Kazakhstan: improving the quality of income and life" noted that the trained youth studying in higher education institutions of neighboring countries.

The First President noted: "for example, why do young people go to study in neighboring Russia? Well, the situation in the Northern regions is obvious. However, in recent years have begun to step salawu and colleagues in Almaty region. Why? "Speaking of which" is an assessment of the population provided to our higher education institutions. Thinks, that in finding well. Of course, this does not require serious requirements for unified national testing. If there were

not tests, solace, perhaps he will take training. However, the root cause is not. People do not believe in our universities," he said [4]. In fact, there is a growing number of people looking for education abroad, not in Kazakhstan. There are many reasons for this. First, UNT. A child who does not want to pass the United National Testing is willing to study in Russian or European universities. Secondly, the education system. That is, he wants to get a lecture from qualified, knowledgeable specialists. Third - diploma. There is a high demand for foreign higher education institutions. Is it really so?

The path to the pursuit of education today is open. The country has all the opportunities for citizens to receive qualitative education and complement the range of qualified specialists. In addition, how many Kazakhstanis are educated in the world's best universities? Obviously, it is desirable for young people to study abroad and gain experience in another country. However, some of those who have been studying abroad are still reluctant to return to Kazakhstan. In general, why are young people interested in studying in a foreign country? How much do Kazakhstani people want to study abroad?

More than 13,000 graduates of the Bolashak program since 1993 have been working in government agencies in Astana, quasi public sector, national companies, Kazakhstani private companies, foreign companies, international organizations and diplomatic missions. The Presidential Program the Bolashak scholarship holders are currently building a social base for the formation and modernization of the talented, creative Kazakhstani nucleus. Their knowledge acquired at leading foreign universities, and their experience gained in advanced research centers, contributes to the development of Astana, the formation of a special spiritual-cultural atmosphere. Today, the Bolashak program is a brand, which allows Kazakhstan to show its capital Astana in the world.

The world trend is changing now. In all countries where globalization is declining, there will be more migrations in the future. In addition, the first factor of our younger generation education abroad is the end of Kazakhstan's globalization. The second factor is the low quality of education in the country's higher education institutions. The third factor is the interest of the less developed countries to the people of Kazakhstan. The fourth factor is the social status of the population, the rising cost of training. Due to these four factors, nowadays there are more and more foreigners to get education.

We often did not hear the word "studying abroad" earlier. Today, many people overstep their boundaries and improve their knowledge. However, just as the stick has two ends, it is clear that the problem is both positive and negative. Today's youth, both parents and parents, realize that the day of education is a sophisticated day, they are looking for an effective way to pursue higher education. Unfortunately, it is much easier now to study in a foreign country rather than studying at universities in the country. At the same time, the main obstacle of graduates is the unified national testing. This can be observed from the number of students who wish to pass the UNT. For example, according to statistical data, in

2016, 120,000 graduates graduated. However, 87 thousand of them applied for participation in the Unified National Testing. 84079 school leavers took part in the test. It is worth noting that in 2017 the average UNT score is 81.2 points. Last year this figure was 79.4 points. This year, 125 graduates have collected 19 graduates. In 2018, only five school graduates have achieved 125 points. The number of children aged over 100 was 16565. During the test, 14252 graduates were not able to score 50 threshold points. Graduates who have scored higher than the UNT are now submitting documents to higher education institutions [4].

And what will be the prospects for about 33 thousand graduates who did not take part in the unified testing? We cannot say that all of them refused to receive higher education. As a rule, young graduates who want to study at universities abroad, refuse to participate in the Unified national testing. Because in order to get education abroad, Kazakhstan UNT certificates are not needed. This year, not all school graduates who did not participate in the UNT receive education abroad. In particular, within the framework of the program "business Road map-2020" "this year about 10 thousand new jobs will be created, including within the program" business Road map-2020" "and the program"business Road map-2020". Given the fact that these graduates did not try to get an education in educational institutions of the country, for young entrants, as if they were effective, studying abroad. In addition, some countries bordering our country annually allocate educational grants for Kazakhstan. For example, this year Russia will provide about 300 educational grants for young Kazakhstani students [<http://ult.kz/post/zhastar-nege-shet-memlekette-bilim-aluga-kumar1>]. The number of Kazakhstanis already studying in Russian universities is around 15,000. Educational grants allocated by the Russian side, lack of language barrier, and cheaper tuition fees than Kazakhstani educational institutions make it possible for the country's younger generation to move to the big cities of the neighboring country.

The people's Republic of China also does not miss the pages of Kazakhstani graduates. This indicates that many young people who want to study in China. The Chinese state currently pays great attention to educational grants allocated for foreign students. Therefore, access to the educational grant of this country will be facilitated. In addition, there are no problems with the issuance of documents to Chinese universities. That is, applicants could send documents to the Internet to the desired University and wait for a response in Chinese schools. In particular, an applicant with high academic performance has a higher opportunity to enter Chinese higher education institutions.

As you know, in any country there is support for young people. This support will continue after graduation in the world. That is, it provides employment for students who have studied under the state educational grant. Unfortunately, in our country the issues of employment of graduates are not solved. But, despite his diploma, how many young people who trust the unemployed?!

As you know, young people who studied abroad in the country, then wants to return to Kazakhstan?! And

other States that do not care about young people tend to keep talented graduates [5]. Thus, qualified young professionals serve to build the capacity of other countries. Of course, countries that have received free educational grants to citizens of other States require them to return.

Therefore, undoubtedly, a significant part of those who study in foreign languages, remains in the country where the training ended. According to the Institute of education, from 15 to 35% of foreign students after graduation remain to work abroad, largely in the country where they received their education.

According to the latest data, the number of Kazakh students studying abroad exceeds 30 thousand. Such data were distributed by the Ministry of education and science in early 2016. Of these, 15 thousand students study in Russia, about 10 thousand-in China, the remaining 5 thousand-in Europe and the United States [<https://turkystan.kz/article/12003-zhastar-nege-shet-memlekette-bilim-aluqa-kumar>].

For applicants who do not have access to an educational grant provided by the state, there are many ways to get education abroad. For example, today in any country of the world there are educational programs that allow young people to receive education. There are not many Kazakh students who apply for such programs and get education abroad. There are not so many foreign students enrolled in various special programs and grants in our country. According to the Ministry of education and science, currently about 7 thousand foreign students study in Kazakhstan.

Fashion for studying abroad? Kazakhstan's young people seek education abroad, and the state will support this desire of the younger generation. In China, there are certain restrictions for students abroad. For the purpose of training of citizens in a year under the sky goes to training only on semi-annual or annual educational courses. Most of them are civil servants. Japan is a country with a population of more than a million per year 15 120-citizen issues a permit to study abroad. What is the secret? Why these States several times more than the population of Kazakhstan, avoid training of citizens abroad? And in Kazakhstan, the opposite is true. Now you can meet Kazakhstanis studying anywhere in the world. How much new ideas and new discoveries are brought to Kazakhstan by young people who studied abroad? All of them work in the interests of our country? But it is very important to pay close attention to young people who want to get education abroad. In this regard, in recent years, many young people are faced with various negative consequences. Places of education of young people on the topic " in search of travel to such evidence is enough, even in January, that in some of the settlements of the country.

One of the leaders among the countries that are happy to meet foreign students is China. In Beijing University of China allocated a large number of scholarships for international students. Special attention is paid to the training of Chinese language teachers. Chinese universities will receive significant funds from the government to equip the technical and administrative base, conduct research and invite specialists from

abroad. A paid form of education in China does not exceed 2 thousand dollars a year. But in this country there is no knowledge or services for those who did not know Chinese.

One of the countries with a large number of choice of Kazakh students is the Czech Republic. Black tight students getting education in this country. Kazakh students studying in Czech universities are mainly trained in the Humanities, foreign languages, international relations, business [5]. In Japan, the visa regime for foreign students has been simplified, living conditions have been improved, and employment programs have been provided. The requirements for future students in higher education may vary. Somewhere need for a national common examination for admission are required to undergo special training. A mandatory requirement for all students arriving from abroad - the presence of a certificate of completion of the qualification exam in the Japanese language.

South Korea is one of the world leaders in the number of students. The universities have successfully established student exchange programs with foreign educational institutions. To increase the authority in the international rankings, the state attracts a large number of foreign professors[7]. For admission to state higher education institutions, foreign students take the unified exam and the TOPIK test (test of Proficiency in Korean) on an equal basis with citizens of the country.

Singapore's education system is the most efficient in the world. Dozens of leading universities of the world have established their branches here. The government of the country allocates significant funds for the development of education. The advantages of studying in Singapore are English, British education system, world standards of education, modern economic requirements, safety and high standard of living. In Malaysia, international standards of education are monitored by the Ministry of education. In all private and some public universities education is conducted in English, for this in Malaysia there are many foreign students, formed a multinational student environment. Thanks to the partnership programs between Malaysian and foreign higher education institutions, students will be able to obtain diplomas of the world's best educational institutions.

Austrian universities are also prestigious in the ranking of European universities. Here the quality of educational facilities and teaching staff is recognized by the whole world. In General, Austria welcomes students coming from other countries. Therefore, one third of students studying at universities in the country are foreigners. And in the U.S. education has its priorities. In the United States there are several types of specialties. Technology is perfect, there are many options: in what semester, what courses are taught, what teacher, how many hours of study, the student decides for himself. The education system is based on global

trends and global values [8, p. 4]. In addition, the student on campus sees their own day and acquires life experience.

Today, almost all these countries have citizens of Kazakhstan. One of them is professional development and knowledge on a special state program, others-at their own expense listen to lectures in world universities.

Conclusion: The educated generation is the future of our country. Turkey is an independent country and we Kere, perhaps, only the culture of young people in the modern world thriving only from the country, the President of the country, carries. The main core of the society is young people. Due to the fact that the future of Kazakhstan among young people has a great influence on the formation of young people's high quality education, upbringing and intellectual citizen. Young people, who lived in a conscious society together with educated citizens, form a love of knowledge and kindness.

In accordance with the action plan for the implementation of the state program of development and functioning of languages in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020, approved by the decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 19, 2010 № 958, in order to implement the state program of development and functioning of languages in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020, And the state program of functioning and development of languages for 2011-2020, so the bright future of Kazakhstan will be formed only with educated youth!

Reference list:

1. State of the Nation Address of President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev, October 5, 2018 / http://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/state-of-the-nation-address-of-president-of-the-republic-of-kazakhstan-nursultan-nazarbayev-october-5-2018.
2. Nazarbayev NA Message of the President of Kazakhstan "Kazakhstan's way - 2050: common goal, common interests, common future". - Astana, January 17, 2014.
3. Youth Forum "Together with the Leader - New Victories". - Astana, 10 April 2015 // <http://www.inform.kz>.
4. Aikyn Newspaper, October 20, 2018, No. 84.
5. Abdraimova G. Young people are in a modern society: yesterday, today, tomorrow. - Almaty, 2016.- No. 9. - pp.36-38.
6. Semikov Zh. K. Peculiarities of the formation and implementation of youth policy of the Republic of Kazakhstan. - Almaty: BC, 2005. - 51 p.
7. Sarsenbayev T. The political system of the Company. Introduction to Citizenship (Part One). - Almaty, 1994.
8. Kangelin S. We say good-bye // Turkestan. - № 50 (544), December 16, 2004.

Мұрат КАКИМЖАНОВ, *з.ғ.к., профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш. 9.*

Ерасыл МҰРАТ, *Ю-12П тобының магистранты, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш. 9.*

ПАРАҚОРЛЫҚТЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛМЫС РЕТІНДЕГІ ПАЙДА БОЛУ ТАРИХЫ

Аталмыш мақалада Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты іске асыру мәселелерін қарастырады. Тұтастай мемлекет пен қоғамның сыбайлас жемқорлықтың ары қарай дамуына кедергі келтіретін пәрменді шараларды қалыптастыру бойынша бірізді жүйелі жұмысының ары қарай жүргізілуі мақсатты және қажет екендігіне баса назар аударылады.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлық құқықбұзушылықтары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат, бағдарлама, стратегия, заңнама, құқық қорғау органдары.

Мурат КАКИМЖАНОВ, *кандидат юридических наук, профессор, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул.Академическая 9.*

Ерасыл МҰРАТ, *магистрант группы Ю-12П, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул.Академическая 9.*

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ВЗЯТОЧНИЧЕСТВА КАК КОРРУПЦИОННОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ

В данной статье рассматриваются вопросы реализации антикоррупционной политики в Республике Казахстан. Особое внимание уделяется необходимости и целенаправленной последовательной системной работы государства и общества по формированию действенных мер, препятствующих дальнейшему развитию коррупции.

Ключевые слова: коррупция, коррупционные правонарушения, противодействие коррупции, антикоррупционная политика, программа, стратегия, законодательство, правоохранительные органы.

Murat KAKIMZHANOV, *candidate of legal Sciences, professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9.*

Erasyl MURAT, *group master's degree student Ю-12P, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9.*

THE HISTORY OF THE EMERGENCE OF BRIBERY AS CORRUPTION CRIMES

This article discusses the implementation of anti-corruption policy in the Republic of Kazakhstan. Special attention is paid to the necessity and purposeful consistent systematic work of the state and society on the formation of effective measures to prevent the further development of corruption.

Keywords: corruption, corruption offenses, anti-corruption, anti-corruption policy, program, strategy, legislation, law enforcement.

Қазіргі жан-жақты өзгерістерге толы қоғамда жағымсыз құбылыс сипатындағы паракорлықтың сыбайласқан жемқорлық қылмысы ретіндегі кең етек алу мәселесі оған қарсы нәтижелі іс-қимыл көрсетудің жаңа жолдарын іздестіру қажеттілігінен туындап отыр. Осы себептерге байланысты, сыбайласқан жемқорлық қылмысы ретіндегі паракорлыққа, яғни пара алу, пара беру және параға делдалдыққа қарсы іс-қимыл шаралары кез келген өркениетті ел үшін маңызды сұрақтардың алдыңғы легін бастап тұрғаны айқын. Осындай жағымсыз құбылысқа қарсы іс-қимыл көрсету кез келген мемлекет саясатының басым бағыты екендігі кездейсоқ емес, әсіресе мемлекеттік басқару мен

қызмет аясында, немесе билік органдарының сыбайласқан жемқорлықпен зақымдануы мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік үрдістердің реттеушісі ретіндегі ролінің төмендеуіне әкеледі, қоғамдағы құқықбұзушылықтың орын алуына жәрдемдеседі және нәтижесінде адам мен азаматтардың бойында билік өкілдерінің олардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау қабілетіне деген сенімін жоғалтады.

Жалпыға таныс сыбайласқан жемқорлық құқықбұзушылығының аса қауіпті және кең таралған нысаны - паракорлық, яғни пара алу, пара беру және параға делдалдық мемлекет механизмінің барлық салаларына терең еніп қалған жағымсыз құбылыс.

Ол бір жағынан алғанда адам мен азаматтардың бойында билік органдарына деген сенімсіздік қасиетін тудыртса, екінші жағынан өзінің тұрмыстық, жеке, кәсіпкерлік және өзге де жағдайларын шешумен байланысты парақорлыққа, яғни пара алу, пара беру және параға делдалдыққа шыдамды қатынасты тудыртып, бұл құбылысқа қоғамның қарсы тұру мүмкіншілігі мен адамгершілігіне кері әсер етеді.

Адамзат дамуының ежелгі дәуірінен бастап дамып, тамырын тереңге жіберген пара алу, пара беру және параға делдалдық сияқты жағымсыз құбылыстар қоғамда қылмыстылыққа бой алдырады, мемлекеттердің қарқынды дамуына кедергі келтіреді. Мемлекеттегі парақорлықтың, яғни пара алу, пара беру және параға делдалдықтың етек алып кетуінің тағы бір қауіптілігі - мұндай құбылыс азаматтарды адамгершілік жағынан аздырады, олардың мемлекетке және билік органдарына деген сенімін жоғалтады, құқықорғау органдарының қызметін дұрыс бағаламауға, олардың жұмысына көмек көрсетуден бас тартуға итермелейді, сондай-ақ, мемлекеттің құқық қорғау сипатындағы мәнін мүлде теріс бағалауға бағытталған көзқарастардың дамуына жол береді. Кез келген қоғамдағы басқару аппаратымен бірге пайда болған парақорлық, яғни пара алу, пара беру және параға делдалдық қылмысынан әлемнің ешқандай елі, ешқандай саяси жүйесі сақтандырылмаған жағымсыз құбылыс екендігі заңды құбылыс. Сыбайласқан жемқорлық құқықбұзушылықтарының бір түрі ретіндегі парақорлық, яғни пара алу, пара беру және параға делдалдық - саяси, экономикалық, қылмыстық түбірге ие бола отырып, адам қызметінің барлық аясына кіреді, яғни саяси, әлеуметтік өмірді бұрмалайды, экономикалық өсуді бөгелтеді, демократияның негіздерін сетінетеді, азаматтардың мемлекетке деген сенімін түсіреді. Өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтыра отырып [1], егемендік тізгінін қолына алғанына көпжылдық тәжірибесі бар мемлекетіміз үшін парақорлыққа, яғни пара алу, пара беру және параға делдалдыққа қарсы іс-қимыл мәселесі басымдылық көрсетіп отырған міндеттерінің қатарынан түскен емес. Заң әдебиеттерінде парақорлықты қоғамға қауіпті іс-әрекеттерді үнемі жасау деп түсіндіру көзқарасы қалыптасқан, бірақ мұндай түсінік парақорлыққа, яғни пара алу, пара беру және параға делдалдыққа қарсы іс-қимылды өте қиындатып жібереді, себебі үнемі жасау ұғымын сипатын дәлелдеу қажеттілігі туады. Сонымен бірге парақорлықтың қауіптілікті оның қылмыстық-құқықтық қорғау объектісін елеулі түрде бұзады. Осы келтірілген зиянды қолсұғушылықтың санына қатысты қарап бағалау дұрыс емес. Қызмет өкілеттілігін бір рет теріс пайдаланудың өзі жеке адам, қоғам, мемлекет мүддесіне онша қауіпті емес бірнеше сыбайласқан жемқорлық қылмысын жасаудан гөрі көп зиян келтіруі мүмкін. Сонымен, барлығымызға белгілі парақорлық түсінігіне "зақымдау", "параға сатып алушылық", толықтай алсақ параға сатып алу арқылы биліктің дұрыс қызметінің бұзылуы ұғынылады. Сонымен, парақорлық ұғымының түбірінде - "параға

сатып алу", "пара" деген латын сөздері жатыр. Рим құқығында сондай-ақ оған жалпы сөзбен айтқанда - "сындыру, бұлдіру, бұзу, зақымдау, жалғандау, параға сатып алу" деген түсінік бере отырып, құқыққа қарсы іс-қимылды білдірген [2, 89б.].

Орыс тілінің түсіндірме сөздігі парақорлықты пара беріп сатып алу, лауазымды адамдардың, саяси қайраткерлердің сатқындығы ретінде сипаттайды [3, 125б.]. Сыбайласқан жемқорлық - мемлекеттік басқару құрылымдарындағы лауазымды қызметкерлердің өздеріне тапсырылған қызмет мүмкіндіктерін жеке бастарының пайдасы мен мүддесі үшін пайдалану мақсатында жасаған қоғамға қауіпті қылмыстық іс-әрекеттері. Оның жалпылама белгілеріне: лауазымды адамның өзінің немесе делдал арқылы пара берушінің немесе оның өкілі болған адамның пайдасына жасаған іс-әрекеті (әрекетсіздігі) үшін ақша, бағалы қағаздар, өзге де мүлік, мүлік құқығы немесе мүлік сипатындағы пайда түрінде пара алу, туыстық, жерлестік, т.б. жақындықтарына байланысты қызметке ретсіз қабылдау және көтермелеу, сондай-ақ, мемлекеттік және қоғамдық мүліктерді талан-таражға салу жатады [4, 166б.].

Қай кезеңде болмасын кез келген мемлекетте сыбайласқан жемқорлық құқық бұзушылығының бір нысаны ретіндегі парақорлықтың, яғни пара алу, пара беру және параға делдалдықтың орын алуы көлеңкелі экономиканың пайда болып, экономикалық өсу қарқынының тежелуіне және әлеуметтік, саяси шиеленістердің күрт асқынуына ұрындырады. Сонымен қатар жоғары лауазымды мемлекеттік қызметкерлері парақорлық, яғни пара алу, пара беру және параға делдалдық қылмысына салынған жағдайда құқық қорғау органдары оларды жасаған қылмыстары үшін қылмыстық жауапкершілікке тарта алмайтын жағдай қалыптасады. Сыбайласқан жемқорлық құқықбұзушылығының жасалу түрлеріне қарап екіге бөлінеді: жекелеген лауазымды қызметкерлер жасаған қылмыстық іс-қимыл және бірнеше лауазымды қызметкерлер бірігіп жасаған қылмыстық іс-қимыл [5, 97б.]. 1989 жылы әлемнің дамыған 37 мемлекеті халықаралық бизнестегі сыбайласқан жемқорлыққа қарсы қарсы іс-қимыл көрсету туралы конвенцияға қол қойғандығын тарихтан білеміз. Еліміз халықаралық бизнестегі сыбайласқан жемқорлық қылмысына қарсы қарсы іс-қимыл көрсету конвенциясына қосыла отырып, 2015 жылы 18 қарашада қабылдаған "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы" заңында сыбайласқан жемқорлыққа: "...мемлекеттік міндеттерді орындайтын адамдар, сондай-ақ соларға теңелген адамдар, тікелей өзі немесе делдал арқылы өздерінің лауазымды құзыреттерін және онымен байланысты мүмкіншілікті немесе өз құзыреттерін басқаша пайдаланып мүліктік пайда алу үшін заңмен қарастырылмаған мүліктік жайлылықты және артықшылықты қабылдау, сондай-ақ жеке және заңды тұлғалармен аталмыш жайлылықты және артықшылықты оларға заңсыз беруге осы адамдарды парамен сатып алу"- деген сипаттама береді [6]. Аталмыш заңнама адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, сыбайласқан жемқорлық құқықбұзушылығының

көріністерінен туындайтын қауіп-қатерден еліміздің ұлттық қауіпсіздігін қамтамсыз етуге, сыбайласқан жемқорлық құқықбұзушылығының алдын алуға бағытталған. Қоғамымыздың барлық саласына дендеп еніп бара жатқан сыбайласқан жемқорлық құқықбұзушылығының жолына батыл тоқсауыл қойып, олардың зардаптарын жою және мүдделілерді жауапқа тарту - еліміздің ең басты міндеттерінің алдыңғы шебіннен ешқашан түскен емес. Бұл мәселенің маңыздылығы 2012 жылғы 14 желтоқсандағы "Қазақстан-2050" Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты" атты Елбасымыз Н.А.Назарбаевтың еліміз халқына арналған Жолдауында көрсетілген. Онда мемлекет пен қоғам бірлесе отырып сыбайласқан жемқорлық қылмысына қарсы тұруы керектігі атап өтілген. Мемлекет пен қоғам сыбайласқан парақорларға қарсы қарсы іс-қимыл көрсететін бір күш болуға тиіс. Парақорлық, яғни пара алу, пара беру және параға делдалдық мемлекеттің тиімділігіне деген сенімді сөтінетеді және ұлттық қауіпсіздікке төнген тікелей қатер болып саналады. Біз түпкі мақсатымыз - парақорлықты қоғамға қажетсіз құбылыс ретінде жою үшін парақорлыққа, яғни пара алу, пара беру және параға делдалдыққа қарсы заңнамаларды жетілдіру арқылы парақорлыққа қарсы іс-қимылды қатты күшейтуіміз керек [7]. Өмір барысы көрсеткендей сыбайласқан жемқорлық қылмыстары парақорлықпен, яғни пара алу, пара беру және параға делдалдықпен тікелей байланысты. Қазақстанда парақорлықтың сыбайласқан жемқорлықтың нысаны ретінде таралып, жағымсыз құбылысқа айналу себептері осы тектес жағымсыз құбылыстарға қарсы іс-қимыл көрсетудің жаңа жолдарын іздестіру мәселелерін алдыңғы қатарға көтеруде.

2014 жылғы 17 қаңтардағы "Қазақстан жолы - 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ" Қазақстан халқына Жолдауында Елбасымыз парақорлыққа қарсы әрекет бойынша былай атап өтті: аса маңызды міндет - сыбайласқан жемқорлыққа қарсы жаңа стратегияны қалыптастыру және іске асыруды жалғастыру. Көрсетілген жағдайлар сыбайласқан жемқорлық мәселелерінің жағымсыз әлеуметтік-саяси, экономикалық және құқықтық құбылыс ретінде зерттелуі оның қоғамдағы көкейкестілігін куәландырады. Сыбайласқан жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың қазіргі кезеңдегі негізгі белгісі ретінде сыбайласқан жемқорлыққа қарсы саясат субъектілерінің әріптестігі қағидасына, онымен қарсы іс-қимылу кезінде алдын алу шаралары мен ізгілік бастауларының басымдылығына негізделген оның жалпыхалықтық сипаты болуы керек. Бұдан басқа, әрекеттегі сыбайласқан жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың құқықтық жүйесінің кей бағыттарда халықаралық құқық нормалары талаптарына сай

келмейтіндігі сыбайласқан жемқорлыққа қарсы шаралардың жүзеге асырылуының нәтижелілігін төмендетеді. Пара беру, пара алу және делдал болу - бұл бір объектіге қол сұғылатын біртұтас, екіжақты немесе көпжақты қылмыс. Парақорлықтың тектік объектісі лауазымды тұлғаның іс-әрекеттерді жасаумен байланысты болатын қоғамдық қатынастар. Түрлік объектісі бұл өзінің қызмет міндеттемелерін орындаумен байланысты, жеке және заңды тұлғалардан сый ақыны алуға тыйым салу болып табылатын қоғамдық қатынастар. Парақорлық экономикалық, әлеуметтік, саясат, құқықтық, рухани-адамгершілік кешендері негізінде туындайды. Парақорлық құбылысының кең таралу себебі, мемлекет және қоғам істерін басқарудағы ауқымды қателіктердің болуы, бетімен кетушілік психологиясының таралуы және өзінің жеке қамсыздандыру үшін кез келген құралдарға ашық түрде жол берілушілігі, құқықтық нигилизм және құқықтық цинизм. Сол үшін алдымен қоғамда парақорлыққа қарсы көзқарасын қалыптастырып, бұл іс-әрекеттің заңнамаға қайшылығын түсіндіруіміз керек. Сонымен, сыбайласқан жемқорлық қылмыс ретіндегі парақорлықтың табиғатын, оның пайда болу себептерін және даму жағдайларын, қазіргі қазақстандық қоғамдағы сыбайласқан жемқорлық әрекеттерінің көріну нысандарын жан-жақты зерттеу, сондай-ақ осы тұрғыда оның алдын алуға ықпал ететін шараларды негіздеу маңызды мәселелер болып қала бермек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жыл (2017 жылы енгізілген өзгерістері мен толықтыруларымен). [http:// www.zakon.kz](http://www.zakon.kz)
2. Агыбаев А.Н. Уголовно-правовые и криминологические меры борьбы с коррупцией: Уч. пос. - Алматы, 2003.
3. Д.Н.Ушаков. Большой толковый словарь современного русского языка. М., 2008.
4. Борчашвили И.Ш. Коррупционные преступления: закон, теория и практика. Монография. - Алматы: Жеті Жарғы, 2008.
5. Алауханов Е.О., Турсынбаев Д.Е. Борьба с коррупцией в государственных органах Республики Казахстан: Уч. пос. Под ред. Е.О. Алауханова. - Алматы. 2008.
6. Қазақстан Республикасының "Сыбайласқан жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы" Заңы. 2015 жылғы 18 қараша, №410-Ү ҚРЗ. (28.12.2018 жылы енгізілген өзгертулерімен қоса).
7. Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2018 жылғы 5 қазан. "Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру". <http://www.akorda.kz>

Фархия МОМЫШЕВА, кандидат юридических наук, доцент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, farhij@mail.ru, +77012234349
Олжас НСАНБАЕВ, магистрант специальности 6M030100 "Юриспруденция", Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9

РАЗВИТИЕ ЭТИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ ПРИ ИЗМЕНЕНИИ ЕЕ МОДЕЛИ

В статье рассмотрены этические проблемы государственной службы. Уделено внимание вопросам кодификации норм этики поведения госслужащих, Этическому кодексу Республики Казахстан. Сформулировано обобщающее определение понятия этики государственной службы, исходя из теоретических подходов, которые могут рассматриваться как наиболее распространенные в современной научной среде. Предложено понятие исторической модели государственной службы, которая определяется как совокупность характеристик, которые определяют уникальную особенность государственной службы каждой страны в конкретную историческую эпоху.

Ключевые слова: государственная служба, Этический кодекс, этика госслужащих, кодификация норм этики, правовой статус государственной службы, этические нормы, коррупция.

Фархия МОМЫШЕВА, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазтұтынуодағы Қараганды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қараганды қаласы, Академическая көшесі, 9, farhij@mail.ru, +77012234349
Олжас НСАНБАЕВ, 6M030100 "Құқықтану" мамандығының магистранты, Қазтұтынуодағы Қараганды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қараганды қаласы, Академическая көшесі, 9.

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ МОДЕЛІНІҢ ӨЗГЕРГЕН КЕЗІНДЕГІ ЭТИКАЛЫҚ РЕТТЕЛУІНІҢ ДАМУЫ

Мақалада мемлекеттік қызметтің этикалық мәселелері қарастырылған. Мемлекеттік қызметшілердің мінез-құлық этикасы нормаларын кодификациялау мәселелеріне, Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметкерлерінің Этикалық кодексіне баса назар аударылған. Теориялық көзқарастар тұрғысынан алғанда қазіргі ғылыми ортада неғұрлым кең таралған мемлекеттік қызмет этикасы ұғымының жалпылама анықтамасы тұжырымдалған. Нақты тарихи дәуірдегі әрбір елдің мемлекеттік қызметінің бірегей ерекшелігін айқындайтын сипаттамалардың жиынтығы ретінде айқындалатын мемлекеттік қызметтің тарихи моделі анықтамасы ұсынылады.

Түйінді сөздер: мемлекеттік қызмет, Этикалық кодекс, мемлекеттік қызметшілердің этикасы, этика нормаларын кодификациялау, мемлекеттік қызметтің құқықтық мәртебесі, этикалық нормалар, сыбайлас жемқорлық.

Farkhiya MOMYSHEVA, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan Karaganda, 9, Akademicheskaya Str., farhij@mail.ru, +7 701 223 43 49
Olzhas NSANBAEV, Master's degree student, 6M030100 "Jurisprudence", Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan Karaganda, 9, Akademicheskaya Str.

DEVELOPMENT OF AN ETHICAL REGULATION OF PUBLIC SERVICE ON CHANGING ITS MODEL

The article is given consideration to the ethical problems of public service, also paid attention to the issues of codification of the ethical norms of behavior of civil servants, and to the Ethical Code of the Republic of Kazakhstan. A generalized definition of the concept of public service ethics is formulated and based on theoretical approaches that can be considered as the most common in the modern scientific community. The concept of the historical model of public service, which is defined as a set of characteristics that determine a unique feature of public service of each country is proposed in a particular historical era.

Keywords: public service, Ethical code, ethics of civil servants, codification of the ethical norms, legal status of public service, the ethical norms, a corruption.

Вопросы регулирования морально-этических аспектов государственной службы долгое время находятся в пространстве активного научного дискурса, что вполне объяснимо, так как государственные служащие в своей деятельности воплощают политику государства в его взаимодействии с обществом. В этой связи и политическое руководство, и широкая общественность хотят видеть государственных служащих безупречно честными, беспристрастными и высокопрофессиональными. Вместе с тем, различные общественные группы и институты ожидают, что государственная служба будет представлять в первую очередь именно их интересы. Это явление нашло отражение в существовании в научной литературе самых разнообразных подходов к пониманию общественной сущности государственной службы - партийной, сервисной, участвующей, клиент-ориентированной, элитарной и пр. Отсюда берут начало существующие теоретические и реальные модели государственной службы.

В зависимости от той роли, которую государственная служба играет или должна играть в обществе, зависит кадровая политика государственных органов, а именно: степень открытости конкурсных процедур, требования к кандидатам на должности, организационная культура госслужбы, законодательное регулирование. Следовательно, этические регуляторы государственной службы находятся в непосредственной и тесной связи с местом госслужбы в конкретном обществе, то есть с национальной моделью госслужбы.

Изменяющиеся взгляды на природу взаимодействия государственной службы с политической властью и обществом выражаются в существовании в научной литературе многообразных подходов к рассмотрению этической составляющей государственной службы. Рассмотрение этих подходов и трактовок может в настоящее время составить предмет самостоятельного научного исследования.

В ряде работ вопросы этического содержания государственной службы рассматриваются с позиций аксиологии - науки о ценностях и мировоззрении. Поведение государственных служащих определяется в них как характеристика структуры личности и социальной группы. Соответственно, изучение этой характеристики основывается на самоидентификации и самореализации государственных служащих, а также интерпретации общественных оценок их деятельности. Человеческие ценности государственного служащего как личности "являются условием сохранения и развития личности профессионального чиновника, и развития власти и общества, их когерентности, корреляции, что в свою очередь приведет к возврату положительного имиджа государственной и муниципальной службы, подъему и сохранению авторитета государства в глазах граждан..." [1, с. 102].

Одни авторы считают, что понятие организационных ценностей до сих пор, к сожалению,

используется, главным образом, в менеджменте как один из инструментов исследования деятельности организации в интересах повышения эффективности ее работы. В отношении системы государственной службы, данное понятие почти не находит применения. Между тем, оно достаточно емко отражает состояние коллектива и характер его воздействия на сотрудников. [2, с.4].

В последние годы опубликовано множество работ, посвященных проблеме формирования положительного восприятия образа государственного служащего в обществе. Здесь вопросы этики госслужащих раскрываются с позиций общественных отношений и имиджологии.

В ряде исследований раскрывается связь между морально-этическими показателями кадров государственной службы и особенностями материального вознаграждения. В частности, в одной из работ констатируется, что "на низших должностях особо ценно материальное благополучие, а с повышением должности растет уровень оплаты труда, поэтому место этой ценности занимает другая - духовное удовлетворение" [3, с. 5].

Большой пласт исследований посвящен вопросам кодификации норм этики поведения госслужащих. Ряд авторов, например В. М. Соколов [4], указывают на необходимость разработки и принятия специальных кодексов служебного поведения, дисциплинарных уставов и т.п. При этом основной акцент делается на необходимости формирования особой корпоративной этики у членов корпуса государственных служащих, специфичной по отношению к общегражданской этике и нуждающейся в особом регулировании.

С исследованиями данного типа коррелирует довольно много работ, посвященных изучению проблем противодействия коррупции в системе государственной службы. В этих трудах основной упор, как правило, сделан на изучении отклоняющегося поведения госслужащих при нарушении ими этических норм [5].

Кроме того, существует ряд обобщающих работ, преимущественно учебного и справочного характера, посвященных служебной этике как комплексному явлению.

Указанные работы содержат многообразные подходы к определению сущности и содержания понятия "этика государственной службы". Оно может пониматься как "форма поведения человека в сфере управления", как "система норм поведения, правил взаимоотношений и действий в государственно-служебных отношениях" или как "система моральных норм, обязательств и требований добросовестного служебного поведения" [6].

Профессиональная этика государственных служащих, которая представляет собой один из показателей политического уровня общественных взаимоотношений в социальном государстве, что связано с тем, что управленческий профессионализм государственных служащих не может ограничиваться только выполнением должностных обязанностей, но должен включать в себя как одну из составляющих

этику взаимоотношений с различными слоями населения. И оттого, насколько высок уровень владения государственными служащими навыков этикета и соблюдения его правил, в определенной мере зависит профессиональный уровень его управленческой деятельности.

По своему источнику этика государственной службы может основываться как на формальных предписаниях, так и на неких неписаных, но общеизвестных нормах поведения. В качестве основания для выделения предмета этики государственной службы различные авторы называют общечеловеческие ценности, ценности данного общества или систему профессиональных (отраслевых) ценностей и норм. По своему субъектно-носителю этика государственной службы относится различными авторами, как к отдельному представителю государственной службы, так и ко всей профессиональной группе.

Резюмируя сказанное, представляется правомерным сформулировать следующее обобщающее определение понятия этики государственной службы, исходя из теоретических подходов, которые могут рассматриваться как наиболее распространенные в современной научной среде:

Этика государственной службы представляет собой образ поведения государственного служащего в профессиональной служебной деятельности, основанный на:

- 1) ценностях и нормах общества как социального целого,
- 2) ценностях и нормах социальной группы (класса), к которой относится государственный служащий,
- 3) ценностях и нормах государственной службы как особой социально-профессиональной группы,
- 4) индивидуальных ценностях и нормах государственного служащего как личности, которые могут быть выражены в форме официальных предписаний либо индивидуальных и (или) коллективных представлений о должном, осуждаемом и запретном поведении для государственного служащего.

Понятия этического, морального и нравственного в контексте рассматриваемой проблемы рассматриваются синонимически.

Этика государственного служащего может, исходя из приведенного определения, рассматриваться в двух аспектах:

- правовом - как один из вопросов, регулируемых законодательством о государственной службе (например, система запретов и ограничений при поступлении на государственную службу и ее прохождении, требования по предотвращению и урегулированию конфликта интересов и пр.),
- внеправовом - как ценности, нормы и вытекающие из них стандарты поведения, напрямую не урегулированные законодательством и дополнительные по отношению к нему.

Большинство исследователей рассматривают этические нормы как гармоничное продолжение законодательных норм (и наоборот). Однако на

практике это далеко не всегда так. Например, правовая норма о необходимости информирования о служебных нарушениях может входить в противоречие с внеправовой нормой об осуждении "доносительства" в обществе, а правовая норма о беспристрастности зачастую нивелируется внеправовой нормой о корпоративной лояльности и пр.

Социологические исследования показывают, что абсолютное большинство населения и экспертов отрицательно относятся к коррупции как к явлению, а более 90 % граждан и экспертов считают ее большой общественной угрозой [7]. Вместе с тем, многие граждане признают, что им приходилось иногда давать взятки для достижения своих целей. Таким образом, осуждая коррупцию вообще, респонденты "в отдельных случаях" допускают ее для себя. Аналогично обстоит дело и с государственными служащими: общество требует от них образцового морального облика, но они являются представителями того же самого общества, и поэтому разделяют все его недостатки и укоренившиеся стереотипы поведения. Таким образом, состояние государственной службы следует воспринимать во всех отношениях, в том числе в этическом, как отражение состояния общества.

Этические проблемы государственной службы не могут восприниматься изолированно от того общества, в котором функционирует государственная служба и того места, которое она как институт занимает в данном обществе.

Указанная закономерность хорошо просматривается в работах зарубежных авторов. Этические регуляторы в пространстве "политик - чиновник - общество" описываются ими, как правило, термином Public Service Bargain (PSB), который пока не имеет точного русского эквивалента. В рамках исследуемого вопроса мы понимаем его равнозначно общественному статусу государственного служащего.

До начала реформ государственный служащий воспринимался в большинстве стран Европы и их бывших колоний как представитель закрытой профессиональной корпорации, обладавшей собственной морально-этической системой, которая строилась вокруг безупречной честности, высокого профессионализма и лояльности действующему правительству. Реформы, проводившиеся в названных странах в 1980-е - 2000-е гг. способствовали изменению общественного положения госслужащих. Они потребовали большей ориентации на бизнес-процессы, готовности работать под более жестким политическим давлением. В итоге прежний тип карьерного чиновника уступил место типу госслужащего-менеджера, решающего любые задачи, которые ставит перед ним политическое руководство, а его труд оценивается по достигнутым результатам и предполагает гибкую систему премирования, похожую на оплату в коммерческом секторе. Государственная служба при таком подходе принципиально не отличается от работы на открытом

рынке, ее цель - максимальное удовлетворение потребностей заказчика.

По поводу трансформации PSB в западной (а в последнее время и в мировой) науке развернулась активная полемика. Воздержимся от обзора этой дискуссии, принимая во внимание специфичность данного вопроса для каждой страны. Отметим лишь то, что этическая составляющая рассматривается во всех случаях как следствие общих изменений в системе государственной службы в процессе ее реформирования. В свою очередь, реформирование государственной службы представляет собой в общем смысле процесс трансформации института госслужбы применительно к требованиям изменяющегося и развивающегося общества.

Рассматривать характер указанных изменений считаем целесообразным, используя категорию модели государственной службы.

Понятие модели многоаспектно. В широком смысле оно обозначает образец, дающий представление о каком-либо явлении и процессе, его наиболее общих характеристиках. Применительно к государственной службе понятие модели в концептуальном плане использовалось ранее в рамках политической науки. Так, Ш. Эйзенштадт сформулировал модели взаимодействия политики и государственной службы в триаде "власть-госслужба-общество" [8, с.112]. Он выделяет традиционную модель, при которой госслужба ориентирована на власть; модернизационную, при которой госслужба ориентирована на общество; и транзиторную, при которой государственная служба ориентирована сама на себя.

Ф. Риггс предложил модели сочетания партийности и политизации государственной службы. В одном случае карьера чиновника зависит от его лояльности политическому руководству, в другом - аппарат госслужбы сам формирует политическую элиту и последняя служит его интересам [9, с. 9].

Б.Г. Питерсом выявлена модель взаимодействия госслужбы с политической властью и обществом через концепцию так называемых "административных моделей", под которыми им понимался исторически сложившийся набор ценностей, внутреннего устройства и форм взаимоотношений органов государственной власти с другими институтами, который обуславливает механизмы государственного управления в определенном обществе. Критериями выделения моделей являются особенности взаимодействия государства и общества, административных и политических институтов и др. Б.Г. Питерсом и его последователями (К. Данхлстром, В. Лапуенте, П. Ким и др.) выделены англо-американская, наполеоновская, германская, скандинавская, китайская, японская и корейская административные модели [10].

Характер национальной модели государственной службы определяется сочетанием таких факторов, как особенности исторического развития, особенности правовой системы и специфика государственного устройства.

В литературе встречаются, в частности, административная, должностная, карьерная, партийная, трудовая, патронатная, либеральная, сервисная и иные модели государственной службы. Также авторы выделяют романо-германскую (карьерную), англосаксонскую (позиционную) модели, модель государственной службы стран исламской ориентации, восточно-азиатскую (элитную) и "корпоративную" модели государственной службы. Как правило, они проявляют себя в смешанном виде при доминировании одной из моделей.

В конечном итоге большинство исследователей сводят все многообразие классических моделей государственной службы к двум основным: англосаксонской и романо-германской (континентальной), открытой и закрытой. Открытая (трудовая) модель государственной службы предполагает отсутствие грани между госслужбой и хозяйственной сферой. При данной модели госслужащими являются все работники, оплачиваемые из бюджета. Их деятельность регулируется трудовым правом, и попасть на госслужбу не труднее, чем на работу в крупную корпорацию. Такая модель (с поправкой на партийность) существовала в СССР. Вместе с тем, частным случаем данной модели является сервисная модель, широко применяемая в англо-саксонских странах. Полярной по отношению к трудовой модели является закрытая (карьерная) модель, основанная на профессионализации и элитарности кадров госаппарата. Это обеспечивается высоким материальным обеспечением, пожизненным наймом, рангами и чинами. При такой модели чиновничество выделяется в особый класс, пополняемый образованными слоями общества на основе жесткого отбора. Для них характерны своя организационная культура, кодексы чести, особое законодательство и судебная система. Подобная модель характерна для западноевропейских континентальных стран.

Обобщая, можно отметить, что классическими примерами национальных моделей государственной службы являются англосаксонская и континентальная. Первая присуща странам британской правовой системы (США, Великобритания, Канада, Новая Зеландия, Австралия, Индия). В этих странах государственная служба понимается традиционно как публичная, общественная или гражданская служба (public service, civil service), а не как служба государству. Вторая, континентальная модель более свойственна европейским странам (Франция, Германия и пр.). В данной модели чиновничество выделено в особую профессиональную группу, кадры которой особым образом обучаются, обладают особым правовым статусом.

Нами предложено понятие исторической модели государственной службы, которая определяется как совокупность характеристик, которые определяют уникальную особенность государственной службы каждой страны в конкретную историческую эпоху. Подобная модель является базой для сравнения

государственной службы в разных странах и в разные эпохи. Понятие исторической модели строится на сочетании трех основных элементов: ценностей, приоритетов и организационно-правовых рамок государственной службы. Если хотя бы один из этих трех элементов выпадает, говорить о целостной модели государственной службы уже невозможно. Речь в этом случае идет о так называемом переходном периоде развития, продолжительность которого определяется временем, необходимым обществу, чтобы выработать новую систему ценностей взамен утраченной, и политическому руководству, чтобы сформулировать приоритеты для развития госслужбы в соответствии с этой системой ценностей, а также оформить их в организационно-правовые рамки.

В Российской Федерации сильно обеспокоены самим правовым статусом государственной службы, который возможно, как считают некоторые исследователи, "направляет трансформацию государственной службы... в сторону превращения ее в институт, обслуживающий интересы лиц, замещающих государственные должности... государственный служащий работает не столько за государство, общество..., сколько на тех, кто его принял на службу, и управляет им" [11].

Важным направлением является предполагаемое сближение в правовом отношении видов государственной службы и государственных должностей в части вопросов, "связанных с прохождением, профессиональным развитием и продвижением по должностям, межведомственной ротацией, унификацией государственных социальных гарантий и принципов оплаты труда". Таким образом, налицо тенденция к преодолению искусственной изоляции государственной службы. Параллельно наблюдается сближение с общемировым трендом к менеджеризации руководящего состава госслужбы (возможность "бокового входа", оплата по показателям эффективности, расширение персональной ответственности и подотчетности политическому руководству).

Импульсы по реформированию государственной службы в последние годы исходят от Министерства труда и социальной защиты - органа, уполномоченного на формирование и реализацию кадровой политики в масштабах всего народного хозяйства.

Границы между госслужбой и трудовой деятельностью иных видов, в том числе в коммерческой сфере, стираются и будут стираться в дальнейшем, особенно на должностях, не наделенных властными полномочиями. Публично-правовой статус высших госслужащих сохранится ввиду специфики данных должностей, но и здесь имеются сдвиги в сторону унификации.

В настоящее время в Республике Казахстан государственная служба обеспечена достаточно качественной нормативно-правовой базой, задающей правильные векторы по формированию современной организационной культуры. Достаточно отметить два фундаментальных

документа, регулирующих деятельность государственной службы и непосредственно самих государственных служащих: Закон РК "О государственной службе Республики Казахстан"; Этический кодекс государственных служащих Республики Казахстан (Правила служебной этики государственных служащих). В указанных документах определены также вопросы мотивации и стимулирования государственных служащих, порядок и принципы продвижения по карьерной лестнице [12]. Этический кодекс государственных служащих РК определяет также и стандарты поведения госслужащих, которые в определенной степени могут явиться основой для формирования некоторых аспектов организационной культуры государственных организаций [13]. В этом смысле положения данных документов важны для конкретных руководителей государственных организаций в их работе по формированию эффективной организационной культуры своих организаций. В то же время необходимо отметить, что деятельность руководителей государственных организаций в этом направлении должна носить более глубокий характер с учетом современных реалий. В процессе анализа, предпринятого в данном исследовании, нами были определены наиболее важные направления такой работы, которые мы можем рекомендовать руководителям государственных организаций в качестве важных правил при формировании современной организационной культуры. Таким образом, приходим к выводу о том, что в результате эмпирического исследования факторов, оказывающих влияние на стремление государственного служащего к профессиональному росту имеют место быть как монетарные, так и немонетарные факторы. К основным немонетарным факторам, согласно оценке результатов анкетирования по методике К. Замфира в модификации А. Реана "Изучение мотивации профессиональной деятельности", можно отнести факторы внутренней мотивации, такие как: возможность наиболее полной самореализации и получение удовлетворения от самого процесса и результата работы.

Однако следует отметить, что монетарные факторы имеют очень весомое значение в системе мотивации профессионального роста. Основным монетарным фактором является размер оплаты труда, который напрямую связан с действующей системой оценки, направленной на определение результата.

Таким образом, приходим к выводу о том, что система мотивации не может существовать автономно от системы оценки. Перед нами четко встает вопрос необходимости интеграции систем оценки и мотивации, в целях оптимизации обеих систем.

Список литературы:

1. Бермешева А. П. Профессиональная этика в сфере государственной и муниципальной службы // Молодой ученый. - 2018. - №48. - С. 101-103.:

[Электронный ресурс]. URL: <https://moluch.ru/archive/234/54277/> (дата обращения: 03.04.2019).

2. Литов С. С. Ценности организационной культуры как управленческий ресурс государственной службы: Автореф... дис. кан. соц. наук. - М.: 2006. - 23 с.

3. Богдан Н.Н., Бушуева И.П. Влияние индивидуальных факторов на профессиональное развитие государственных гражданских служащих // Вопросы управления. 2014. №1. С. 5-15.

4. Соколов В. М. Модельный кодекс государственного служащего в Российской Федерации // Менеджмент в государственных структурах. 2010. №1. С. 34-41.

5. Магомедов К.О. Об эффективности противодействия коррупции в государственных органах власти // Вопросы государственного и муниципального управления. 2014. №3. С.201-212.

6. Зотов М. Д. Кодексы этики как механизм управления нравственным развитием государственных гражданских служащих в условиях современной России: дис. кан. соц. наук. - М.: 2013. - 162 с.

7. Свыше 90% казахстанцев выразили негативное отношение к коррупции

[Электронный ресурс]. URL: <https://24.kz/ru/news/social/item/285173-svyshe-90-kazakhstantsev-vyrazilinativnoe-otnoshenie-k-korrupsii/> (дата обращения: 08.04.2019).

8. Эйзенштадт Ш. Срывы модернизации // Неприкосновенный запас. 2010. №6 (74). С. 110-135.

9. Риггс Ф. Сравнительная оценка президентской формы правления // сравнительная социология: Избранные переводы. Москва: ИНФРА, 1995. 150 с.

10. Борщевский Г.А. Соотношение модели государственной службы и этики государственных служащих // Коммуникология. 2015. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sootnoshenie-modeli-gosudarstvennoy-sluzhby-i-etiki-gosudarstvennyh-sluzhaschih> (дата обращения: 07.04.2019).

11. Адамович А. Реформирование системы государственной службы Российской Федерации // Государственная служба. 2014. №1. С. 80-83.

12. Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V "О государственной службе Республики Казахстан" (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.02.2019 г.)

13. Указ Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2015 года № 153 "О мерах по дальнейшему совершенствованию этических норм и правил поведения государственных служащих Республики Казахстан" (с изменениями по состоянию на 24.01.2019 г.)

Олжас НСАНБАЕВ, магистрант специальности 6М030100 "Юриспруденция", Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ЭТИКА В СФЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ

В статье дан анализ Этического кодексу государственных служащих Республики Казахстан (правила служебной этики государственных служащих). Рассматривается сущность профессиональной этики чиновников. Сделан вывод, что не внешний контроль, выраженный нормами права, а внутренняя мотивационная составляющая должна стать рулевым побуждением государственного служащего.

Ключевые слова: государственная служба, Этический кодекс, профессиональная этика, нормативно-правовой акт, этические нормы, коррупция, дисциплинарная ответственность, уголовная ответственность.

Олжас НСАНБАЕВ, 6М030100 "Құқықтану" мамандығының магистранты, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы, Академическая көшесі, 9.

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ САЛАСЫНДАҒЫ КӘСІБИ ЭТИКА

Мақалада Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдеп кодексіне (Мемлекеттік қызметшілердің қызметтік әдеп қағидалары) талдау берілген. Шенеуніктердің кәсіби әдебінің мәні қарастырылады. Мемлекеттік қызметшілердің басты итермелеушісі құқық нормаларымен айқындалған сыртқы бақылау емес, ішкі мотивациялық ниеті болуы тиіс деген қорытынды жасалды.

Түйінді сөздер: мемлекеттік қызмет, Этикалық кодекс, кәсіби этика, нормативтік-құқықтық акт, этикалық нормалар, сыбайлас жемқорлық, тәртіптік жауапкершілік, қылмыстық жауапкершілік.

Olzhas NSANBAEV, Master's degree student, 6M030100 "Jurisprudence" Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan Karaganda, 9, Akademicheskaya Str.

PROFESSIONAL CONDUCT IN THE SPHERE OF PUBLIC SERVICE

The article provides an analysis of the Ethical Code of Civil Officer of the Republic of Kazakhstan (the rules of official ethics of civil servants). Also the essence of professional conduct of officials is considered. The conclusion is made that not external control expressed by the norms of law, but the internal motivational component should become the steering stimulus of a public servant.

Keywords: public service, the Ethical Code, professional conduct, regulatory legal act, ethical standards, a corruption, disciplinary responsibility, criminal liability.

В настоящее время концептуальным нормативным правовым актом, где определены основные требования к служебному поведению сотрудников, является Этический кодекс государственных служащих Республики Казахстан.

Представители менеджериальной модели государственного управления выдвинули новые положения, согласно которым государственному служащему представлялась возможность проявления инициативы на рабочем месте и акцент перенесен с процедур на результат. Возникновение данной модели обязано собой В. Нисканену, научный подход которого, озвученный в начале 70-х годов прошлого столетия, представлял собой научно-оформленную позицию на организацию деятельности госслужащих Паркинсона. Менеджеральная модель Нисканена, а в дальнейшем и концепция "good governance" ("активизирующего государства") выдвинули новые требования к

государственным служащим. Государственная служба должна быть транспарентна, клиентоориентирована, внимательна к проблемам граждан, результативна, действенна и подотчетна общественности. А концепция "good governance" дополнила его этическими стандартами: открытость, подотчетность, эффективность, слаженность (coherence). Так, реализуемый в Казахстане проект "Правительство для граждан", также является примером реализации концепции "good governance". Таким образом, менеджеральная модель государственного управления предполагает сервисный характер организации госслужбы, который ведет к транспарентности и независимости. Позже, в 1976 году, Г. Беккер выдвинул теорию рационального выбора, которая основывается на экономической рациональности деятельности любого индивида. Постулаты данной теории, к сожалению, находят место быть в современной

деятельности отечественных чиновников. Так, оценка соотношения выгод и издержек от коррупционных действий зачастую приводит государственных служащих к выводу (как минимум к мысли, и как максимум к действиям) о том, что выгоды от принятия взятки гораздо превышают риск и издержки от ее принятия. Отсюда приходим в очередной раз к выводу об актуальности выбранного вопроса, в целом, исследование данной темы направлено на выявление и устранение недостатков в организации отечественной государственной службы, путем оптимизации системы мотивации государственных служащих Республики Казахстан.

Так, если Вебер исходил из ценностно-нейтрального подхода, то позицию Саймона (50-60-е гг.) можно назвать фактически ценностной, но лишь в том смысле, что он дополнил теорию формальной организации элементами теории организации неформальной.

В контексте их подхода к исследованию проблем бюрократии человек оставался маленьким винтиком в большом механизме государственной власти. Гораздо позднее, в рамках теории рационального выбора появились отдельные труды, в которых первостепенное значение стало уделяться изучению вопросов мотивации и стимулирования государственных служащих. К ним можно отнести такие труды как "Inside bureaucracy" ("Политика бюрократии", 1967) Э. Даунса и "The Politics of Bureaucracy" ("Внутри бюрократии", 1965) Г. Таллока. Согласно теории Э. Даунса существует целый набор целей государственного служащего, в соответствии с которыми он ввел два мотивационных типа бюрократов.

В Республике Казахстан Указом Президента Республики Казахстан от 13 сентября 2016 года № 328 ранее существовавшее для управления государственной службой Министерство по делам государственной службы Республики Казахстан было преобразовано в Агентство Республики Казахстан по делам государственной службы и противодействию коррупции как государственный орган, непосредственно подчиненный и подотчетный Президенту Республики Казахстан.

Агентство является уполномоченным государственным органом в сфере государственной службы, системного предупреждения коррупционных проявлений и контроля за соблюдением качества оказания государственных услуг.

В Казахстане приняли этический кодекс государственных служащих. Соответствующий указ "О мерах по дальнейшему совершенствованию этических норм и правил поведения государственных служащих РК" подписан президентом РК Нурсултаном Назарбаевым.

"В целях повышения требований к морально-нравственному облику и деловым качествам государственных служащих постановляю утвердить этический кодекс государственных служащих Республики Казахстан; положение об уполномоченном по этике", - говорится в тексте указа [1].

Согласно указу, этический кодекс госслужащих общепринятыми морально-этическими нормами устанавливает основные требования к морально-этическому облику государственных служащих, а также базовые стандарты их поведения.

Кодекс направлен на укрепление доверия общества к государственным органам, формирование высокой культуры взаимоотношений на госслужбе и предупреждение случаев неэтичного поведения госслужащих, отмечается в документе.

Так, госслужащие Казахстана должны способствовать укреплению единства народа республики и межнационального согласия в стране; быть честными, справедливыми, скромными, соблюдать общепринятые морально-этические нормы, в обращении с гражданами и коллегами проявлять вежливость и корректность; обеспечивать законность и справедливость принимаемых ими решений; обеспечивать прозрачность принятия решений, затрагивающих права и законные интересы физических и юридических лиц; противостоять действиям, наносящим ущерб интересам государства, препятствующим или снижающим эффективность функционирования государственных органов; своими действиями и поведением не давать повода для критики со стороны общества, не допускать преследования за критику, использовать конструктивную критику для устранения недостатков и улучшения своей деятельности; не использовать служебное положение для оказания влияния на деятельность государственных органов, организаций, государственных служащих и иных лиц при решении вопросов личного характера и др.

Это, по сути, свод общих принципов профессиональной служебной этики и основных правил служебного поведения, которыми должны руководствоваться государственные служащие независимо от замещаемой ими должности.

В соответствии с Этическим кодексом государственных служащих Республики Казахстан определены общие стандарты поведения госслужащих, а именно государственные служащие должны:

1) способствовать укреплению единства народа Казахстана и межнационального согласия в стране, уважительно относиться к государственному и другим языкам, традициям и обычаям народа Казахстана;

2) быть честными, справедливыми, скромными, соблюдать общепринятые морально-этические нормы, в обращении с гражданами и коллегами проявлять вежливость и корректность;

3) обеспечивать законность и справедливость принимаемых ими решений;

4) обеспечивать прозрачность принятия решений, затрагивающих права и законные интересы физических и юридических лиц;

5) противостоять действиям, наносящим ущерб интересам государства, препятствующим или снижающим эффективность функционирования государственных органов;

6) повышать свой профессиональный уровень и квалификацию для эффективного исполнения

служебных обязанностей, соблюдать установленные законами Республики Казахстан ограничения и запреты;

7) своими действиями и поведением не давать повода для критики со стороны общества, не допускать преследования за критику, использовать конструктивную критику для устранения недостатков и улучшения своей деятельности;

8) не использовать служебное положение для оказания влияния на деятельность государственных органов, организаций, государственных служащих и иных лиц при решении вопросов личного характера;

9) не распространять сведения, не соответствующие действительности;

10) обеспечивать сохранность государственной собственности, рационально, эффективно и только в служебных целях использовать вверенную государственную собственность, включая автотранспортные средства;

11) неукоснительно соблюдать служебную дисциплину, добросовестно, беспристрастно и качественно исполнять свои служебные обязанности, рационально и эффективно использовать рабочее время;

12) на постоянной основе принимать меры по повышению качества оказываемых государственных услуг, всецело ориентируясь на запросы населения как потребителя государственных услуг;

13) не допускать совершения проступков и иных правонарушений, за которые законом предусмотрена дисциплинарная, административная либо уголовная ответственность.

14) соблюдать деловой этикет и правила официального поведения.

Внешний вид государственного служащего при исполнении им служебных обязанностей должен способствовать укреплению авторитета государственного аппарата, соответствовать общепринятому деловому стилю, который отличают официальность, сдержанность и аккуратность [2].

Государственные служащие не должны использовать служебное положение и связанные с ним возможности в интересах общественных и религиозных объединений, других некоммерческих организаций, в том числе для пропаганды своего отношения к ним.

Если ранее, госслужащий в своей работе опирался на Кодекс чести государственных служащих и ведомственных правил служебной этики, то теперь утвержденный Кодекс этики включал в себя единый свод стандартов поведения государственных служащих. Поскольку государственные служащие являются лицом государства в глазах общества, данный кодекс направлен, прежде всего, на укрепление доверия общества к государственным органам, в Кодексе прямо определены общие стандарты поведения государственных служащих, стандарты поведения во внеслужебное время, поведения в служебных отношениях, а также публичных выступлений, в том числе в средствах массовой информации.

Государственные служащие, в том числе занимающие руководящие должности, не могут открыто демонстрировать свои религиозные убеждения в коллективе, принуждать подчиненных

служащих к участию в деятельности общественных и религиозных объединений, других некоммерческих организаций. Такова сущность профессиональной этики государственных чиновников. Но в последние годы очень часто поднимается вопрос потери нравственных ориентиров у госслужащих, что выражается в таком "трендовом" слове в СМИ - как коррупция. Таким образом, общество предъявляет повышенные моральные требования к управленцу на государственной службе. Современные граждане достаточно умны, знают свои права и обязанности, манипулировать и обмануть их сейчас сложно, а значит остро встает вопрос повышения уровня управленческой этики.

Государственным служащим не только нужно знать, что главными этическими принципами профессиональной деятельности являются принцип законности. Правовые нормы, регулирующие сложную систему взаимоотношений государственных служащих, затрагивают лишь основные процедуры и операции деятельности государственного служащего. Вне пределов их действия остается множество ситуаций, не поддающихся правовой оценке. Чем выше квалификация и статус должностного лица, тем меньшей стандартизованностью отличается процесс решения задач. Соответственно, возникает возможность выбора варианта решения на основе личного усмотрения. А это - поле действия моральных факторов, здесь имеют значение сила общественного мнения и внутренние саморегуляторы - долг, совесть, честь [3].

Таким образом, не внешний контроль, выраженный нормами права, а внутренняя мотивационная составляющая должна стать рулевым побуждением государственного служащего. Его человеческие ценности как личности являются условием сохранения и развития личности профессионального чиновника, и развития власти и общества, их когерентности, корреляции, что в свою очередь приведет к возврату положительного имиджа государственной службы, подъему и сохранению авторитета государства в глазах граждан [4].

Список литературы:

1. Указ Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2015 года № 153 "О мерах по дальнейшему совершенствованию этических норм и правил поведения государственных служащих Республики Казахстан" (с изменениями по состоянию на 24.01.2019 г.).
2. Этический кодекс государственных служащих Республики Казахстан (Правила служебной этики государственных служащих), утверждён Указом Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2015 года № 153.
3. Бермешева А.П. Ригоризм как один из принципов профессиональной этики государственного и муниципального служащего // Молодой ученый. - 2018. - №48. - С. 99-101. - URL <https://moluch.ru/archive/234/54276/> (дата обращения: 08.04.2019).
4. Сущность государственной службы: история, теория, закон, практика / Г.В. Атаманчук. - 2-е изд., доп. - М. : Изд-во РАГС, 2008. - 311 с.

Алма НУРПЕЙСОВА, кандидат юридических наук, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая 9, e-mail: almanurp@mail.ru, +7701619 1454;

Акмарал АБИЛЬДИНА, магистрант Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая 9, e-mail: A.a_100@mail.ru, +7771 351 7639

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СУБЪЕКТОВ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В ИНФОРМАЦИОННОЙ СФЕРЕ

В научной статье приведена криминологическая характеристика лиц, совершающих уголовные правонарушения в сфере компьютерной информации в Республике Казахстан. Изучены: определенная совокупность социально значимых и индивидуальных признаков, свойств, качеств и иных показателей, характеризующих как самого уголовного правонарушителя, так и различные стороны и проявления его жизнедеятельности.

Ключевые слова. Информация, информационные технологии, компьютерная преступность, ЭВМ, системы ЭВМ, личность преступника, личность криминогенная, преступное поведение, структура личности преступника, типология личности преступника.

Алма НУРПЕЙСОВА, заң ғылымдарының кандидаты, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы, Академическая көшесі, 9, e-mail: almanurp@mail.ru, +7701619 1454

Акмарал АБИЛЬДИНА, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің магистранты, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы, Академическая көшесі, 9, e-mail: A.a_100@mail.ru, +7771 351 7639

АҚПАРАТТЫҚ САЛАДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР СУБЪЕКТІЛЕРІНІҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Ғылыми мақалада Қазақстан Республикасында компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыс жасаған адамдардың криминологиялық сипаттамасы зерттелді. Онда қылмыстық құқық бұзушының өзін, сондай-ақ оның өмірі мен қызметінің әр түрлі жақтарын сипаттайтын әлеуметтік маңызды жеке белгілердің, қасиеттер мен сапалардың және өзге де көрсеткіштердің белгілі бір жиынтығы зерделенген.

Түйінді сөздер: Ақпарат, ақпараттық технологиялар, компьютерлік қылмыс, ЭЕМ, ЭЕМ жүйелері, қылмыскердің жеке тұлғасы, криминогендік тұлға, қылмыстық мінез-құлық, қылмыскердің жеке басының құрылымы, қылмыскердің жеке басының типологиясы.

Alma NURPEISOVA, Candidate of Law sciences, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, ul. Academicheskaya 9, e-mail: almanurp@mail.ru, +7701619 1454

Akmaral ABILDINA, master student, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, ul. Academicheskaya 9, e-mail: [e-mail: A.a_100@mail.ru](mailto:A.a_100@mail.ru), +7771351 7639

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS PERPETRATORS OF CRIMES IN THE SPHERE OF COMPUTER INFORMATION

The scientific article is devoted to criminological characteristics of perpetrators of crimes in the sphere of computer information. It studied a certain set of socially significant and individual characteristics, properties and qualities and other indicators characterizing both the criminal offender, and various aspects and manifestations of his life and work.

Keywords: Information, information technology, computer crime, computer, computer system, the identity of the offender, the identity of the criminal, criminal behavior, the structure of offender, offender typology.

Под уголовными правонарушениями, совершенными в сфере информационных технологий, следует понимать предусмотренные уголовным законом виновные общественно опасные деяния, направленные на нарушение неприкосновенности охраняемой законом

электронной информации и ее материальных носителей, совершаемые в процессе создания, использования и распространения электронной информации, а также направленные на нарушение работы ЭВМ, системы ЭВМ или их сети, причиняющие вред законным интересам

собственников или владельцев, жизни и здоровью личности, правам и свободам человека и гражданина, национальной безопасности, где предметом выступает компьютерная информация.

Проблемы субъектов преступной деятельности в сфере использования компьютерных технологий рассматривались в работах российских и казахстанских ученых: П.П. Андрушко, Батурина Ю.М., В.Б. Вехова, П.Д. Биленчука, В.Е. Козлова, В.В. Крылова, Г.А. Левицкого, В.Г. Лукашевича, Н.А. Розенфельд, Толеубековой Б.Х., Назмышева Р.А., Нугмановой А.Т. Нурпеисовой А.К. и др.

Однако, несмотря на безусловную теоретическую и практическую значимость этих исследований, вопросы криминологической характеристики субъектов преступной деятельности в сфере использования компьютерных технологий, субъективно-личностные свойства ее участников изучены еще недостаточно.

Так оценка характера, структуры и динамики рассматриваемых преступлений затруднена из-за высокой латентности преступления. Такая ситуация, на наш взгляд, сложилась в силу следующих факторов: во-первых, рассматриваемые уголовные дела латентны и образуют так называемую категорию преступлений "без жертв", где первоначально нет морального, физического и материального ущерба от преступления и соответственно заинтересованных заявителей; во-вторых, в течение последних трех лет правоохранительная система Республики Казахстан претерпевала структурные изменения, находя более оптимальные пути борьбы с преступностью, с одной стороны, одновременно, с другой, - "размывая" кадровый состав оперативных и следственных работников. Последнее обстоятельство, по - видимому также повлияло на снижение внимания со стороны сотрудников правоохранительных и специальных органов в Казахстане на проблемные вопросы устойчивого роста уголовных правонарушений в сфере компьютерных технологий в Казахстане; в-третьих, увеличение количества особо тяжких, тяжких преступлений, заставляющее правоохранительные органы обращать на них более пристальное внимание, при этом, обусловило то, что анализируемым преступлениям не уделяли достойного внимания; в- четвертых, достаточно хороший образовательный уровень таких преступников и наличие в преступных группах системы внутренней безопасности, а также наличие коррумпированных связей в органах власти и управления, в том числе и в правоохранительных структурах; в-пятых, не решены вопросы создания специализированных подразделений в структуре МВД РК по борьбе с преступлениями в "сфере информационных технологий" по типу "подразделений по борьбе с киберпреступностью" зарубежных стран.

Вследствие этого дать количественную характеристику уголовных правонарушений в сфере компьютерных технологий, в основной своей массе продолжают оставаться не учтенными криминальной статистикой в Республике Казахстан. Специфичность уголовных правонарушений в сфере

информационных технологий, многообразие предметов и способов преступных посягательств, их высокая латентность создали для правоохранительных органов существенные преграды на пути к защите прав и интересов общества и государства. Поэтому с учетом изменений, происходящих в современных условиях во всех сферах жизни, развитием научного знания, запросов практики изучение личности преступника и разработка предложений по их профилактике представляется весьма актуальным.

Компьютерным уголовным правонарушениям, как известно, присущ целый ряд специфических особенностей, и в качестве главного элемента в структуре изучения такого вида уголовного правонарушения мы выделяем роль самого правонарушителя обладающего специальными знаниями в области цифровых технологий. Кроме того мы придаем большое значение цифровой информации как предмета преступного посягательства и сам компьютер как средство совершения уголовных правонарушений, рассматривая их в тесной взаимосвязи между собой.

С учетом этого обстоятельства, к основным структурным элементам криминологической характеристики рассматриваемого уголовного правонарушения, прежде всего, следует отнести совокупность взаимосвязанных между собой сведений о личности правонарушителя, мотивах и целях его преступного поведения, типичных способах, механизме совершения уголовного правонарушения, предметах и средствах преступного посягательства и сведений о потерпевшей стороне.

На наш взгляд, до сих пор не потеряла своего научного и практического значения классификация А.Б. Сахарова, который выделял пять видов преступников: "случайных", "ситуационных", "неустойчивых", "злостных", "особо опасных". В этой связи, соглашаясь с мнением А.И.Алексеева, можно условно классифицировать преступников следующим образом: 1) последовательно-криминальный тип (совершение уголовных правонарушений для этих лиц стало своеобразной профессией); 2) ситуативно-криминальный тип (решающее значение в генезисе преступного поведения имеет взаимосвязь, взаимодействие отрицательных признаков личности с негативными характеристиками среды); 3) ситуативный тип (характерными признаками являются: идейно-психологическая слабость, социальный инфантилизм личности, отсутствие интеллектуальных, эмоциональных и волевых ресурсов); 4) случайный тип (отсутствие осознанности, беспечность, чрезмерная импульсивность и т.д.) [1]

В научных кругах лиц, совершающих непропорциональный доступ к охраняемой законом компьютерной информации, называют по-разному: хакерами, электронными пиратами, электронными корсарами, одержимыми программистами, ворами с электронными отмычками, мошенниками и т. д. Все эти названия в совокупности определяют понятие - "компьютерный преступник". [2]

Характеристика личности компьютерного преступника фрагментарно содержится во многих современных научных исследованиях. Изучение результатов этих исследований, а также анализ материалов зарубежной следственной практики дают возможность выделить две наиболее распространенные классификации компьютерных преступников.

Первую группу можно подразделить на подгруппы, куда входят лица, которых можно условно назвать "любители". Отличительной чертой "любителей" является их творческий подход к проникновению в системы с ограниченным доступом, взлом защищенных компьютерных программ и т. д. Это, прежде всего, подчеркивает особенности этих лиц, выражающихся в устойчивом сочетании профессионализма в области компьютерной техники и программирования с элементами своеобразного фанатизма и изобретательности. Устанавливаемые перед ними программные барьеры являются лишь раздражителями, представляют для этих лиц своеобразный вызов их творческим и профессиональным знаниям, умениям и навыкам.

Среди особенностей, характеризующих данную группу, можно выделить отсутствие продуманной подготовки к действиям или дальнего планирования, непринятие мер к сокрытию преступления, так как их действия на месте преступления, как правило, не планируются (цель - всего лишь проникнуть, а что будут делать дальше, они для себя не определяют) и составляют лишь часть игры, они могут увековечить память о себе путем каких-либо идентифицирующих личностных обозначений: рисунки, файлы с именами или псевдонимами, заставки и другое.

Крупный вред "любители" могут нанести по неосторожности, так как их действия не связаны с умыслом, либо идея совершения преступлений может возникнуть непосредственно уже после проникновения к защищенной законом информации.

Во вторую подгруппу людей, совершающих рассматриваемую категорию преступлений, можно отнести "непрофессионалов", "неспециалистов". Это своего рода жертвы компьютерной революции.

К третьей подгруппе данной категории преступников, относятся "профессионалы".

Преступники, входящие в данную группу, отличаются от других наличием ярко выраженных корыстных целей. Их основной доход составляет взлом защищенных программ, с последующей перепродажей их "пиратам", несанкционированное получение защищаемой законом информации, будь то коммерческая, государственная или служебная тайна, а также другие способы получения выгоды от использования компьютерной информации. Кроме этого, отличительной особенностью этой группы преступников является то, что они характеризуются многократностью совершения компьютерных преступлений. Их действия характеризуются полностью предварительной подготовкой, целеустремленностью, сокрытием следов преступлений.

Вина этой категории преступников, характеризуется только прямым умыслом, а действия носят корыстную направленность.

Преступники, входящие в данную группу, по самым различным жизненным причинам и в основном с целью получения крупных денежных сумм, в результате реализации своих преступных действий могут оказаться в центре внимания организованных преступных формирований.

В большинстве своем лиц, входящих в третью группу, можно охарактеризовать как высококвалифицированных специалистов, имеющих высшее техническое, юридическое, либо экономическое (финансовое) образование. Именно эта группа преступников представляет собой основную угрозу для общества и является кадровым ядром компьютерной преступности, как в качественном, так и в количественном плане. На долю этих преступников приходится максимальное количество совершенных особо опасных посягательств.

В четвертую и последнюю подгруппу преступников по рассматриваемой первой группе классификации можно отнести пользователей ЭВМ, сетей ЭВМ, имеющих доступ к компьютерной информации. Анализ специальной литературы показывает, что это самая широкая категория преступников. Они обладают достаточными навыками в работе с ЭВМ и обработкой информации. Преступления, совершаемые ими, по форме вины распределяются от прямого умысла до небрежности. Действия данной группы лиц могут проводиться с предварительной подготовкой и без таковой, с их стороны могут предприниматься меры к сокрытию следов преступления. Характерной особенностью этой категории преступников, отличающей их от профессионалов, является отсутствие у них корыстных целей, действия их, как правило, носят разовый характер. То есть, если преступник видит, что можно совершить определенную незаконную операцию при помощи ЭВМ, получить в результате этого выгоду и можно остаться незамеченным при этом, то он, конечно же, постарается такую возможность не упустить. Однако постоянно такого рода преступной деятельностью данные лица не занимаются, и оно не является их основным источником существования и доходов. Представляется, что эта категория преступников является "вечной", прежде всего ее долгое существование предопределяется социально-экономическими факторами, характеризующими развитие общества.

Вторая, более крупная классификация связана с отношением пользователей к конкретным ЭВМ, к сетям и защищаемой законом информации. По этому основанию пользователи могут быть: внутренние, внешние; где пользователь - физическое лицо, пользующееся средствами компьютерной техники для получения информации или решения различных задач.

Все пользователи делятся на тех, чей доступ к компьютерной информации санкционирован, и несанкционированных пользователей.

К внутренним пользователям относятся служащие, техники и другой персонал ведомств, учреждений, организаций, фирм, по роду своей деятельности имеющие доступ к ЭВМ, их сетям. Это могут быть филиалы, представительства, смежники, подрядчики и т. д. Для этой категории доступ к компьютерной информации облегчен, т. к. им известны используемые в данной организации способы и средства ее защиты, поэтому ими или с их участием совершается подавляющее число компьютерных преступлений.

К числу внешних пользователей относится гораздо более широкий круг лиц. Практически им может быть любой человек, обладающий специальными знаниями и оснащенный необходимой для этого техникой. Из всей этой группы можно выделить как разновидность бывших сотрудников организаций, информация которых подвергается преступным посягательствам. Они, как и внутренние пользователи, хорошо осведомлены о системах и средствах защиты информации, имеют доступ к ЭВМ и их сетям через свои связи с бывшими сослуживцами.

Если внешнему пользователю известны организации, использующие систему безопасности аналогичную той, с которой ему приходилось работать на месте своей прежней работы, то это позволяет ему избежать лишних проблем с ее преодолением, и тем самым облегчается путь совершения преступления.

Относительно внутренних пользователей, то они делятся на четыре подгруппы по основанию функциональной категории доступа к компьютерной информации.

К первой подгруппе мы относим всех служащих, которые в силу своих функциональных обязанностей имеют санкционированный доступ к компьютерной информации и задействованы в процессе получения, обработки, хранения, поиска и передачи компьютерной информации.

Ко второй подгруппе относится вспомогательный технический персонал (лица, оказывающие техническую помощь при выявлении неисправностей или сбоев в работе компьютерной техники).

К третьей подгруппе относятся лица, не имеющие санкционированного доступа к компьютерной информации, имеется в виду к процессу ее обработки и передачи, но косвенно имеющие доступ к средствам компьютерной техники в силу занимаемого ими служебного положения.

Таковыми лицами могут быть: руководители предприятий, учреждений, организаций, фирм и т. д., должностные лица, занимающиеся организационно-управленческими вопросами: управлением компьютерной сетью или системой, руководством операторов, управлением базами и банками данных, руководством работ по программному обеспечению, старшие и главные инженеры.

К четвертой подгруппе преступников относятся лица, которые не имеют санкционированного доступа ни к средствам компьютерной техники, ни к

компьютерной информации, они могут и не иметь специальных познаний в этой области. Например, в качестве таких лиц могут быть уборщики помещений, где установлена компьютерная техника, сотрудники службы охраны данного учреждения.

На основании изложенного, анализируя результаты существующих исследований по рассматриваемой проблеме, считаем необходимым подвергнуть обзору профессиональные, образовательные особенности личности компьютерного преступника, а также другие типичные данные о них, которые относятся практически к любой из рассмотренных групп.

При оценке характера личности преступника, несомненно, следует учитывать, что это "определенная совокупность (система) социально значимых и индивидуальных признаков, свойств и качеств и иных показателей, характеризующих как самого человека, так и различные стороны и проявления его жизни и деятельности". [2]

С учетом наших классификаций на группы можно выделить социально-демографические признаки личности рассматриваемых преступников. Рассматривая социально-демографические признаки личности этого преступника, следует, прежде всего, указать на то, что авторитет последнего в криминальной среде держится на высотах, а иногда и на уникальных знаниях в области информационных технологий, материальных средствах, на личностных качествах, на имеющихся деловых, родственных связях, в том числе и в криминальной среде, в органах власти и управления, а также на уголовных традициях и субкультуре преступников.

Анализ уголовных дел показывает, что эти лица представляют собой группу наиболее опасных и активных преступников, сознательно противопоставляющих себя обществу и отрицающих его социально-нравственные нормы. Для них характерна постоянная готовность к экстремальным ситуациям, вплоть до совершения более тяжких преступлений. Движущей силой в их антиобщественных акциях является как корыстный мотив, так и "компьютерный азарт". Так, проведенные нами исследования уголовных дел показали, что более или менее длительная преступная деятельность, как правило, является основным и единственным источником дохода последних. Активно создавая ситуации совершения преступлений, организуя и руководя преступной группой, эти лица вовлекают в такую деятельность других.

Наши исследования позволили установить характерные черты в структуре личности этой категории осужденных. Так, среди лиц, привлеченных к уголовной ответственности по рассматриваемым преступлениям, большую часть составляют мужчины 68 %, из них в возрасте 30-35 лет - 36 %; 25-30 лет - 34 %; 22-25 лет - 27 %. При этом следует отметить, что женщины в совершении рассматриваемых преступлений принимают также активное участие и как организаторы, и как руководители преступных групп, и как простые

исполнители их доля составила 32 % от общего количества исследованных дел.[3]

Исследование образовательного уровня преступников показало, что среди лиц, привлеченных за рассматриваемое преступление, среднее образование имеют 44 %. Вместе с тем обращает на себя внимание тот факт, что среди них достаточно большую часть составляют лица с незаконченным высшим и высшим образованием - 50 %, имеются лица с учеными степенями и званиями - 2,94%.

Важным элементом социально-демографической характеристики этих преступников является его общественно полезная деятельность. Основная масса осужденных (28 %) фактически нигде не работала и не училась, другая часть (50 %) имела неполный рабочий день в силу кризисного состояния экономики или фиктивно числилась на различных должностях частных предприятий. И только 32 % из них имели постоянную работу или учебу в различных учебных заведениях.

Вызывает особую озабоченность то обстоятельство, что среди преступников, встречаются как кадровые, так и бывшие работники финансовых, образовательных и научных организаций и учреждений.

Характерной особенностью рассматриваемой категории преступников является то, что 62 % осужденных были не женаты и не замужем, при чем это, как правило, были разведенные люди. 36 % лиц привлеченных к уголовной ответственности, имели несовершеннолетних детей.

Основная масса преступников была ранее не судима, если говорить о наличии судимости, то её имели всего 8 %. 3 % осужденных находились на учете в ОВД РК за различные правонарушения семейно-бытового характера.

В 76 % случаев осужденные характеризовались по месту жительства, работы и учебы только положительно, в 22 % случаев были даны

посредственные характеристики и только в 3 % случаев осужденные характеризовались отрицательно.

Криминологическая характеристика отдельных категорий лиц, опосредованно участвующих в рассматриваемых преступлениях, значительно затруднена, как нам представляется, не столько реальным их отсутствием (хотя они имеются), сколько недостаточной репрезентативностью наших исследований. Ведь все расчеты ведутся относительно выявленных и доказанных уголовных дел. Предпринятый нами анализ криминологической характеристики лиц, совершающих уголовные правонарушения в сфере компьютерных технологий не является исчерпывающим. Затронуты только его некоторые аспекты типичного характера, могущие служить ориентиром в целях разработки возможных путей, форм, способов, методов воздействия на этих людей с целью изменения их негативных социальных ориентаций, правосознания, ценностных устремлений, противоправных форм удовлетворения потребностей, преступных интересов и устремлений. Возможность использования данных о личности таких преступников в индивидуальной профилактической работе с ним и представляется особенно важным для проведения подобного исследования.

Список литературы:

1. Чуфаровский Ю.В. Криминология в вопросах и ответах: учеб. пособие. - Москва: Проспект, 2014. 144с. - С. 40-41.
2. Каиржанов Е.И. Криминология (общая часть). - Алматы: Республиканский издательский кабинет, 1995.- 200с.-С.109.
3. Нурпеисова А.К. Уголовно-правовые и криминологические проблемы компьютерной преступности: Монография, Караганда, ТОО "Бумажный сервис", 2013. 170с.-С.125-136.

Иван ТОЛСТОВ, магистрант первого года обучения, Карагандинский экономический университет
Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9,
www.itolstov@mail.ru, +77085487318

ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Организованная преступность - это негативное социальное явление, распространенное по всему миру и являющейся причиной отрицательной трансформации правовых институтов, как на национальном, так и на международном уровне. В связи с тем, что действия членов различных организованных преступных групп включают в себя множество разных составов уголовных правонарушений, выработать универсальный способ борьбы с организованной преступностью представляется невозможным.

Поэтому современная борьба с организованной преступностью носит комплексный характер, однако предпринимаемых национальными и международными институтами мер не достаточно.

Ключевые слова: организованные преступные группы, контрабанда, коррупция, правовые институты, декриминализация.

Иван ТОЛСТОВ, Қазақстан Республикасының 100009, Қарағанды қаласы, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, бірінші курс студенті. Академиялық, 9, www.itolstov@mail.ru,
+77085487318

ПАЙДА БОЛУ СЕБЕПТЕРІН ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫСҚА

Ұйымдасқан қылмыс - бұл бүкіл әлем бойынша себеп болып табылатын әлеуметтік теріс құбылыстар, жайылма және құқықтық институттарының, ұлттық деңгейде де және халықаралық деңгейде теріс трансформациялау ретінде. Ұйымдасқан қылмыстық топтардың мүшелері әртүрлі құрамының бөлігін камтиды, бұл әрекеттер кетуіне байланысты әр түрлі көптеген трансұлттық ұйымдасқан қылмыс пен күресті әмбебап тәсіл ұсынылады қылмыстық құқық бұзушылықты мүмкін болмай қалады.

Сондықтан осы заманғы кешенді сипатқа ие емес, бірақ ұлттық және халықаралық институттар ұйымдасқан қылмыспен күресу қабылданып жатқан шаралар жеткілікті.

Түйінді сөздер: ұйымдасқан қылмыстық топтар, контрабанда, жемқорлық, құқықтық институттар, декриминализация.

Ivan TOLSTOV, undergraduate of the first year of training, Karaganda economic university of
Kazpotrebooyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya St., 9,
www.itolstov@mail.ru, +77085487318

CAUSES OF ORGANIZED CRIME

Organized crime is negative social the phenomena, extended worldwide and the being reason of negative transformation of legal institutes, both on national, and at the international level. Because actions of members of various organized criminal groups include a great number of different structures of criminal offenses, to develop a universal way of fight against organized crime it is represented impossible.

Therefore modern fight against organized crime has complex character, however undertaken by National and international Institutes died not enough.

Keywords: organized criminal groups, smuggling, corruption, legal institutes, decriminalization.

Существует множество научных теорий о причинах возникновения организованной преступности, опирающихся на психологию человека и его социальную природу, но на практике они имеют расхождения с объективной реальностью, а это значит что следует посмотреть на причину возникновения с иной стороны, но для начала стоит дать определение организованной преступности и обозначить ее основные характеристики.

Организованная преступность - системно связанная совокупность преступных деяний, совершаемых участниками устойчивых,

иерархизированных, планомерно действующих преступных структур, деятельность которых прямо или опосредованно взаимоподкрепляется и согласуется, направленная на извлечение максимальной прибыли из преступного бизнеса.[1]

Для сравнения, третья статья уголовного кодекса Республики Казахстан дает несколько определений, связанных с организованной преступностью:

1. "Преступное сообщество - объединение двух или более преступных организаций, вступивших в сговор для совместного совершения одного или нескольких уголовных правонарушений, а равно

создания условий для самостоятельного совершения одного или нескольких уголовных правонарушений любой из этих преступных организаций;

2. Преступная группа - организованная группа, преступная организация, преступное сообщество, транснациональная организованная группа, транснациональное преступное сообщество, террористическая группа, экстремистская группа, банда, незаконное военизированное формирование;

3. Преступная организация - организованная группа, участники которой распределены по организационно, функционально и (или) территориально обособленным группам (структурным подразделениям)". [2]

Вторая статья Конвенции Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности дает следующее понятие:

"Организованная преступная группа" означает структурно оформленную группу в составе трех или более лиц, существующую в течение определенного периода времени и действующую согласованно с целью совершения одного или нескольких серьезных преступлений или преступлений, признанных таковыми в соответствии с настоящей Конвенцией, с тем чтобы получить, прямо или косвенно, финансовую или иную материальную выгоду".[3]

Из всех вышеперечисленных определений следует вывод, что основными критериями организованной преступности являются:

Системность - распределение сфер деятельности внутри преступных организаций;

Устойчивость - наличие постоянных задач и целей, длительный характер преступных деяний;

Иерархичность - наличие порядка подчиненности одних членов преступных организаций другим, стоящим выше их;

Планомерность действий - наличие четкой согласованной последовательности совершения преступных деяний.

Цель - извлечение максимального дохода из своей деятельности.

Особое внимание стоит заострить на целях, ведь именно в них и нужно искать корни возникновения организованной преступности.

Как показывает мировая практика борьбы с организованной преступностью, деятельность почти всех организованных преступных групп сводится к:

Контрабанде;

Созданию, перевозке и сбыту наркотических средств, их аналогов и прекурсоров;

Организации притонов, барделей и иной деятельности, связанной с оказанием секс-услуг;

Легализацией денежных средств, добытых преступным путем.

Из этого следует вывод, что в большей степени экономическая составляющая организованной преступности основывается на удовлетворении желания рядовых потребителей. Образовывая своей деятельностью "черные рынки", они обеспечивают имеющийся у народа спрос на свои товары и услуги.

Примером здесь могут выступать Соединенные Штаты Америки времен сухого закона.

"Сухой закон" в Соединенных Штатах Америки - национальный запрет на продажу, производство и транспортировку алкоголя, который действовал в США с 1920 по 1933 год. [4]

Последствием принятия этого закона явилось образование множества преступных организаций, целью которых было извлечение сверхприбыли от продаж алкоголя и организации тайных баров. В истории этих контрабандистов принято называть "бутлегерами". Так как среди бутлегеров была "рыночная конкуренция" за потребителей, они развязывали между собой целые войны, последствием которых становились массовые убийства.

Ярким примером здесь выступает инцидент, исторически называемый "Бойней в день святого Валентина". В этот день, 14 февраля 1929 года, группировка итальянских мафиози Аль Капоне жестоко расправилась с членами конкурирующей ирландской группировки под предводительством Багса Морана. В результате этой перестрелки было убито семь человек. Данный исторический случай показал, что наличие запрета на товар, имеющий спрос у населения, стимулирует формирование конкурирующих между собой преступных организаций. Сверхприбыль с продажи нелегального алкоголя и сопряженных с ним криминальных рисков послужило катализатором для устранения насильственным способом своих "рыночных" конкурентов.

Но возрастание мафиозных структур и их междоусобиц было не единственной проблемой, связанной с наличием этого закона. Так как спрос на алкогольную продукцию не падал, а только возрастал, на "рынке" стали массово появляться более дешевые, но некачественные суррогаты, содержащие в своем составе такие вещества, как метанол. Смертность от суррогатной алкогольной продукции, кустарного производства, в Соединенных Штатах Америки выросла в разы.

Еще одной важной проблемой являлось наличие коррупции в полиции и среди чиновников. Прекрасно понимая, какие объемы денежных оборотов от продажи алкоголя присутствовали в то время, они не стали упускать возможность заработать на этом, закрывая глаза на деятельность мафии и подпольных баров, или же напрямую сотрудничая с ними, оказывая покровительство их деятельности.

Ситуация выправилась только после прихода на пост президента Соединенных Штатов Америки Франклина Рузвельта. В первые 100 дней своего правления он совершил множество реформ и не обошел стороной "сухой закон". Отменив его действие и по сути введя заново алкоголь в гражданский оборот, он лишил мафию денег, сделав её практически нищей. Этими мерами из рынка алкогольной продукции исчезли все суррогаты, ведь они элементарно не смогли выдержать конкуренции. Этот исторический опыт показывает, что государственные запреты на товары, имеющий спрос у народа, только стимулируют развитие

организованной преступности. Руководствуясь социальными идеями о трезвой и здоровой нации, правительство Соединенных Штатов только создало условие для формирования черных рынков по сбыту алкоголя, тем самым обогащая преступников, которые в свою очередь, подкупая государственных служащих, разрушали правовые институты.

По таким же "лекалам", в настоящее время, преступные организации контролируют оборот наркотиков. Согласно Всемирному докладу о наркотиках 2018 Управления Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности "фетанил и его аналоги остаются проблемой для Северной Америки, а трамадол (опиоидный анальгетик, используемый для снятия болевых синдромов средней и сильной интенсивности) становится поводом для беспокойства в Африке и Азии. В то время как использование этих препаратов в медицине необходимо для облегчения боли и страданий, подпольное производство и распространение этих препаратов на наркорынке причиняет огромный вред здоровью людей".[5]

Согласно этому отчету, за 2016 год было изъято порядком 87 тонн фармацевтических опиоидов. В этом же отчете для сравнения дается информация, что примерно столько же героина было изъято за этот же год. Это свидетельствует что на современном наркотическом рынке "аптечные" наркотики начинают конкурировать с "классическими" наркотическими веществами. Причина такого резкого подъема у опиоидо содержащих препаратов вызвана тем, что такие наркотики как героин и кокаин становится все сложнее купить, ведь на наркотическом "рынке" их цена только растет, и как в случае с "сухим законом" в Соединенных Штатах Америки, запрет на товар и его спрос у народа стимулирует производство "грязного" продукта, более низкого качества и оказывающие более вредный эффект для здоровья, но более доступного для "потребителя". В изготовлении опиоидо содержащих препараты обходятся гораздо дешевле, чем те же, условно "традиционные", героин и кокаин.

Ведя еще более агрессивную борьбу с наркотиками, государства создают условия для процветания "аптечной наркоторговли" и стимулируют создание новых видов наркотических, которые на данный момент являются более опасными, чем сбыт обычных наркотиков. Ужесточая уголовную ответственность за сбыт и хранение, тем самым они увеличивают стоимость классических наркотических средств, и тем людям, которые уже являются зависимыми, вынуждены покупать более дешевые и более опасные аналоги, тем самым обогащая продавцов "смерти".

Ярким примером борьбы с нарко-бизнесом является Португалия, но для начала стоит немного углубиться в историю. После военного переворота в 1974 году, политико-правовой режим Португалии сменился с авторитарного на либерально-демократичный, что повлекло за собой ряд социокультурных изменений. В Португалию хлынул поток репатриантов, вернувшихся из бывших португальских колоний, которые на тот момент уже

успели открыть для себя "мир" наркотических веществ. Эти репатрианты и стали проводниками для южноамериканского кокаина, ближневосточного героина и африканского гашиша, и начиная с 70-ых годов, в Португалии началась наркотическая эпидемия.

Основной точкой, откуда репатрианты поставляли в Португалию наркотики, являлась соседняя Испания. В Испании существует целый преступный синдикат, именующий себя "Галицийский клан", включающий в свой состав множество "семей". Основной деятельностью этой преступной организации была продажа наркотиков и контрабандных товаров. Португалия для них являлась одной из "точек" сбыта.

Это все привело к тому, что к 2001 году Португалия занимало первенство, среди стран Европейского союза, по количеству наркозависимых. Не справившись традиционными силовыми методами, правительство Португалии решило принять революционные меры - декриминализация всех видов наркотических средств. Выстроив систему, при которой зависимые люди стали получать более качественные наркотические средства в аптеках, а многие добровольно соглашались на лечение, правительство Португалии сделало территорию своей страны экономически невыгодной для сбыта наркотических средств, что стало лишать Галицийский клан довольно большой прибыли с их деятельности.

На примере деятельности вышеперечисленных преступных организаций, мы можем сделать вывод, что она сопряжена с контрабандой, но если в случае Америки периода "сухого закона" и Португалии периода репатриации жителей она была связана с ввозом запрещенных веществ, то сейчас стоит рассмотреть отдельно экономическую контрабанду, но для начала стоит дать определение самому понятию.

Контрабанда (от итальянского "contrabbando": contra - "против" + bando - "правительственный указ") - незаконное перемещение через государственную границу товаров, ценностей, техники, объектов интеллектуальной собственности и иных предметов. Объектом контрабанды являются интересы либо общественные отношения, связанные с защитой внешнеэкономической деятельности.

Долгое время в юридической литературе и юридической практике множества государств общественная опасность контрабанды выражалась в посягательстве на установленный государством порядок перемещение материальных ценностей и разрушения экономики государства, путем содействия расширению теневого сектора экономики, а также контрабанда зачастую является инструментом в совершение иных уголовных правонарушений, например таких как перевозка радиоактивных веществ или оружия.

Но если же вынести за скобки вопросы общественной безопасности, которые затрагиваются при перевозке радиоактивных веществ или оружия, то контрабанда несет за собой только одну цель - сокрытие от уплаты таможенных пошлин и иных и

иных видов налогообложения на товар или на материальные ценности. В этой ситуации на контрабанду можно посмотреть уже под другим углом.

При стремительно развивающихся рыночных отношениях бесперебойно создаются новые товары и постоянно происходит обмен между субъектами рынка. Постоянная конкуренция в различных сферах приводит к тому, что услуги либо же товары постепенно становятся лучше и дешевле. Но в каждом деле существуют свои издержки и чрезмерно огромные объемы налогов и пошлин входят в их число. Вот здесь и находит свое место контрабанда. Преступные организации, осуществляющие контрабанду наркотических средств и оружия, предлагают абсолютно легальным предпринимателям свои услуги, которые в большей степени являются более выгодными для них, чем сотрудничество с государством.

Примером здесь может выступить случай, произошедший 22 июня 2018 года в Актау. Как сообщает новостной порта "Tengrinews" Служба экономических расследований на таможенном посту "Морпорт" задержала крупную партию табачных изделий, привезенных из Объединенных Арабских Эмиратов. Общая стоимость контрабандного товара составляла около 150 миллионов тенге. А не за долго до этой ситуации, аналогичная произошла в другой части Западного Казахстана. В Уральских складах было обнаружено и изъято 14 миллионов 100 тысяч пачек сигарет, общей стоимостью в 4,8 миллиарда тенге. Как было установлено позже, их ввоз на территорию Республики Казахстан также осуществлялся через таможенный пост "Морпорт" [6].

Согласно с налоговым кодексом Республики Казахстан акцизная ставка на одну тысячу пачек сигарет составляет 8700 тенге [7], которые должен выплатить поставщик либо создатель подакцизного товара из своего кармана. Если высчитать акцизу из "уральской партии", то она будет порядком ста двадцати миллионов тенге.

И так как косвенный налог уже включен в стоимость товара, то уклонение от его уплаты и реализация товара на теневом рынке по более выгодной для потребителя цене, может дать сверхприбыль избегающему закона предпринимателю. Сверхприбыль от реализации товаров пользующихся огромным спросом у потребителей и является главной мотивацией для организации контрабандных перевозок. Поэтому когда государство повышает стоимость акциз на ходовой товар, она тем самым делает контрабанду более привлекательной и выгодной для предпринимателя, а наличие уголовных рисков

только создает почву для развития коррупционных отношений на таможенных постах Республики Казахстан.

Данный пример с "Морпортом" города Актау лишь доказывает что такое огромное количество контрабандного товара могла перевезти только преступная организация, с предварительным сговором с представителями таможенных органов, что является очередным доказательством того, что разложение правовых институтов является неотъемлемой частью деятельности преступных организаций. Единственный способ искоренить контрабанду это пересмотр налоговой политики. Сделав сотрудничество с государством более выгодным, чем с преступными организациями, оно тем самым начнет лишать их огромной прибыли. При отсутствии сверхприбыли от преступной деятельности, преступные организации перестанут иметь ресурсы, с помощью которых они смогут осуществлять другие виды своей деятельности.

Список литературы:

1. Криминология. Учебный минимум для сдачи экзамена и зачета. Д. Е. Зайков; Гуманитарные и общественные науки Юриспруденция 000 ISBN: 978-5-9516-0296-1; 2008г.; Юриспруденция.
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.01.2019 г.)
3. Конвенция Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности. Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orgcrime.shtml (дата обращения: 02.12.2018)
4. Behr, Edward. (1996). Prohibition: Thirteen Years That Changed America. NewYork: ArcadePublishing. ISBN 1-55970-356-3.
5. Управлением ООН по наркотикам и преступности - Всемирный доклад о наркотиках 2018: опиоидный кризис, растущий уровень употребления рецептурных препаратов, рекордные уровнипроизводства кокаина и героина. Режим доступа:https://www.unodc.org/unodc/ru/frontpage/2018/June/world-drug-report-2018_-opioide-crisis-prescription-drug-abuse-expands-cocaine-and-opium-hit-record-highs.html (дата обращения: 02.11.2018)
6. Новостной портал "Tengrinews". Режим доступа:<https://tengrinews.kz/crime/kontrabandistyipyitalis-vyidat-sigaretyi-stroymaterialyi-347225/>(дата обращения: 02.11.2018)
7. Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI "О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)" (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.01.2019 г.)

АВТОРЛАРҒА АҚПАРАТ

"Қарағанды экономикалық университетінің Жаршысы" журналы: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция бағыттары бойынша мақалалар жариялайды.

Пікірсайыс материалдары үшін журналдың беттері әрқашан ашық, сондықтан оның мазмұны міндетті түрде құрылтайшылардың және редакция алқасының көзқарасын көрсетпейді.

Жариялауға берілетін мақалалар ғылыми жарияланымдар әдебіне сәйкес келуі тиіс.

- Авторлар келтірілген фактілердің, дәйексөздердің, экономикалық-статистикалық деректердің, өз аттарының, жағрафиялық атаулардың және өзге де мәліметтердің іріктелімі мен дұрыстығы үшін, сондай-ақ ашық баспасөзде жариялауға арналмаған деректерді пайдаланғаны үшін жауап береді.

- Нақты деректерді, бүкіл мәліметтерді, әдебиеттерден алып пайдаланған және өзге де дерек көздерін, сондай-ақ мақалада келтірілетін дәйексөздерді тиісті сілтемелермен растау қажет.

- Авторлар жарияланымдарға қойылатын талаптарды сақтауы тиіс.

- Түпнұсқа жұмыс ретінде плагиатты табыс етуге және бұрын жарық көрген жарияланымға жол берілмейді.

Қарағанды экономикалық университетінің Жаршысы" журналы тоқсанына бір рет (жылына төрт рет) шығады. Қайта басылған кезде журналға сілтеме жасау міндетті.

Қарауға қабылданған мақалалар бойынша екі апта ішінде оларды жариялаудың әлеуетті мүмкіндіктері туралы мәселе шешіледі. Түпкілікті шешім Редакция алқасының талқылау нәтижелері бойынша қабылданады. Мақалалардың өтуі туралы бүкіл ақпаратты авторлар +7 (7212) 44-16-24 (6500) телефоны бойынша ала алады.

Автор Интернет желісінде Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті сайтының "ҚЭУ Жаршысы" бөлімінде, "ҚЭУ Жаршысы" журналында жарияланған, өз макаласының электронды нұсқасын өтеусіз негізде жаңғыртуға келісім береді. Автор сайтқа шығу мүмкіндігі реттелмегенін түсінуге сүйенеді.

Жариялауға қабылданбаған мақалалар авторларға қайтарылмайды.

Жарияланым үшін қаламақы төлеу қарастырылмаған.

Қолжазбаның жарияланым ақысы 3 000 теңге (эквиваленті 20\$).

Назар аударыңыз: Автордың ҚЭУ Жаршысына жариялау үшін мақаланы беруі ғылыми жарияланымдар әдебінде айтылған ережелер мен талаптарға келісім беру ретінде автоматты түрде қабылданады.

Мақалалар мәтінінің форматына қойылатын талап:

- мәтіндік редактор Microsoft Word;
- қарып түрі Times New Roman 11 кегль (мақалалардың негізгі мәтіні үшін);
- бір жол аралық интервал;
- бос орын: жоғарғы, төменгі, оң жақтағы, сол жақтағы - 2 см қалдырылады;
- азат жолдан шегініс - 1 см.

Көрсетілген форматтағы мақала көлемі 8 беттен аспауы тиіс.

Жарияланымдардың міндетті элементтері болып саналады:

- мақаланың тақырыбын жеткілікті түрде толық көрсетуі тиіс УДК индексі, одан әрі азат жолдан шегініс қарып түрі Times New Roman 11 кегль;

- орыс, қазақ және ағылшын тілдеріндегі автордың (теңавторлардың) аты (бас әріптермен) және тегі (барлық әріптер бас әріппен) қарып түрі Times New Roman 10 кегль, курсив;

- авторлар туралы мәлімет: регалия, авторлардың жұмыс орны және байланыс ақпараты (орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде), қарып түрі Times New Roman 11 кегль, курсив;

- мақала атауы бас әріптермен, майлы қарып түрімен (орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде), қарып түрі Times New Roman 11 кегль, ары қарай азат жолдан шегініс;

- мақаланың андатпасы және түйінді сөздер орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде, қарып түрі Times New Roman 10 кегль.

- **Назар аударыңыз:** кез келген қысқартуға, оның ішінде аббревиатураға, түпнұсқа тілінде ғана рұқсат етіледі (өзге тілдік форматтарда мағынасы толық ашылып берілуі тиіс).

Мақала мәтінінің ұсынылған құрылымы:

- 1.Проблемалардың қойылысы.
- 2.Соңғы зерттеулерді және жарияланымдарды талдау.
- 3.Жалпы проблемалардың бұрын шешілмеген бөліктерін бөліп көрсету.
- 4.Зерттеу мақсаты.
- 5.Зерттеудің негізгі нәтижелері.

Мақалаларды табыс ету формасына қойылатын талаптар:

Мәтін электронды түрде табыс етіледі (e-mail редакция алқасына: vestnik_keu@mail.ru).

Мақалаға мыналарды (сканирленген түрде) тіркеу қажет:

- **ғылыми жетекшінің ұсынысын** (студенттер мен магистранттар үшін);
- **пікір** жазушының ғылыми дәрежесі мен координаттары көрсетілген, аталған зерттеу саласындағы маманның (сканирленген) пікірі (Қазақстанның, ТМД елдерінің және шетелдердің оқу және ғылыми мекемелерінде жұмыс істейтін оқытушылар мен ғылыми қызметкерлер үшін).

Редакция алқасының мекен жайы: Қарағанды, Академиялық көшесі,9, Қарағанды экономикалық университеті, 359 каб, т. +7 (7212) 44-16-24 (6500). **Email:** vestnik_keu@mail.ru

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал "Вестник Карагандинского экономического университета" публикует статьи по следующим направлениям: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция.

Страницы журнала открыты для дискуссионных материалов, поэтому его содержание не обязательно отражает точку зрения учредителей и редакционной коллегии.

Передаваемые для публикации статьи должны соответствовать этике научных публикаций:

- Авторы несут ответственность за подбор и достоверность приведенных фактов, цитат, экономико-статистических данных, имен собственных, географических названий и иных сведений, а также за использование данных, не предназначенных для открытой печати.

- Фактические данные, все сведения, заимствованные из литературных и иных источников, а также цитаты, приводимые в статье, необходимо подтверждать соответствующими ссылками.

- Авторы должны соблюдать требования к публикациям.

- Не допустимым является представление плагиата в качестве оригинальной работы и публикация ранее опубликованной статьи.

Журнал "Вестник Карагандинского экономического университета" выходит один раз в квартал (четыре раза в год). При перепечатке ссылка на журнал обязательна.

По принятым к рассмотрению статьям в течение двух недель решается вопрос о потенциальной возможности их публикации. Окончательное решение принимается по результатам обсуждения на Редколлегии. Всю информацию о прохождении статьи авторы могут получить по телефону: +7 (7212) 44-16-24 (6500).

Автор дает согласие на воспроизведение на безвозмездной основе в сети Интернет на сайте Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза в разделе "Вестник КЭУ" электронной версии своей статьи, опубликованной в журнале "Вестник КЭУ". Автор исходит из понимания, что доступ к сайту не регламентирован.

Отклоненные статьи не возвращаются авторам.

Выплата гонорара за публикации не предусматривается.

Плата за публикацию рукописей составляет 3 000 тенге (эквивалент 20\$).

Внимание: Передача автором статьи для публикации в Вестнике КЭУ автоматически воспринимается как согласие с перечисленными положениями и требованиями этики научных публикаций.

Требования к формату текста статей:

- текстовый редактор Microsoft Word;
- шрифт Times New Roman 11 кегль (для основного текста статьи);
- одинарный междустрочный интервал;
- поля: верхнее, нижнее, правое, левое - по 2 см;
- абзацный отступ - 1 см.

Объем статьи в указанном формате не должен превышать 8 страниц.

Обязательными элементами публикации являются:

- индекс УДК, который должен достаточно подробно отражать тематику статьи, далее абзацный отступ шрифт Times New Roman 11 кегль;

- имя (с прописной буквы) и фамилия автора (соавторов) (все буквы прописные) на русском, казахском и английском языках, шрифт Times New Roman 10 кегль, курсив;

- сведения об авторах: регалии, места работы авторов и контактная информация (на русском, казахском и английском языках), шрифт Times New Roman 10 кегль, курсив;

- название статьи прописными буквами, жирным шрифтом (на русском, казахском и английском языках), шрифт Times New Roman 11 кегль, далее абзацный отступ;

- аннотация статьи и ключевые слова на русском, казахском и английском язык, шрифт Times New Roman 10 кегль.

- **Обратите внимание:** любые сокращения, в том числе аббревиатура, допускаются только на языке оригинала (в других языковых форматах должна быть приведена полная расшифровка).

Рекомендованная структура текста статьи:

1. Постановка проблемы.
2. Анализ последних исследований и публикаций.
3. Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы.
4. Цель исследования.
5. Основные результаты исследования.

Требования к форме предоставления статей:

Текст предоставляется в электронном виде (e-mail редколлегии журнала: vestnik_keu@mail.ru).

К статье необходимо приложить (отсканированную):

- **рекомендацию научного руководителя** (для студентов и магистрантов);

- **рецензию** (отсканированную) специалиста в данной области исследования с указанием научной степени и координат рецензента (для преподавателей и научных сотрудников, работающих в учебных и научных учреждениях Казахстана, стран СНГ и дальнего зарубежья).

Адрес редколлегии: Караганда, ул. Академическая, 9, Карагандинский экономический университет, каб. 359, т. +7 (7212) 44-16-24 (6500). **Email:** vestnik_keu@mail.ru

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

The journal "Karaganda Economic University Bulletin" publishes papers in the following areas: Economics, Philosophy, Pedagogics, and Law.

Papers are open to discussion, so their content does not necessarily reflect the views of the founders and the Editorial Board. Manuscripts submitted for publication should correspond to the Ethics of scientific publications.

Authors are responsible for the choice and the accuracy of the facts, quotations, economic and statistical data, proper names, place names and other information, as well as the use of data which are inappropriate for public media.

The actual data and all the information taken from references and other sources, as well as citations given in the manuscript need to be confirmed by the appropriate links.

Authors should meet the publication requirements:

Original research papers can be submitted on the understanding that the paper was not previously published or under consideration for publication elsewhere. Please, avoid plagiarism!

The journal "Bulletin of Karaganda Economic University" is issued once a quarter (four times per year). In terms of reprint the reference to the journal is required.

The final decision about publishing manuscripts accepted for the submission is made within two weeks. The final decision is made according to the results of the Editorial Board discussion. Authors can get information about manuscript evaluation by tel.: +7 (7212) 44-16-24 (int. 6500).

By submitting a manuscript to the editor authors are deemed to have granted permission to publish free electronic version of the manuscript in "Karaganda economic university Bulletin" at the web-site of Karaganda economic university.

Author understands that access to the web-site is not regulated.

Rejected manuscripts are not returned to the authors.

Payments of honoraria for the publication are not provided.

The fee for the publication of manuscripts is 3,000 tenge (equivalent to \$ 20).

Please, pay attention that the submission of manuscripts for publication in the "Bulletin of KEU" automatically means that the author agrees with the provisions and requirements of scientific publications ethics mentioned above.

Format:

- Text editor - Microsoft Word;
- Times New Roman, 11 point font (for the main text);
- Single line spacing;
- Margins: head, bottom, right, left - 2 cm;
- Indention - 1 cm

The volume of manuscripts in the specified format should not exceed 8 pages.

Obligatory elements:

- the universal decimal classification index, which should reflect the research area of publication in details; indention; Times New Roman 11 point font;
- the name (in capital letters) and the surname of the author (co-authors) (in capital letters) in the Russian, Kazakh and English languages, Times New Roman 10 point font, italic;
- information about the authors: regalia, institution and contact information (in Russian, Kazakh and English), Times New Roman 10 point font, italic;
- manuscript title must be in capital letters, bold type (in Russian, Kazakh and English), Times New Roman 11 point font, later indention;
- manuscript's abstract and key words must be in Russian, Kazakh and English, Times New Roman 10 point font.

Please, pay attention that abbreviations must be in the original language (in other language formats full transcript should be given).

Recommended structure:

1. Problem statement.
2. Analysis of the recent research and publications.
3. Selection of the unsolved aspects of the problem.
4. Purpose of the study.
5. Main results.

Requirements for submission

Please submit all manuscripts to the Editorial Board in Word documents by e-mail: vestnik_keu@mail.ru

Master and Bachelor students should attach:

- a scanned version of the scientific Supervisor's recommendation for manuscript submission.
- a scanned version of the review from the specialist in this area of research. The review should contain reviewer's scientific degree and contact information (for teaching staff, scientific researchers working in educational and research institutions in Kazakhstan, and other countries).

Editorial Board address: Karaganda Economic University, office 359, 9 Akademicheskaya str., Karaganda
Tel: +7 (7212) 44-16-24 (6500). E-mail: vestnik_keu@mail.ru

www.keu.kz

№ 1 (52) 2019

ISSN 1998-7862

**ҚЭУ Жаршысы: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция
ЖУРНАЛЫ**

**ЖУРНАЛ
Вестник КЭУ: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция**

**JOURNAL
Bulletin of KEU: Economy, Philosophy,
Pedagogics, Jurisprudence**

Мнение авторов не всегда отражает точку зрения редакции.
Перепечатка материалов, опубликованных в журнале, допускается только
с письменного разрешения редакции. Ссылка на журнал обязательна.

Басуға қол қойылды	29.03.2019	Подписано к печати
Пішімі	A4	Формат
Көлемі, ес.б.т.	12,4	Объем, п.л.
Таралымы	300	Тираж
Тапсырыс	№ 479	Заказ
Келісімді баға		Цена договорная

Редакцияның мекен-жайы - Адрес редакции
100009, г.Караганды, ул.Академическая, 9.

Отпечатано в типографии Карагандинского экономического университета

